

anul I
nr. 1

**ARHIVELE NAȚIONALE
DIRECTIA JUDEȚEANĂ
MARAMUREȘ**

**ASOCIAȚIA ARHIVIȘTILOR
"DAVID PRODAN"
MARAMUREŞ**

**REVISTA ARHIVEI
MARAMUREȘENE**

BAIA MARE
2008

REVISTA ARHIVEI MARAMUREŞENE

REVISTA ARHIVEI MARAMUREȘENE

nr. 1//2008

Revistă cu apariție anuală
editată de:

**ARHIVELE NAȚIONALE
DIRECȚIA JUDEȚEANĂ
MARAMUREȘ**

**ASOCIAȚIA ARHIVIȘTIILOR
“DAVID PRODAN”
MARAMUREȘ**

Baia Mare
ISSN 1844-9832

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Prof. Univ. Dr. POGANY István

Univ. Warwick - England

Prof. Univ. Dr. FARAGO Tamás

Univ. Corvinus Budapest - Hungary

Prof. Univ. Dr. Vasile VESA

Univ. Babeș-Bolyai Cluj Napoca

Conf. Univ. Dr. Ovidiu GHITTA

Univ. Babeș-Bolyai Cluj Napoca

Conf. Univ. Dr. Ionuț COSTEA

Univ. Babeș-Bolyai Cluj Napoca

REDACȚIA:

Klara GUŞETH - redactor șef

Marius UGLEA - secretar redacție

Diana MUREŞAN

Amalia MOJOLIC

Robert TÖKÖLYI

Vasile ROGOZSAN

Zsolt VARGA

corespondența și lucrările referitoare la istoria locală pot fi trimise

la adresa:

DJANMM, Baia Mare

B-dul București nr. 26

sau pe adresa de e-mail

arhivistimm@yahoo.com

CUPRINS:**Dr. Faragó Tamás**

Pe A pestisjárványok Máramaros vármegyében. (Esettanulmány).....7

Dr. Ioan Dordea Situăția social-economică a lucrătorilor de la salinele din Maramureș
în prima jumătate a veacului al XVIII-lea ..... 33**Dan Andrei Filip**Învățământul confesional din Protopopiatul Ortodox Cetatea de Piatră
în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX ..... 45**Dr. István Pogány**Human Rights, Gender and Poverty in Maramureș at the Turn
of the 20th Century: The Unremarked Life and Death of Giza Wolf ..... 66**Drd. Andrea Dobes**

Episcopul Alexandru Rusu și regimul comunist (1945 – 1963) 88

Robert Cristian Tökölyi Uniunea Femeilor Antifasciste din România.
Studiu de caz: activitatea U.F.A.R. - filiala Maramureș ..... 106**Drd. Marius Uglea**Exploatarea Minieră Baia Sprie - centru de exterminare
a deținuților politici ..... 120**Drd. Adriana Coroian**Minoritățile naționale între doctrina comunistă și propria identitate.
Studiu de caz: Evreii din regiunea Maramureș (1950 – 1965) 134

CONTENTS:**Dr. Faragó Tamás**

The Plague in the Historical Maramures County (A Study Case) 7

Dr. Ioan Dordea Der sozial-wirtschaftliche Lage der Salzarbeiterschaft aus Maramuresch
in der ersten Hälfte des 18. Jahrhundert ..... 33**Dan Andrei Filip**The Confessional Education in the Orthodox District Cetatea de Piatră
(in the Second Half of XIX-th Century and the Beginning of XX-th Century) ..... 45**Dr. István Pogány**Human Rights, Gender and Poverty in Maramures at the Turn
of the 20th Century: The Unremarked Life and Death of Giza Wolf ..... 66**Drd. Andrea Dobeş**

Bishop Alexandru Rusu and the Communist Regime (1945-1963) 88

Robert Cristian Tökölyi The Romanian Antifascist Women Union. Study Case:
the U.F.A.R Activity: Maramures Branch ..... 106**Drd. Marius Uglea**The Mine Exploitation from Baia Sprie – Extermination Centre
for the Political Prisoners ..... 120**Drd. Adriana Coroian**National Minorities between the Communist Doctrine and Personal
Identity. Study Case: The Jews from Maramures Region (1950-1965) .. 134

PE A PESTISJÁRVÁNYOK MÁRAMAROS VÁRMEGYÉBEN. (ESETTANULMÁNY)¹

Dr. Faragó Tamás

Professor of social and economic history at the Corvinus University of Budapest. During the last decades he taught several universities in Hungary, a semester at British Columbia University in Vancouver and spent longer scholarships in France, Japan, Sweden and the USA. He is the co-founder and one of the two editors of *Történeti demográfiai évkönyv* (*Yearbook of Historical Demography*) since 2000. His major publications are the volumes of *Paraszti háztartás- és munkaszervezet-típusok Magyarországon a 18. század közepén*. (*Types of Peasant Households and Work Organization in Hungary in the Middle of 18th century*), (Budapest, Central Statistical Office, 1985), *Tér és idő – család és történelem*. (*Space and Time – Family and History. Selected Studies*) (Miskolc: Bibor, 1999), *Miskolc története* (*History of the city of Miskolc, III/1–2, 1702–1847*) (Miskolc: Municipal Archive, 2000), *Bölcsőtől a koporsóig* (*From the cradle to the coffin*.

Kulcsszó: pestisjárvány,
népességveszeség, mortalitás,
elvándorlás, demográfiai következmény

1. Bevezetés

Pestisjárványok a középkortól 1710-ig

Írásunkban a máramarosi pestisjárványok történetét kívánjuk röviden összefoglalni. Célunk csak bizonyos kérdések tárgyalása: a hagyományos világ talán legrettegettébb járványát konkrét, korszakhoz és régióhoz kötött adatok segítségével elsősorban az epidemiológia és a demográfia szemszögéből kívánjuk elemezni. Vagyis nem foglalkozunk a járvány művelődéstörténeti (tárgyi és szövegelmékek) valamint orvos- és igazgatástörténeti vonatkozásaival (korabeli receptek, kórismék, gyógymódok, illetve adminisztratív intézkedések). Elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy kiket érintett, mekkora pusztítást végzett a járvány

1 A Budapesti Corvinus Egyetem, a KSH Népességtudományi Kutatóintézete és az MTA – NKI Demográfiai Módszertani Kutatócsoportja „Halandósági válságok a 18-19. századi Magyarországon” címmel 2005. június 7-én tartott budapesti konferenciáján elhangzott előadás egy részletének kibővített és jegyzetekkel ellátott változata.

(Textbook for historical demography), Budapest: Új Mandátum, 2005. Several of his articles are published also in English and German (in the volumes of *Family Forms in Historic Europe*, *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*, edited by Josef Ehmer and Michael Mitterauer, Wien-Köln: Böhlau, 1986) and in the journals of *Journal of Family History*, *History of the Family*, *Historical Social Research* (Köln). His selected studies on the historical demography of Budapest will be published by the Municipal Archive of Budapest in 2009.

és milyen rövid vagy hosszabb távú demográfiai következményekkel járt az érintett népességre vonatkozóan. Sajnos tényleges elemzéseinket előzetes tervezéssel szemben csak viszonylag késői időponttól, a 18. század elejétől kezdődően tudjuk indítani. Egy-egy említésünk van ugyan arról, hogy az 1550-es évek elején, 1571-ben, illetve 1586-ban pestisnek nevezett járvány pusztított a megyében, de konkrét demográfiai és/vagy epidemiológiai szempontból értékelhető adataink a 16–17. századra vonatkozóan nincsenek. A legkorábbi

adat, az 1555. évi dica jegyzék 10 helységben 34 pestis miatt elnáptelenedett portát sorol fel, ez azonban legfeljebb a járvány létezésére vonatkozóan elég bizonyos.² Az elbeszélő forrásokban illetve a megye kivonatosan közölt jegyzőkönyvi adatai között³ viszont egyetlen pestisre vonatkozó utalást sem találunk. Más, közvetett információkkal sem rendelkezünk a pestisjárványok máramarosi jelenlétére vagy hatására vonatkozóan. Az egész megyét átfogó, a háztartásfők számát községsorosan megadó összeírások csak 1700-tól maradtak fenn, s nagyváros vagy literátus hajlammal megáldott arisztokrácia hiányában a helyi közegészségügyi viszonyokról informáló krónikákkal, naplókkal, önéletrással – vagyis pestisjárványról szóló szöveges információkkal – sem rendelkezünk.⁴ A 18. század előtti járványok pusztításának akár elbeszélő formában történő megragadása

2 *Bidermann, H. I.: Die ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*. Innsbruck, 1862. I. 73, *Bélai Vilmos: Máramaros megye társadalma és nemzetiségei*. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig. Bp. 1943. 113. Nem kizárt egyébként, hogy hasonló ok vezethetett az 1693. évi kamrai összeírásban szereplő, négy técsői utcában regisztrált 97 halott elhunytához. L. Magyar Országos Levéltár, Budapest [a továbbiakban: MOL] E 156, Urbaria et conscriptiones, 15:7. Sajnos az a megoldás sem segít a máramarosi pestisek kronológiájának pontosításában, ha a megye környékének adatait kísérjük meg használni: az 1568. és 1571. (Bereg megye), 1585-86. (Nyíregyháza) és 1679. (Bereg megye) évi pestisek szintén egymondatos említésekben maradtak ránk, így részletesebb elemzést ezek sem tesznek lehetővé. (*Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye*. Bp. 1996 (1881-1882), *Fazekas Árpád: Szabolcsi adatok a pestisjárványok történetéhez*. Orvostörténeti Közlemények. (86) 1979. 92.)

3 *Komáromy András: Máramaros vármegye jegyzőkönyveiből*. Történelmi Tár (11) 1910, 161-186.

4 Biztos, hogy háztartási részletekben községsoros összeírás már 1616-ban is történt a megyében, de ennek ránk maradt példánya olyannyira csonka és rongált állapotú, hogy egyetlen járás adózó népessége sem rekonstruálható belőle maradék nélkül, így céljainkra alkalmatlannak látszik. (MOL, F 49, *Gubernium Transylvanicus*, *Vegyes conscriptio*, Nr. 11.)

tehát reménytelennek tűnik. Nem csoda, hogy Máramaros megye történeti összefoglalói a pestis tárgyalását a Rákóczi kori, 1709–1710. évi járvánnyal indítják⁵. Vagyis irodalmi tallózásunk eredményeképpen csak annyit mondhatunk, hogy Máramarosban a pestis minden valószínűség szerint már a 16-17. században is pusztított, de a járványokra vonatkozóan fennmaradt igen szórványos adatok sem epidemiológiai, sem demográfiai szemszögből nézve nem elemezhetőek.

2. Az 1710. évi pestis Máramarosban

Az első konkrét adatok, amelyből egy máramarosi pestis rekonstrukcióját megkísérelhetjük, az 1709–1710. évi járványra vonatkoznak. Eszerint 1705 és 1708 között Lengyelország keleti területein és a Balkánon már megfigyelhetők a járvány kibontakozásának első jelei, amely 1708-ban kezdi meg lassú terjedését Aradtól felfelé tartó irányban Magyarországon. 1709 áprilisában Kecskemétről, októberben Debrecenből és Kolozsvár környékéről, novemberben Szabolcsból, decemberben Ungvárról, 1710 januárjában Szatmár megyéből adnak róla hírt forrásaink. Máramarost valószínűleg 1710 tavasza környékén éri el. (1709 október közepén még egyik szemtanunk Husztot és környékét pestistől mentesnek mondja, 1710 június elején viszont a megye már azt írja, hogy a kör majd az egész vármegyét ellepte.). A megye első történeti összefoglaló kísérletének írója, Pap József úgy tudja, hogy a pestist a lengyelek hozták Máramarosba – mely alatt valószínűleg az akkor még Lengyelországhoz tartozó Galícia lakosait kell értenünk – de annak fentebb vázolt terjedési vonala és menetrendje alapján elképzelhető egy délkeletről érkező fertőzési hullám is. 1710 szeptemberében még biztosan tart a járvány Máramarosban, mivel e hónapból értesülünk a huszti helyőrség „kihalásáról”, a sószállítás szüneteléséről és ekkor kér adókedvezményt a megye Rákóczitól a pestisre hivatkozva.⁶ minden

⁵ Pap József: Adalékok Máramaros történetéhez. Máramarossziget, 1909., Filipașcu, Alexandru: Istoria Maramureșului. Baia Mare, 1997 (1940).

⁶ A fenti rekonstrukció az alábbi művek alapján végeztük: Kis Domokos: Erdélyi bujdosók és a pestis. Adalékok a pestis elleni védekezés történetéhez. (1709-1711) Orvostörténeti Közlemények (141-144.) 1993. 83-105. Pap József, i. m., Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1910, 3. köt., Szoleczky Emese: A huszti vár története. PhD értekezés. 2004. (Kézirat), Thaly Kálmán: A pestis Magyarországon, 1708-1711. Pesti Napló 1879 (30) 25-26. Takáts László Magary-Kossa Gyula forrás-összeállítására hivatkozva azt állítja, hogy a pestis Máramaros megyébe 1709-ben került át Moldvából, de az általa hivatkozott helyen nem ez az adat található és többi forrásunk is ellentmond nevezett szerző vélekedésének. (Takáts László: Az egészségügy szervezése a Rákóczi szabadságharc idején. Rákóczi tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1980. 196.)

valószínűség szerint azonban a járvány késő összel végleg megszűnik, mivel az 1710. november 25-i megyei közgyűlés arról határoz, hogy „szolgabíró atyánkfai” hívják hazára a „falukból elébállt és erdőkön tekergő lakosokat”.⁷ A pestis tavaszi újbóli feléledésének már semmiféle jele nincs.

Különösen feltűnő számunkra viszont, hogy a havonta legalább egyszer ülésező megyei közgyűlés 1709–1711 között a már idézett határozaton kívül egyáltalán nem foglalkozik a pestis máramarosi jelenlétével, vagy annak hatásával. A hallgatás mintegy az eseményekbe való belenyugvást, a sors megpróbáltatásai elleni védekezés haszontalanúságát sugallja. Mindenesetre ez az érdektelenség oda vezetett, hogy a járvány tényleges lefolyására vagy hatására vonatkozóan lényegében egyetlen konkrét adatot (a járvány által érintett helységek listáját, a megbetegedettek és halottak számát, vagy legalább szöveges utalásokat a járvány egy-egy helyiségen történő kitörésére illetve elmúlására vonatkozóan) sem találunk forrásainkban.

Mivel a járvány pusztításáról nem csak a megye, hanem a megye legnagyobb birtokosa, a Kamara sem készített külön felmérést (a központi kormányzati irányító szerv, a Helytartótanács akkoriban még nem létezett), az 1710. évi pestis dimenzióinak körülhatárolását így csak egyetlen módon kísérelhetjük meg: ha megvizsgáljuk, hogy az erre az időszakra nézve rendelkezésre álló különböző típusú összeírásokban milyen nyomokat, milyen a pestis pusztításával összefüggésbe hozható hirtelen változásokat találunk. Erre egrészt a kamarai falvakról 1702 és 1711 között készített uradalmi összeírások, másrészt az egész megyét felölő 1700. évi adókivetési, az 1715. évi sójavadalmazási, valamint az 1715. évi országos adóösszeírások nyújtanak bizonyos lehetőségeket.⁸

A kamarai települések esetében, tekintettel arra, hogy 1711 júniusában, vagyis jó fél évvel a járvány megszűnését követően (valószínűleg a károk felmérése céljából) összeírták az adózó népességet, tulajdonképpen első kézből van információnk a pestis népességre és társadalomra gyakorolt hatásáról. Az összeírásból megtudjuk, hogy a rónaszéki (Coştui) sóbányát átmenetileg elhagyták munkásai a pestis miatt⁹ s a Huszt környéki városához tartozó három kamarai falu adózó népessége közel 40, a bocskói uradalom tucatnyi falvában 18 százalékkal alacsonyabb, mint a század elején (1. táblázat). A hiány részben a pestisben meghaltakból (őket jelzik az

⁷ Arhivele Nationale ale României, Direcția Maramureș, Baia Mare [a továbbiakban ABM] Fond 45. Inv. 338. Nr. 10. Máramaros vármegye közgyűlési jegyzőkönyve, 1705-1712, p. 320.

⁸ A felsorolt források jelzeteit l. az 1. táblázat alatt.

⁹ MOL, E 156, 152:59.

adózók 10-20 százalékát elérő puszta telkek), részben az átmenetileg vagy végegesen elmenekültek /elköltözöttök 30-60 százalékos tömegéből tevődik össze. Plasztikusan foglalja össze a pestis következményét a Huszt várához tartozó öt helységet összeíró tisztviselő Károlyi Sándorhoz írott levelében: „az öt falu penig az pestis miatt ell pusztult, ki az nyomorúság előtt helyérül ki bujdosott, ketteiben laknak, hármában az mint vadnak kik is bár csak az urbariumi szolgálatott praestálhatnák.”.¹⁰ Vagyis az adott esetben az összeírt „szökevény” lakosok nagy száma nem elsősorban a török háborúk után

1. táblázat

Az 1710. évi pestis hatása a Máramaros megye népességére

I. Kamarai falvak

uradalmak	összeírtak			puszta telkek	menekültek		mind három alkalommal összeírt települések
	1702	1711	1715		1715	1711	
	Száma						
Huszti	95 a/	58	113	21	62	11	3
Bocskói	475	390	267	47	176	74	11
Összesen	570	448	380	68	238	85	14

A pusztulás aránya az 1702-ben összeírtakhoz képest (százalék)

Huszti			22,1	65,3 b/	11,6	
Bocskói			10,2	37,1 b/	15,6	
Összesen			12,2	41,8 b/	14,9	

a/ 1700

b/ a menekültek egy része valószínűleg még a pestis kezdete előtt távozott, vagyis az itt közölt pusztulási arány némileg felülbecsült

II. Máramaros megye c/

járás és kerület	összes	puszta telkek d/	mene-kültek	a háztartások száma a pestis előtt f/	puszta telkek d/	mene-kültek	összes csökkenés
							A. Úrbéres helységek száma
Alsó	1601	33	410	2105	1,6	19,5	21,1
Felső	276	71	186	533	13,3	34,9	48,2
Kaszói	184	12	14	216	5,6	6,5	12,1

10 MOL, P 397, A Károlyi család törzsanya, Acta oeconomica, V. D. Huszt, 1711 június 26.

Szigeti	528	52	79	702	7,4	11,3	18,7
Bocskói uradalom	255	59	66	386	15,3	17,1	32,4
Összesen	2844	227	755	3942	5,8	19,2	25,0
B. Kuriális helyiségek				százalékban			
Alsó	770	29	146	957	3,0	15,3	18,3
Felső	52	7	30	90	7,8	33,3	41,1
Kaszói	333	18	9	377	4,8	2,4	7,2
Szigeti	356	17	30	408	4,2	7,4	11,6
Összesen	1511	71	215	1832	3,9	11,7	15,6
Falvak összesen	4355	298	970	5774	5,2	16,8	22,0

- c/ a városok és a puszta telkek adatait nem közlő települések nélkül
d/ az 1715. évi országos összeírás alapján 1709-1711 között pusztává lett telkek.
e/ az 1715-ben összeírtak az összes korábban elmenekülttel és puszta telekkel együtt

Forrás: ABM, Fond 45. Inv. 1065, no. 1,

MOL, P397,A Károlyi család törzsanyaga, Acta oeconomica, V. D. Huszt,
MOL, Filmtár W 183, (Hofkammerarchív, Fasc. 4. Rote fascikel Nro.43.),
MOL, E 156, 7:18 és 152:59,

Az 1715. évi országos összeírás. Bp. 2004. Arcanum – Országos Levéltár (DVD Rom.)

felerősödött, a társadalom térbeli újrarendeződésével kapcsolatos vándormozgalmakra vezethető vissza, hanem a pestis előli egyetlen biztos védekezés alkalmazását, a tömeges menekülést jelzi. Jól illeszkedik ehhez, hogy a menekültek aránya 1711 és 1715 között közel kétharmadával csökken, vagyis nagyrészük a járvány elmúltával visszatért lakhelyére.

A kamarai összeírásokból szerezhető tapasztalat tehát azt sugallja, hogy a puszta telkek és a menekültek száma alapján hozzávetőleges képet kaphatunk a pestis okozta népességi hatások méretéről és területi különbségeiről. Az egész megyét átfogó kép megrajzolását két forrásra alapozhatjuk: a megye összes családfőjét meglehetősen pontosan rögzítő sójavadalom összeírásra,¹¹ valamint az ugyanabban az évben készített országos adóösszeírásra. Előbbi forrás a jelenlevőkön kívül egyaránt összeírta a nemes és nem nemes szökevényeket és elmenekülteket, utóbbi

¹¹ MOL, Filmtár W 183. doboz (Hofkammerarchív, Fasc. 4. Rote fascikel Nr.43.) A forrás a megyében lakó családfők összeírása, akik kedvezményes sóvásárlási lehetőséggel rendelkeztek a kamarai bányákban függetlenül attól, hogy birtokos vagy egytelkes nemesek illetve adóköteles úrbérések.

forrásban pedig megtalálható – rendszerint a megürülés évével együtt – a pusztává vált telkek száma.¹² Elemezni azonban csak azokat a településeket volt érdemes, melyek minden két forrásban szerepelnek (ez az összes falu kereken 78 százaléka), ugyanis az országos adóösszeírás végrehajtói a jelentős részben nemesek lakta kuriális települések többségében a puszta telkeket, sőt gyakran magát a települést sem írták össze. Az eredmények ugyancsak az 1. táblázatban láthatóak. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy egyrészt a puszta telkek adatában a megürült kisnemesi porták nem szerepelnek (vagyis ez az adat a halálozások számát alábbecsli), viszont a menekültek sorában nem mindenki írható a pestis rovására (vagyis ez az adat viszont nemileg túlbecsült), akkor azt mondhatjuk, hogy az 1710. évi pestisben a családfők körülbelül 6–8 százaléka halt meg és nagyjából 15-17 százaléka menekült el rövidebb – hosszabb időre lakóhelyéről. (Nem zárható ki természetesen – utalunk itt az 1. táblázatban látható kamarai falvak példájára –, hogy a rövid ideig elmenekültek száma az itt feltételezettnél esetenként jóval magasabb is lehetett.)

Két érdekes különbség világlik ki az adatokból. Az egyik a két eltérő társadalmi szerkezetű településcsoport: az úrbéres és a kuriális helyiségek között észlelhető. Az, hogy utóbbiakban alacsonyabb a puszta telkek száma, minden bizonnal, mint említettük, azok hiányos számbavételére vezethető vissza. A menekültek arányának szignifikáns eltérése viszont – akiket a sójavadalmi összeírás jogi státusuktól függetlenül egyaránt rögzített – arra utal, hogy a kuriális falvak nemesi népessége sokkal kisebb arányban menekült el a járvány elől, mint ahogy azt népességi súlyuk indokolná (míg a helyben maradtak között 58, addig az elmenekültek között mindössze 20 százalék a nemesek aránya), vagyis itt a háttérben minden bizonnal más motívumok is fellelhetők. Például a kisnemesek számára a menni vagy maradni kérdése alighanem másképp vetődött fel, ök esetleg többet veszíthettek volna abban az esetben, ha birtokukat elhagyják. Ezzel szemben viszont a helyükkel, földesurukkal vagy éppen a gazdálkodási lehetőségekkel elégedetlen jobbágy státuszú személyek egy része számára feltételezhetően kapóra jöhetett egy tömeges menekülési hullám, melyhez feltűnés nélkül csatlakozhattak és másutt új életet kezdhettek.

A másik különbség az egyes régiók pusztulási arányainak markáns eltérésében mutatkozik meg. A szóban forgó járvány által leginkább érintett terület a főként románok lakta felső járás (plasa de Sus), ahol az 1715-ben

¹² Az 1715. évi országos összeírás. Bp. 2004. Arcanum – Országos Levéltár. (DVD Rom.) Az országos összeírásban szereplő adózó háztartásfők száma jóval alacsonyabb, mint a sójavadalmi összeírásé, ráadásul e forrás Máramarosban különösen nagyszámú nemeségre vonatkozó információkat sem tartalmazza, így puszta telken túlmenő adatait nem használtuk

összeírtak csökkenése a pestis előtti állapotokhoz képest meghaladja a 40 százalékot, valamint az ahhoz közelí bocskói uradalom ruszinok lakta falvai, ahol a pusztulás aránya 30 százalék körülire becsülhető. Ezzel szemben a veszteség a legkisebb arányú – 12 illetve 19 százalék – a nagyrészt a Tisza völgyében fekvő (ugyancsak nagyobbrészt román lakosságú) kaszói és a szigeti járásokban (plasa Cosăului, plasa Sigethului). E területi különbség viszont arra utal, hogy a fertőzés Máramarost talán mégis elsősorban Galícia felől érhette, mivel a veszteség azokban a régiókban volt a legkisebb, amelyek a Tisza illetve a megyét a szomszédos Bereggel és Szatmárral összekötő utak mentén fekszenek, míg a két nagy veszteséget szenvedő járás közvetlenül érintkezett Galiciával. Konkrét népességeszteség becslésére azonban a fenti adatok alapján nem merészkeünk, nem utolsó sorban azért, mert egyrészt a megye családfőinek kereken 13 százalékát kitevő városi lakosságot nem tudtuk bevonni ebbe az elemzésbe, másrészt egyetlen településről sincs olyan konkrét pestishalálozási adatunk (pl. adózó – nem adózó, háztartásfő – nem háztartásfő, női – férfi, felnőtt – gyermek halottak), amely bármiféle népességszerkezeti, illetve veszteségbecsléshez alapot adna. Annyi azonban a fentiek alapján is leszögezhető, hogy amennyiben a családfők vesztesége illetve elvándorlása az egész népesség változását reprezentálja (amit valószínűnek tartunk), akkor az 1710. évi pestis részben a halálozások, részben az elvándorlások következtében Máramaros megye számára minden bizonnal 10 százalékot meghaladó, sőt talán a 20 százalékot is elérő népességsökkenést eredményezhetett, vagyis meglehetősen komoly demográfiai következményekkel járt. Utóbbi alatt azonban nem minden esetben pusztán az egyszeri népességeszteségére kell gondolnunk. A bocskói uradalom összeírási adatai például, melyek 1711 és 1715 között az adózók számának további csökkenését, valamint a korábban önálló Borkút és Nagyfalu települések eltünését (pontosabban szólva lakott pusztává történő átalakulását) mutatják, olyan jelzést is adnak, hogy a járvány folyományaként egyes helyeken hosszabb időre is megrendülhetett a népesség stabilitása.

3. Máramaros utolsó pestise (1742–1743)

A pestis 1710 utáni következő – és egyben utolsó – jelentős kitörése Máramarosban több szempontból is emlékezetes. Egyszerűen ez az első olyan nagyobb járvány e régióban, amellyel részletesen foglalkozott a központi bürokrácia (és utasítására a megye is), vagyis ennek kapcsán már komolyabb mennyiségű ügyirat – jelentés és összeírás – keletkezett. Mindez lehetőséget

teremt arra, hogy a járvány lefolyását, demográfiai jellemzőit és hatását utólag még egyszer részletesebben megvizsgálhassuk.

De mielőtt a részletekbe belemélyednénk, a forrásanyaggal kapcsolatban érdemes néhány megjegyzést tennünk. Az olvasó számára nyilván nem annyira meglepő, ha most is azzal kezdjük, hogy a megmaradt forrásanyag hiányos és szétszórt. Egyes pestisről szóló jelentéseket a Károlyi család levéltárában (ezen belül részben Szatmár megye anyagába

keverten), másokat a Helytartótanács egészségügyi iratai között, illetve körlevél formában kiküldve más megyei levéltárakban találtunk meg. Vannak viszont olyan jelentések is, melyek rövid végeredménye csak Schraud Ferenc szerémségi pestisről írt műve bevezetőjében illetve Daday András egy tífuszjárványról készített tanulmányában maradt ránk.¹³ Máramaros ma Nagybányán őrzött levéltárában viszont megtaláltuk a megye pestishalandóságról készített községsoros felmérését, ami roppant értékes forrás annak ellenére, hogy egykorú összegzése több helyüt kisebb-nagyobb pontatlanságokkal történt meg. Különös érdekessége viszont, hogy a Dávid Zoltán által közölt,¹⁴ az 1738–1742. közötti pestishalandóságról készített országos összesítő Máramarosra vonatkozó adata csak feleakkora, mint az említett helyi összegzésé, ami arra utal, hogy a megyei tiszviselők az általuk készített összeírás eredményeit főhatóságuknak, a Helytartótanácsnak, vagy a régióban illetékes királyi pestisbiztosnak, Károlyi Sándornak soha nem küldték fel. Más, a pestisről szóló, arról lényeges információt közlő forrásra viszont nem akadtunk a máramarosi iratok között. A megyei jegyzőkönyv 1710-hez hasonlóan most is igen szükszavúan foglalkozik a járvány kérdésével, de tekintettel a Helytartótanács állandó adatkérésére és a helyi törvényhatóságokat sorozatosan bombázó rendeleteire, az utóbbiakra tett kényszerű válaszok és intézkedések nyomai mégis csak bekerültek a közgyűlesi feljegyzések közé.

Pestis történetünket kezdjük először a járvány máramarosi megjelenésével. Az adatok és források egymással történő összevetése alapján megállapítható, hogy ennek történeti irodalomban szereplő 1739-re

13 Schraud Franciscus: Historia pestis Sirmiensis annorum 1795 et 1796. Budae, 1802. Tomus I. xxx, Daday András: Adatok a Máramaros megyei febris putrida történetéhez (1787). Orvostörténeti Közlemények (27) 1963. 281. (Utóbbit szerző hivatkozott jelzeteit nem sikerült visszakeresnünk az Országos Levéltár anyagában.)

14 Dávid Zoltán: Az 1738-40. évi pestisjárvány pusztítása Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények (69-70) 1973. 90

datálása tévedés.¹⁵ Az iratokból világosan kiderül ugyanis, hogy 1739 őszén csak rémhírek keringenek, de a pestisjárvány nem tört ki Máramarosban. Egy 1740 januári jelentés még a teljes régiót (Bereg, Ugocsa és Máramaros megyéket) fertőzésmentesnek mondja, az ezt követően a korábbiaknál jóval nagyobb gyakorisággal megmaradt járvány-jelentésekben pedig csak 1741 novemberében találkozunk először máramarosi helység nevével.¹⁶ A járvány kezdete és vége, mint a legtöbb esetben itt sem állapítható meg egyértelműen. Bár a közeli Szabolcsban és Szatmárban 1739-től hol felbukkan, hol visszavonul a pestis (de lényegében úgy tűnik, hogy néhány helységben jelen van), nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy a megye mely irányból, Galícia vagy az Alföld felől fertőződött meg, mint ahogy azt sem tudjuk, hogy 1741–1742 fordulójáig miért maradt fertőzésmentes. Csak annyi biztos, hogy a pestis első jelei, mint fentebb már említettük egy Károlyi Sándor biztosnak küldött jelentés szerint a Tisza menti só úttól nem messze fekvő Alsóapsán (Apşa de Jos) jelentkeztek 1741 novemberében. A fertőzött helyiségeket körülvevő, illetőleg a nem fertőzötteket a veszélyt hozó forgalomtól őrző kordonok¹⁷ felállításáról és működéséről készített jegyzék szerint az első bekerített helység 1742 január elején a kaszói járáshoz, a Visó folyó völgyében fekvő Petrova, ezt követi február végén a tőle nem messze fekvő Szurdok (Strîmtura), majd április 5-től kezdődik a járvány gyorsabb terjedése és a fertőzött települések sorozatos őrzés alá vétele. (A járvány elterjedésének útvonala tehát inkább egy délnyugatról, mint Galiciából érkező fertőzést valószínűsít, de konkrét erre vonatkozó adat hiány ez bizonyosan nem állítható.) Június végén 23, egy hónappal később 51, szeptemberben már 82 település, vagyis a megye összes településének közel kétharmada pestisfertőzött. A járvány 1742 október–novemberének fordulóján kezd erőt veszteni, de rohamos visszavonulása csak a télen, 1743 januárjában kezdődik és a tavasz vége felé fejeződik be. A pestis elmúlásának végső időpontja nem teljesen egyértelmű. Az utolsó központilag vezényelt kordonokat 1743 április 24-én és 25-én oldják fel Alsóvisón (Vișeu de Jos) és Batizán, ugyanakkor Széleslonkáról és Tarackösről forrásaink még szórványos pestishalálozásokat

15 Dávid Zoltán 1738–1742 évi pestisről írott összefoglaló tanulmánya (*Dávid Zoltán i.m. 120*) során valószínűleg megtévesztette az, hogy a Károlyi levéltárban őrzött pestis iratok egy része dátum nélküli piszkozat. Az itt őrzött három máramarosi járvány-jelentésre utólag írta rá ceruzával valaki, aki a részletekkel nem volt tisztában, az 1739-es évszámot. (Vélhetőleg ugyanaz a személy, aki a szórványos megmaradt máramarosi községi jelentéseket Szatmár megye anyagába rendezte.)

16 A járvány kitörésének időzítését az alábbi levéltári fondok alapján végeztük: MOL, A 27 Litterae comitatum (Filmtár 28261. és 28317. dobozok), MOL, C 37, Acta sanitatis, 123. cs.

17 Fegyveresekkel őrzött, a közlekedést – és így a fertőzést – megakadályozó határvonalak.

jeleznek egészen május közepéig, illetve végéig.¹⁸

A megye által készített halálozási jegyzék alapján megállapítható, hogy a megye településeinek közel 75 százalékában pusztított a járvány és áldozatainak száma a hivatalosnak tekinthető adatok szerint megközelítette a 22 000 főt A pusztítás a legnagyobb méretű a Tisza völgyében fekvő kaszói és szigeti járásokban volt, itt mindenössze egyetlen kisebb, a hegyekben fekvő települést került el a járvány (2. táblázat).. Ezzel szemben a túlnyomórészt a Kárpátok vonulatai között elterülő alsó járásban valamint az ugyancsak itt fekvő bocskói uradalom helyiségeiben lényegesen kisebb volt a pusztítás, közel felük pestismentes maradt (2. táblázat). E területi különbség megerősítő korábbi sejtéseinket, ugyanis a járvány által legjobban sújtott zóna nem a galíciai határ mellett húzódott, hanem a Tisza völgyét, a megyén átmenő fő közlekedési útvonalakat követte.

2. táblázat. Az 1742. évi pestis pusztításának területi megoszlása Máramarosban

járás és kerület	fertőzött	nem fertőzött	összes	fertőzött települések aránya
	település			százalek
Alsó	28	24	52	53,8
Felső	18	3	21	85,7
Kaszói	19	--	19	100,0
Szigeti	25	1	26	96,2
Bocskói uradalom	7	5	12	58,3
falvak összesen	97	33	130	74,6
ebből román	45	3	48	93,8
Ruszin	52	30	82	63,4
városok a/ ¹	5	--	5	100,0
Máramaros összesen	102	33	135	75,6

a/ a lakoság túlnyomó része református magyar.

Forrás: ABM, Fond 45. Inv. 629, no. 40.

Ezzel szemben a túlnyomórészt a Kárpátok vonulatai között elterülő alsó járásban (plasa de Jos) valamint az ugyancsak itt fekvő bocskói uradalom helyiségeiben lényegesen kisebb volt a pusztítás, közel felük pestismentes maradt. E területi különbség megerősítő korábbi sejtéseinket, ugyanis a járvány által legjobban sújtott zóna nem a galíciai határ mellett húzódott, hanem a Tisza völgyét, a megyén átmenő fő közlekedési útvonalakat követte.

A fertőzöttség ilyen területi megoszlásának a települési viszonyokból

¹⁸ A járvány időbeli fejlődésének rekonstrukciója az egyes települések őrzéséről készített összefoglaló költségegyszámolás (MOL, C 37, 125. cs. f. 178-183.) valamint a Károlyi Sándorhoz befutott pestisjelentések (uo. 123. cs.) alapján készült.

adódóan egyúttal sajátos etnokulturális következményei is voltak. A falvak akkoriban körülbelül 36 százaléka tekinthető román jellegűnek és 61 százaléka ruszinakk¹⁹, viszont a halottak közül az előbbiekre 46, az utóbbiakra pedig csak 42 százalék esett, mert a pestis a hegyek között lakó, forgalomtól szinte elzárt ruszinokat – szemben az 1710. évi járvánnal – most jóval kevésbé érintette, mint a nagyrészt az átmenő közlekedés útvonalát jelentő Tisza völgyébe települt románokat, ami bizonyos mértékig hozzájárulhatott az etnikai arányok ruszinok javára történő további . Ittoldásához. Az már szinte természetesnek vehető, hogy az ugyancsak aöt Tisza mentén fekvő öt magyar jellegű kamarai város – melyek, talán Hosszúmező kivételével, a kereskedelem, a forgalom és az adminisztráció szempontjából is a megye központjait képezték (vagyis a leginkább ki voltak téve a fertőzés veszélyének) – mindegyike pestises lett és közel 3000 lakosukat elvesztették.

A nagy kérdés az, hogy ténylegesen mihez viszonyítsuk a fenti veszteségeket, ugyanis 1742 környékéről nem rendelkezünk a megye (vagy akár csak egy része) tényleges népességszámára vonatkozó forrással. Mindössze egy dicalis adóösszeírásra akadtunk a megyei levéltárban, jobban mondva annak is csak a töredékére, mely a korabeli települések alig felét tartalmazza 1743-ból (3. táblázat). Megkíséreltük tehát először az 1710. évi elemzéshez hasonlóan e forrás segítségével megnézni azt, hogy milyen következtetések adódnak a pusztta telkek és a menekültek számarányából a pestis pusztításaira vonatkozóan (3. táblázat).

3. táblázat

Az 1742. évi pestis nyomai Máramarosban az 1743. évi dicalis összeírás alapján a/

járás és kerület	adózók	puszta telkek	mene-kültek	feltételezett adózók 1743 előtti	puszta telkek aránya	mene-kültek aránya	falvak száma
Alsó	566	435	250	1251	34,8	20,0	19
Kaszói	643	632	135	1410	44,8	9,6	18
Szigeti	730	674	329	1733	38,9	19,0	25
Összesen	1939	1741	714	4394	39,6	16,2	62

19 A népesség utolsó pestis előtti etnokulturális megoszlása a románokra – ruszinokra – magyarokra vonatkozóan 40 – 50 – 10 százalékosra becsülhető.

Ebből úrbéres	834	622	339	1795	34,7	18,9	33
Kuriális	1105	1119	375	2599	43,1	14,4	29
ruszin	978	750	431	2159	34,7	20,0	36
román	961	991	283	2235	44,3	12,7	26

a/ Az összeírás nem teljes, az alsó járás nagyobb része, a felső járás, a bocskói uradalom valamint a városok adatai ismeretlenek

Forrás: ABM, Fond 45. Inv. 629, no. 31.

1710. évi elemzéshez hasonlóan e forrás segítségével megnézni azt, hogy milyen következtetések adódhannak a pusztta telkek és a menekültek számarányából a pestis pusztításaira vonatkozóan.

A pusztta telkek aránya 1743-ban összességében a vizsgálható területeken, a kaszói, szigeti és az alsó járás Tisza menti részén, vagyis a megye leginkább pestisjárta zónájában megközelítette a járvány előtti adózó népesség 40, a menekülteké pedig annak 16 százalékát. A halottak előbb említett megyei szintű etnokulturális megoszlásával egybevág, hogy a pusztta telkek aránya a vizsgált járásokban sokkal magasabb a román, mint a ruszin falvakban. Ugyancsak reálisnak tűnik az is, hogy nagyobb arányú a pusztásodás a kuriális, mint az úrbéres falvakban, ugyanis előbbi kategória a vizsgált területen gyakorlatilag csak román jellegű települések között fordul elő. A fentiekkel ellentétes a kép viszont a menekültek megoszlása tekintetében. Arányuk ugyanis – hasonlóan az 1710. évi pestis időszakához – jóval alacsonyabb a román, illetve kuriális jellegű települések esetében, mint a ruszin illetve úrbéres falvak lakossága között.

4. táblázat

Az 1742-43. évi máramarosi pestisjárvány főbb demográfiai és epidemiológiai adatai

I.A halálozások kor és nem szerinti megoszlása

járás és kerület	20 év alatti	20 év feletti	Összes	összes	pestisben meghaltak összesen	20 év alattiak aránya (férfiak) százalék	1000 férfira esik nő
	Férfi			nő	fő		
Alsó	1459	907	2366	2339	4705	38,3	989
Felső	1293	936	2229	1647	3876	42,0	739 b/
Kaszói	1023	533	1556	1504	3060	34,3	967

Szigeti	1607	1159	2766	2723	5489	41,9	984
Bocskói uradalom	384	343	727	1153	1880	47,2	1586 b/
Falvak összesen	5766	3878	9644	9366	19010	40,2	971
Ebből román	3207	2104	5311	4636	9947	39,6	873
ruszin	2559	1774	4333	4730	9063	40,9	1092
városok a/	976	534	1510	1215	2725	35,4	805
Máramaros összesen	6742	4412	11154	10581	21735	39,6	949

a/ a lakosság túlnyomó része református magyar

b/ a torz nemi arány összeírási hibákat sejtet

II. Veszélyesség

Időszak	megbete- gedett	meghalt	mortalitás	morbidity	lethalitás
					százalék
1742 augusztus c/	2050	1534	...	...	75,7
1742 november – december c/	360	242	...	...	67,2
1742 december – 1743. május d/	300	145	...	...	48,3
1742-1743 megye összesen e/	32-33000	22-23000	400-430	60,0-62,0	70,0

c/ megyei jelentés

d/ három település (Alsóapsa, Széleslonka és Taracköz) naponkénti adatai alapján

e/ 70 százalékos lethalitás alapján becsültve

Források: ABM, Fond 45. Inv. 629, no. 40., és szerző számításai

Vizsgáljuk meg ezek után a járvány elérhető demográfiai jellemzőit (4. táblázat). A halottak nemi aránya – bár a számított adatok azt jelzik, hogy a felső járás illetve a bocskói uradalom esetében összeírási hibákra is gyanakodhatunk – összességében enyhe férfitöbbletet mutat, ami valószínű, hogy egyezik a teljes népességre jellemző arányokkal.²⁰ Máramaros megye ugyanis a korszakban bevándorlási célterület (főként Galícia ukrán lakta területei felől kiindulóan), amely mozgalom hagyományosan férfitöbbletet

20 1785-ben a falvak esetében az 1000 kereszteny férfira eső nők aránya 950, a zsidóké 857, a városokban pedig 986 és 893. (MOL, A 39, Acta generalia, 4772/1786 után számítva.)

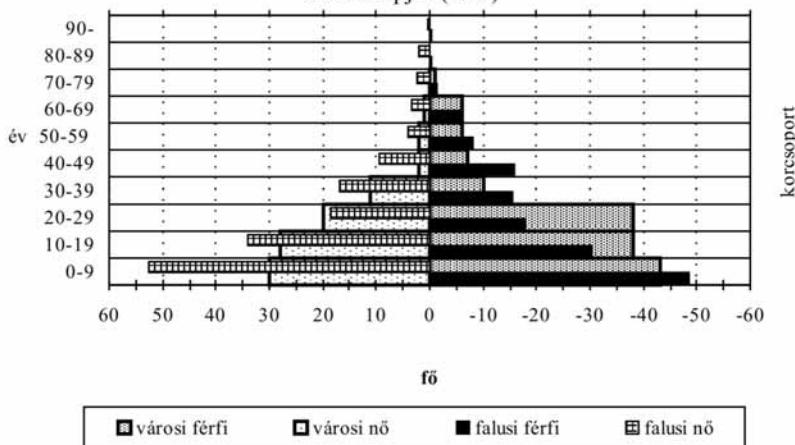
eredményez a befogadó népességen, lévén, hogy a férfiak hajlamosabbak a migrációra. A halottak egykorú jegyzéke következetesen csak a férfiak esetében tüntet fel összesen két nagy korcsoportot. Eszerint a pestisben elhunytak kereken 40 százaléka volt 20 év alatti. Ez az érték azt jelenti, hogy a későbbi korszakban megszokottal ellentétben a szóban forgó pestis a felnőtt népességet ugyanúgy, vagy talán még jobban pusztította, mint a gyermekkorúakat.²¹ (Elképzelhető, hogy az idegenekkel kevésbé érintkező csecsemők és kisgyermekek kisebb arányban fertőződtek meg, de természetesen nem zárható ki esetükben a halottak hiányos számbavétele sem.)

Héttelepülés esetében részletesebb elemzést végeztünk a pestishalottak demográfiai jellemzőire vonatkozóan (1. ábra). A kor és nem szerinti megoszlás finomabbban, de a fentebb rajzolt képet tükrözi vissza. A korfa egyúttal azt is jelzi, hogy a hat megvizsgált falu halálozási korszerkezetében jóval magasabb a fiatalok aránya, mint az elemzett városban, Hosszúmezőben. Ez azonban minden valószínűség szerint nem a halálozás

1. ábra.

A pestihalálozás részletes korszerkeze Máramarosban hét település

adatai alapján (1742)

21 A fiatalok aránya némileg alacsonynak tűnik a halottak között, a hazai és külföldi kutatások által megállapított megfelelő arányok inkább 50-60 százalék közötti értékek l. Biraben, Jean-Noël: *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*. Tome I. Paris, 1975. 222-223., Moess Alfréd: Az 1739-40. évi pestisjárvány a távolból és közelről. Orvostörténeti Közlemények (75-76) 1975, 71-72. Nem kizárho téhát, hogy a gyermek halottakat némileg hiányosan regisztrálták Máramarosban. (Ez esetben azonban a halottak összes száma még az eddigieknél is nagyobbra tehető.)

strukturális különbségére, hanem a falvak városokéhoz képest már ekkor is fiatalosabb korszerkezetére vezethető vissza.

Hosszúmező esetében kivételes helyzetben vagyunk, mert a megyében egyedüliként lehetőségünk volt a halottak neme és életkora mellett családi / háztartási státusuk megismerésére is (5. táblázat). Ennek alapján nem csak azt tudjuk megállapítani, hogy a népesség legalább ötödrésze rokonokkal együtt, vagyis bonyolultabb összetételű háztartásokban él, hanem az is világossá lett, hogy a járvány az esetek jelentős részében nem eredményezte teljes családok kihalását, hisz családonként többnyire csak 1–3 áldozatot találunk.²² Inkább az látszik az adatokból, hogy a pestis a családok enyhe többségét halálozás, ezt meghaladó mértékben a megbetegedés, és feltehetőleg mindenkit a lélektani stressz formájában érintett. Az összeírt 219 hosszúmezei halott ugyanis 85 háztartáshoz tartozott, ami biztos, hogy több mint az egykorú háztartások felét jelenti.²³ Ugyanakkor a halottak között viszonylag kevés, minden összes 29 családfőt találunk és alacsony közöttük a nők száma és aránya is. Utóbbi adatok mintha arra utalnának, hogy egyes csoportok talán védettebbek voltak vagy sikeresebben el tudták kerülni a fertőzést. Mindenesetre ténynek tűnik, hogy a pestis nem érintette egyforma súlyval a lakosság minden egyes csoportját.²⁴

5. táblázat

Hosszúmező város pestishalottainak demográfiai jellemzői

I. Férfiak

háztartási státus	0-19	20-39	40-59	60-x	összesen
	éves (fő)				
háztartásfő	--	11	13	5	29
rokon	8	2	--	--	10
gyermek	73	11	--	--	84
egyéb	--	--	--	--	--
összesen	81	24	13	5	123

22 A halottak egy háztartásra eső átlaga Hosszúmező városában 2,58 fő.

23 30 évvel korábban, 1715-ben Hosszúmezőn 96, 43 évvel később, 1785-ben pedig 183 familiát írnak össze.

24 Az eredmények egybevágnak a hasonló külföldi vizsgálatokkal (*Schofield, Roger: An anatomy of an epidemic: Colyton, November 1645 to November 1646. The plague reconsidered. Local Population Studies Supplement 1975. 105-106, Sharpe, Pamela: Further analysis of the victims of plague in Colyton, 1645-1646. Local Population Studies 54 (Spring 1995) 67.*)

II. Nők

háztartási státus	0-19	20-39	40-59	60-x	összesen
	éves (fő)				
háztartásfő felesége	1	21	2	--	24
rokon	5	3	2	1	11
gyermek	54	6	--	--	60
egyéb	--	1 a/	--	--	1
összesen	60	31	4	1	96

a/ szolgáló

Forrás: ABM, Fond 45. Inv. 629. no.40.

Ha epidemiológiai szempontból áttekintjük a Máramarost sújtó 1742–1743. évi pestisjárványt, akkor az alábbiak állapíthatók meg. Először is valamelyest pontosítanunk kell a halottak számát, miután az 1743. évi dicalis összeírás értékelése alapján további hat településről (vagyis a megye pestishalálozásokról készített összesítőjében szereplő 96 helyett 102-ről) feltételezhető járvány általi érintettsége, tehát nemileg a halálozások számának végösszegét is növelnünk kell. Három település részletes jelentései alapján a népesség halandósága mellett a megbetegedés és a járvány veszélyessége is megbecsülhető. Az eredmények fentebb, a 4. táblázatban láthatóak. Eszerint a megye járvány okozta teljes népességresztesége 22–23 000 fő közöttire becsülhető. A középértéket jelentő 70 százalékos lethalitással (a megbetegedettek közül meghaltak arányával) számolva a pestis által fertőzöttek száma 32–33 000 főre tehető. Az 1740. körüli népességszám 53 000 főre becsült adata alapján²⁵ azt mondhatjuk tehát, hogy Máramaros népességének körülbelül 60–62 százaléka betegedett meg és mintegy 42–43 százaléka esett a pestis áldozatául. Ez azt jelenti, hogy a járványos időszak alatti halandóság (mortalitás) a járványmentes időszakra becsülhetőhöz

²⁵ A népesség számát három módon becsültük meg: a lethalitás – morbiditás – meg nem betegedettek aránya, a háztartásszám és a népességnövekedés 1785-ből történő visszafelé számítása alapján (a kamatos kamatszámítás elveinek megfelelően.) Mindegyik esetben maximumot és minimumot számítottunk, majd a 47 és 58 ezer fő között szóródó hat adat 53 000 fős átlagát vettük pestis előtti, 1740 körüli össznépesség adatnak.

képest hirtelenjében 11-12-szeresére ugrott.²⁶ De nem csak a halandóság értekei ijesztően magasak, hanem az is feltűnő, hogy a települések több mint kétharmadában minden viszonylag rövid idő alatt játszódott le. (Kereken 60 százalékukban minden össze 1-6 hónapig tartott a pestis.) Tehát valóságos sokként érhette a lakosságot csalátagjaik, szomszédjaik, ismerőseik hirtelen, gyors és tömeges elhalálozása, lakóhelyük fegyveres őrökkel történő körülzárása, mozgásuk egyik-napról a másikra történő korlátok közé szorítása még akkor is, ha a járvány évek óta az ország különböző vidékein történő pusztításáról nyilván igen sokan korábban már hallottak.

4. Összegzés

Elemzéseinket két irányban látjuk érdemesnek összegezni és tovább gondolni: célszerű először Máramaros pestistörténetét környezetébe – Kelet-Magyarország, tágabb értelemben pedig a történeti Magyarország – területébe helyezve is áttekinteni, másodsorban legalább nagy vonalakban foglalkoznunk kell a Máramaros megyei pestisek további történetével, valamint az itt részletesebben elemzett két járvány időben hosszabb távú hatásának értékelésével.

Nézzük először az első felvetést, Máramaros és környezete összehasonlítását. Az adatok hiányossága miatt sajnos ezt csak az utolsó pestis esetében kísérelhetjük meg, az 1710. évi járványra vonatkozóan erre nincs mód. Az 1738-43 közötti pestisjárvány – néhány szabolcsi és szatmári helység korai fertőzésétől eltekintve – Kelet-Magyarországot igazában csak 1742 nyarától támadja meg. A fertőzés a területre minden valószínűség szerint nem Galícia, hanem a déli – nyugati területek felől, feltehetőleg az Alföldön keresztül érkezett a régióba. Az érintett helyiségek számából illetőleg a rendelkezésre álló halálozási adatokból arra következtethetünk, hogy a két legjobban sújtott terület Máramaros és Szatmár megye, Szabolcs, Ugocsa és Bereg veszteségei valamivel kisebbek voltak. Nem kizárt, hogy ha a részletes feldolgozás már megtörtént volna, akkor Szatmár állna az élen (a fertőzött települések száma legalább ezt sugallja), bár kétségtelen e megye népessége lényegesen nagyobb lehetett Máramarosénál. Mindenesetre tény, hogy a mérhető veszteségű területek járványhalálozási adatai Kelet-Magyarországon esetenként

²⁶ Az adatok megfelelnek az ebből a szempontból megfelelően feldolgozott és az általunk tárgyal időszakkal gyakorlatilag egyidejű 1720-1722 közötti dél-franciaországi pestis értekeinek – mely egyébként az utolsó ilyen nyugat-európai járvány volt. (Benedictow O. J.: Morbidity in historical plague epidemics. Population Studies (41) 1987, 411-412. vő. Biraben, JeanNoël, i. m. adattárával.)

6. táblázat
A pestis Máramarosban és környékén (1740–1743)

megye	fertőzött települések 1742 októberében	fertőzött település összesen	pestishalálozások száma összesen a/
	település		fő
Bereg	33	...	(336)
Máramaros	66	102	22-23000 b/
Szabolcs	...	...	10471
Szatmár	120	...	(420) c/
Ugocsa	20	...	5633

a/ az adatok Máramaros kivételével *Dávid Zoltán* közléséből származnak. (Bereg és Szatmár megye adatai valószínűtlenül alacsonyak.)

b/ korrigált adat

c/ a megyétől jogilag különálló Szatmárnémetiben 1104, Nagybányán 827 halott (Felsőbánya adatai ismeretlen)

Forrás: *Dávid Zoltán*, i.m. 90, 108-110, 120-125,
MOL, C 37, 123. cs. Károlyi Sándor jelentései.

megközelítik a máig sokat emlegetett 14. század közepi Fekete Halál mértékét, csak miután e veszteségek a hatalom, a kultúra és a forgalom szemszögéből nézve félreeső helyeket érintettek, ezért nem kerültek be igazán a hazai köztudatba. Ha országos szinten próbáljuk elhelyezni Máramarost, akkor azt mondhatjuk, hogy Nyitra és Bihar megye után az ország harmadik pestis által ekkor legjobban sújtotta területe 1738 és 1743 között, sőt ha figyelembe vesszük a népességszámokat is, akkor az ezer főre eső veszteség tekintetében a kétes hírnevű első helyre kerül.

A rendelkezésre álló forrásokból illetve feldolgozásokból ugyanakkor az is kivehető, hogy sem a központi, sem a területi közigazgatás nem működött igazán sikeresen a pestis kapcsán. A járvány terjedését nem voltak képesek megakadályozni, sőt még a veszteségek pontos felbecslését sem tudták elvégezni. Mindez két tényezővel is indokolható. Egyrészt a lényegében saját területi szervekkel nem rendelkező központi hivatal (a Helytartótanács) működése még két évtizedes múltra sem tekinthetett vissza, nem volt módja sem a megyei hatóságokkal való jó együttműködés, sem körükben a

megfelelő hivatalnoki magatartási modell elterjesztésére. Másrészt a központ kiszolgálására kötelezett megyék nem hivatásos tiszttiszelői (amellett, hogy egy új, korábban nem létezett főhatóság bürokratikus kontrollja is szokatlan lehetett számukra) talán első ízben találták szembe magukat a modern közigazgatás igénye által támasztott tömeges hivatali feladatokkal, ráadásul nem békés körülmények, hanem egy katasztrófa sokkhatása közepette, így nem csoda, hogy működésük nem tekinthető kifogástalannak. Mindez viszont arra is figyelmeztet, hogy az úttörőnek számító, *Thaly Kálmán* vagy *Dávid Zoltán* nevéhez fűződő összefoglaló munkák, melyek jelentős részben a központi hatóságok tevékenységére, valamint – többnyire az elithez tartozó – szemtanúk levelezésére, naplóira építették kutatásaiat, csak az első lépéseket tehették meg a két utolsó pestis történetének feldolgozása terén. E járványok korszerű módszerekkel történő, biztosabb végeredményeket adó feldolgozásához csak úgy juthatunk el, ha előtte még számos regionális forrásfeltárás és elemzés készül.²⁷ Más szóval részben el kell végezni a korabeli adminisztráció által be nem fejezett feladatokat is ahoz, hogy túlléphessünk a nagy vonalakkal megrajzolt járványtörténeti összefoglalók hangzatos leírásokkal kiszínezett általanosságain és egymásnak ellentmondó, többnyire nem eléggé megalapozott számadatain.²⁸

Ami az időbeli megközelítést illeti, azt rögtön kétfelé kell bontanunk: egyrészt a pestis történetének befejeződésére, a járvány eltünésére a vizsgált területről, másrészt a bekövetkezett katasztrófák népességre gyakorolt hosszabb távú hatására. Az első igen rövidre zárható. Az 1740-es éveket követően Máramarost ténylegesen többé már nem fenyegeti a pestis, bár még évtizedeken keresztül kell aggódnia miatta a lakosságnak. A szomszédos Erdélyben és Lengyelországban még 1770–1771-ig, Moldvában és Havasalföldön pedig egészen 1814-ig több–kevesebb rendszerességgel felüti

27 Jó példaként hivatkozunk itt *Dávid Zoltán*, *Iványi Béla*, *Moess Alfréd* és *Vámossy István* szemléletben és módszerben is igen különböző, de egyaránt igen hasznos munkáira (*Dávid Zoltán*: Az 1738/43. évi pestis pusztítása Bihar megyében. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1969-70. (1971) 181-199., *Iványi Béla*: 1965. Részletek a magyarországi fertőző betegségek történetéből. Adatok a körmendi levéltárból, a pestis XVI– XVII századi történetéhez (1510–1692). Orvostörténeti Közlemények. (Suppl. 3.) 1965. 5-230, *Moess Alfréd*, i. m., *Vámossy István*: Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Pozsony: 1901.)

28 Ezzel arra céltunk, hogy *Schultheisz Emil* és *Tardy Lajos* (*Schultheisz Emil – Tardy Lajos: A magyarországi járványok történetéből. Történelem* (2,3) 1964: 111-56.) vagy a 10 kötetes Magyarország története 4. kötetének pestisre vonatkozó és máig gyakran hivatkozott adatai történeti demográfiai és járványtörténeti szempontból nézve gyakorlatilag már avultnak tekinthetők.

a fejét a rettegett járvány.²⁹ A figyelmet ébren tartandó emellett a központi hatóságok egészen a 19. század első harmadáig rendszeresen utasítják a megyét a szomszédos területek közegészségügyi állapotának szemmel tartására, a bevándorlók figyelésére és az átmenő forgalom ellenőrzése érdekében még a 18. század folyamán felállított határ menti veszegzár állomások folyamatos karbantartására.³⁰

Ha áttekintjük a két, írásunkban tárgyalt pestis hosszabb távú demografikai hatását Máramaros vármegyében, akkor a következő megállapításokra juthatunk. Az 1710. évi pestis részben a halálozások, részben az elvándorlások következtében 10–20 százalék közötti népességszökötséget okozott Máramarosban, míg az 1742–1743. évi járvány a lakosság 42–43 százalékát ragadta el és körülbelül 10 százalékát készítette menekülésre, tehát az összesített veszeség minden bizonnal elérte az 50 százalékot. A haladóság 11–12-szeresére ugrása, alig hat hónap alatt a népességszám felére csökkenése, mai eszünkkel azt gondolnánk, összeroppant egy társadalmat. Ha azonban az első népszámlálás 104 ezer fős össznépesség adatára nézünk, akkor azt kell megállapítanunk, hogy Máramaros nem hogy összeroppan, hanem az 1740 körüli állapothoz képest lakosságát valamivel több, mint 40 év alatt megduplázza, ha pedig az 1742–1743. évi pestis hatását is figyelembe vesszük, akkor 43 év alatt három és félszeresére növeli azt. Ez csak igen magas természetes szaporulat és nagymértékű bevándorlás *együtt* fennállása esetén lehetséges, ami egyértelműen azt mutatja, hogy még ez az egykor magyarországi viszonyok között szokatlan méretű népességi katasztrófa sem okozott elhúzódó válságot Máramaros világában sem társadalmi, sem lélektani, sem biológiai értelemben, sőt a megye új telepesek vonzására is képesnek bizonyult.³¹

29 Alexandru Filipescu a pestis 1774 évi újabb jelentkezését is említi Máramarosban, azonban egyetlen forrásunk sem tud arról, hogy a fertőzés ekkor Galiciából vagy Moldvából átterjedt volna a megye lakosságára. (*Filipescu, Alexandru*, i. m. 150.)

30 Linzbauer, Xav. Franciscus: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Budae, 1851, II., *Berindei, Dan: Stiri consulare austriace privind epidemia de ciumă din principatele Române în anii 1812-1814. Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note*. Red. Gheorghe Brătescu, București, 1972. 195-198, Huttmann, Arnold: *Medizin im alten Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen*. Hermanstadt, 2000.

31 Az irott források említései szerint a század folyamán fellendült bevándorlási mozgalom résztvevői főként Galiciából érkező ukrán telepesek, de nem zárható ki egy Bukovina és Erdély irányából történt román bevándorlás sem a megürült házakba, telkekre. Ezt valószínűsíti, hogy az 1742. évi pestis által súlyosan érintett Tisza völgyi román falvak lakosságának sem etnikai karaktere, sem össznépességen belüli súlya nem változott a 19. század elejére.

7. táblázat

A falusi háztartások számának változása Máramarosban (1710–1785) a/

Év	Máramaros megye			Kaszói járás		
	nemes	nem nemes	Összes	nemes	nem nemes	összes
	háztartások					
1710 b/	2033	4897	6930	428	388 c/	(763) c/
1715	1709	3507	5216	411	308 c/	(719) c/
1740 b/	...	...	...	...	1410	...
1743	...	...	...	...	643	...
1757	2337d/	6904	9241	547d/	662	1209
1771	...	10900	...	...	1050	...
1785	3600	15471	19071	730	1664	2394

a/ 1710 és 1715 sójavadalmi, 1742-1757 dicalis összeírás, 1771 a Conscriptio Animarum, 1785 az első népszámlálás alapján számítva

b/ a járvány előtti állapotra vonatkozó becsült adat

c/ mind a menekült, mind a helyben maradt jobbágyok és zselliérek összeírása hiányosnak tűnik

d/ 1755. évi nemesi összeírás adata

Kurzív = bizonytalan adat

Forrás: szerző számításai

Hogy mindezt egy kissé világosabban lássuk, megpróbáltuk rekonstruálni töredékes adatainkból a megye 18. századi népességfejlődését az első népszámlálásig bezárólag. Miután pontos népességszám adatunk a záró időpontot megelőző időszakból nincs, ezt csak a háztartások száma alapján tudtuk megtenni (7. táblázat). Az összeállításból két következtetés vonható le. Az egyik az, hogy a megyében a magyarországi mércével mérve is igen magas, 15 százalékot meghaladó arányú nemesség létszámának hullámzása, hosszútávon pedig növekedése jóval visszafogottabb, mint a nem nemes népességé, vagyis a hagyományos világ katasztrófái a társadalom némileg jobb módú részét mintha kevésbé érintenék. Vizsgálatunk szempontjából azonban talán még lényegesebb az a tény, hogy a fentiekkel ellentétben bár a nem nemes népesség száma elköpesztően nagy mértékű hullámzásokon megy át, de ugyanakkor e csoport hihetetlen vitalitással rendelkezik, és gyakorlatilag

egy generációnyi idő alatt újraépíti, majd azt követően ismét megduplázza önmagát. (Mai lassan mozgó, pesszimizmusra hajló világunkban jó lenne e folyamatokat s azok lefolyását, tényezőit, összefüggéseit talán közelebbről és részletesebben is megismernünk !)

Az is igen érdekes jelenség végül, hogy mennyire maradt meg minden a társadalom emlékezetében. Mint említtetük, a pestisek tényleges pusztításának méretei tulajdonképpen egészen szűk körtől eltekintve nem váltak ismertté és nem igazán váltak a kollektív tudat részévé. Már az évszázad végén sem igen találkozunk a megye lakosságát felére csökkentő járvány emlékével. Az egy-két generációval később keletkezett iratokban minden össze egy alkalommal látunk erre történő utalást: egy 1790. évi técsői kihallgatáson említi két román kihallgatott, hogy „pestisi [születésű] vagyok”³², vagyis a katasztrófa már csak mint időjelző szerepel a túlélő generáció tudatában. Manapság a tömegkommunikáció által vizuális sokkolásra törekvő módon bemutatott olyan baleseteken és időjárási rendellenességeken rémüldözik a néző, (és váltanak ki a helyszínen pánikot, a helyszíntől több száz kilométerre pedig súlyos aggodalmat) amelyek súlyukban, veszteségeik arányában gyakorta a két-háromszáz évvel ezelőtti katasztrófák század vagy ezred részét sem érik el. Elgondolkoztató, ha a két korszak népességének gyökeresen eltérő reakciót egymás mellé állítjuk – lehet, hogy ezen a téren is lenne mit tanulnunk a régi korok egyszerű viszonyai között élő emberétől ?

---

32 MOL, Filmtár 11217. doboz (Beregszászi Levéltár, Fond 61, op. 1. Nr. 667.)

The plague in the Historical Maramures County. (A Study Case)

Key words: *plague, demography, disease, statistical methods, emigration*

The author gives a short history of plague in the old Maramures County. His aim was to analyze the pestilence from the view of demography and epidemiology: how we could characterize the disease and what effect of the plague can be observed on the local demographic process.

Although there are scattered evidences on the presence of plague in the region also in the previous centuries, only the last two epidemics can be analyzed with statistical methods: the plagues of 1710 and 1742. The former epidemic disease came into the county from the province of Galicia and have resulted a 10-20 percentage population decrease (deaths and emigration of certain groups). A next – and last – plague which came to Maramureş from the South-East had more serious effect on the population. Almost 40 percentages of the inhabitants of the county died, and one tenth of the total emigrated, which was probably the worst value in the contemporary Hungarian Kingdom (Tables 2. and 4). The heaviest losses affected the settlements of the Tisza valley, habited mainly by Rumanians and Hungarians while the large part of the Ukrainians living in the highlands isolated from the traffic could be spared the epidemic disease. The process of the plague was relatively quick, mostly less than six months in an infected settlement. The proportion of deaths was not only very high but also unequal by gender, age, and social groups (4. and 5. tables).

It is a surprise how quickly could be restored the population in Maramureş during the second part of the 18th century. In 1785 the

population size is already doubled again compare to the pre-plague situation (Table 7). This speed of the process follows from the high fertility level and the continuous inflow of mainly Ukrainian immigrants into the county. After this catastrophe there are no more pestilence in the Maramureş. Nowadays even the memory of the plague is disappeared.

Tables

1. The effect of pestilence on the population of Maramureş County in 1710.
  - I. Villages of the „*Camera Hungarica*”. Heading: estates, number of listed persons, devastated farms, escaped persons, settlements in conscription, proportion of devastation in percentage;
  - II. County of Maramureş. Heading: districts, total, devastated farms, escaped persons, number of households before the plague, devastated farms, escaped persons, total decrease in percentage;
2. The territorial distribution of pestilence in Maramureş County in 1742. Heading: districts, infected, non infected, total settlements, proportion of infected places in percentage,
3. The signs of the plague in Maramureş in the tax register of 1743. Heading: districts, number of taxable persons, devastated farms, escaped persons, estimated figure of taxable persons before 1743, proportions in percentage;
4. The main demographical and epidemiological characteristics of the plague in Maramureş around 1742-1743.
  - I. Number and proportions by age and sex. Heading: under/ over 20, total male, total female, total plague death, proportion of under 20 between the males, gender ratio of deaths;
  - II. The size of the danger. Heading: period, size and proportion of morbidity, mortality, and lethality;
5. The demographic characteristics of the borough Hosszúmező (Câmpulung la Tisa). Heading: household status, age groups, total (head of household, kin, children, other by male and female);

6. The plague in Maramureş and its surrounding (1740-1743). Heading: Counties, infected places in October 1742, total infected places, total number of plague deaths;
7. The change in the number of rural households in Maramureş (1710-1785). Heading: Maramureş County, district of Cosăului (year, noble, non noble, total households);

Figure 1. The age pyramid of plague deaths based on seven settlements in Maramureş (1742). Heading: urban male, female, rural male, female.

SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ A LUCRĂTORILOR DE LA SALINELE DIN MARAMUREȘ ÎN PRIMA JUMĂTATE A VEACULUI AL XVIII-LEA

Dr. Ioan Dordea

Absvent al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj (1969);

Arhivist – consilier superior în cadrul Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale (1969);

Membru în: Secția Română a Cercului de Studii Transilvane cu sediul la Heidelberg, Secția Arhive de parlament și partide politice din cadrul Consiliului Internațional al Arhivelor (CIA), Comisia Internațională de Istorie a Sării cu sediul la Paris;

Cuvinte cheie: salină, exploatarea sării, lucrători din salină, regim juridic, Instrucțiuni Comisia Zuanna, Casa Frăției

În istoriografia română de după cel de-al doilea război mondial și până în deceniul al IX-lea a secolului trecut¹, tratarea aspectelor socio-profesionale sau a celor privind obținerea unor revendicări economico - sociale de către lucrătorii din minerit, au fost asociate, de regulă, luptei de clasă a maselor populare, asuprile de clasele stăpânoitoare și de reprezentanții

1 Printre aceste lucrări, redactate, de altfel, pe baza unui bogat material documentar sunt cele semnate de Ștefan Pascu, *Aspecte din situația și lupta maselor populare din Maramureș în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea* în: *Studii*, X, 1957, nr. 2 p. 127-136; Al. Doboși, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV-XVI)* în: *Studii și cercetări de istorie medie*, I 1957, p. 125-166; Gh. Ungureanu, *Rufetul ocnelor din Moldova și revolta șavgăilor, în 1843* în *SMIM*. I, 1957, p. 109-137, care tratează, pe lângă problematica legată de administrarea cămărilor de sare și exploatarea ocnelor, îndeosebi în secolul al XIX-lea, condițiile de muncă și starea grea a tăietorilor de sare, răzvrătirea și lupta lor pentru revendicări economico-sociale, împotriva nedreptății și pentru îmbunătățirea traiului lor. Acestor lucrări li s-au mai adăugat altele noi a căror bază de cercetare a constituit-o imensa documentație arhivistică păstrată la DJCAN în fondurile Tezaurariatul minier al Transilvaniei (1694-1848), Oficiul Superior Minier Zlatna (1752-1787), Direcția mineră Cluj (1848-1888) sau cuprinzătoarea monografie a Cămării de sare de la Coștiu: Al. Neamțu, *Greva tăietorilor de la ocnale de sare din Cojocna (jud. Cluj) din anul 1849* în: *Lucrări științifice*, vol. I, Tg. Mureș, p. 291-297; idem, *Condițiile de muncă și salarizare în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea* în: *Acta Musei Regionalis Apulensis*, III, 1961, p. 243-268; M. Mirel, *Date privind situația și revendicările economice ale minerilor din salinele transilvăneze (1848-1867)* în: *AMN*, III, 1966, p. 271-230;

Premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române pe anul 1987 pentru volumul: „Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria A Diplomataria, vol III, București, Ed. Academiei, 1984, 605 p.;

Doctor în istorie al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, sesiunea 2000;

Autor și coautor la elaborarea îndrumătoarelor arhivistice, culegeri tematice și editarea unor volume de documente privind răscoala lui Horea, mișcarea națională a românilor din Transilvania, minoritățile naționale din România, exploatarea aurului, argintului și a sării din Transilvania în secolele XVIII-XIX etc.

ei - în cazul nostru autoritățile camerale centrale și locale, cele comitatense - fără a se scoate însă în evidență, cu claritate, și demersurile, măsurile, intervențiile statului, desigur direct interesat și în funcție de disponibilitățile financiare de la un moment dat, pentru asigurarea condițiilor necesare creșterii randamentului în muncă al lucrătorilor în vederea sporirii productivității muncii, a scăderii prețului de cost, al obținerii, în final, a unor beneficii, chintesa oricărei activități productive rentabile. Tratarea acestui subiect pentru perioada secolului al XVIII-lea în Maramureș, este cu atât mai necesară, cu cât, persistența forței de muncă feudale în domeniul

mineritului și a exploatarii sării, era tot mai mult în contradicție cu progresul tehnic înregistrat în industria extractivă bazată pe forța de muncă salariată, devenind tot mai mult o piedică în calea apariției și dezvoltării noilor relații de producție, și anume, a celor capitaliste.

În prima jumătate a veacului al XVIII-lea, habsburgii au experimentat mai multe sisteme privind administrarea veniturilor sale prin inițierea unor măsuri care să treacă conducerea mineritului și a exploatarii sării sub controlul său, în atenția imperialilor fiind în primul rând exploatarea minereului de fier, a metalelor prețioase, a mercurului, exploatarea sării putându-se efectua oricum, fără mari investiții din partea statului, veniturile fiind considerabile și în această situație. Totuși, doar în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea se constată un interes sporit față de valorificarea acestor resurse minerale încercându-se introducerea unor tehnici avansate a unor măsuri tehnico - organizatorice raționale. Rezultatul acestor măsuri, a inovațiilor tehnice introduse, a fost sporirea productivității an de an a ocnelor și deci a veniturilor camerale. Pasul hotărât înregistrat de dezvoltarea tehnicii minere în secolul al XVIII-lea la salinele din Maramureș care a contribuit la creșterea considerabilă a productivității muncii și mai ales a producției, a fost înlocuirea vechiului sistem de exploatare a ocnelor sub formă de clopot cu cel trapezoidal sau metoda prin camere. Reglementările de natură administrativ-organizatorică, au fost emise tot în a doua jumătate

a secolului al XVIII-lea. Ele au fost stipulate, cu deosebire, în prevederile Instrucțiunii comisiei camerale conduse de Paul Festetits din anii 1777-1778 cu rol decisiv în procesul transformărilor social-economice petrecute la salinele maramureșene. Prin prevederile Instrucțiunii Festetits, a jurământului și „consimtământului“ scris, a contractului de muncă de fapt, stipulate de instrucțiuni și în statutul elaborat pentru diversele categorii socio-profesionale, inclusiv pentru lucrătorii austrieci colonizați în zonă², precum și prin măsurile ulterioare luate de autoritățile camerale vieneze din perioada reformelor întreprinse de Iosif al II-lea, întreaga activitate a lucrătorilor de la exploatare salifere a fost pusă pe baze noi, s-a stabilit cu mai mare precizie regimul juridic al fiecărui dintre participanții la procesul productiv, s-au statuat, prin norme și regulamente, drepturile și obligațiile părților angajate.

Exploatarea sării, formă străveche a muncii salariațe³, are o vechime considerabilă și în Maramureș. Regele lui Iosif al II-lea, începutul exploatarii organizate a ocnelor de sare de către regalitate, principi și apoi de către autoritățile camerale habsburgice, proprietarii de drept ai acestora, prin elaborarea de statute, prin acordarea de privilegii, prin scutiri de taxe și alte drepturi, prin scoaterea lor parțială de sub jurisdicția judeului localității și supunerea lui unei duble jurisdicții, aceea a cămării de sare, a oficiului sării sau a comunității tăietorilor de sare de mai târziu. Lucrătorii din saline au constituit, prin natura meseriei practicate, o categorie distinctă în sănul comunității din care făceau parte⁴. În Maramureș, datorită condițiilor geografice deosebite, fiind oarecum izolat de restul imperiului, lucrătorii din ocne, deși aveau „un venit mic, dar asigurat“, au ajuns la această poziție „aparte“, „la o categorie distinctă socio-profesională“, doar spre sfârșitul secolului, mulți dintre lucrătorii din saline și chiar tăietori de sare, fiind recruitați din rândul țărănilor iobagi, nu trăiau

² Despre Instrucțiunile comisiei Festetits vezi : I. Dordea, *Statutul juridic și socio-profesional a lucrătorilor de la saline din Maramureș la sfârșitul veacului al XVIII-lea* în: Maramureș – colț de țară, nr. 1/2006, pp. 49-69

³ În lucrarea sa intitulată: „Sichere Armut“. Zu den sozialen Verhältnissen in Bergbau und Saline în: *Salz. Salzburger Landes Ausstellung*, Hallein, 1994, p. 148, Heinz Dopsch, aprecia că exploatarea sării, în contrast cu agricultura unde recoltele mici, nesigure din cauza calamităților erau periclitante, oferea un venit mic, dar sigur, și prin aceasta posibilitatea rară a muncii salariațe pentru o populație de la țară încă din cele mai vechi timpuri.

⁴ În unele exploatari salifere din evul mediu, ca cele din Austria (Hallein), Germania (Dürrnberg), Polonia (Wieliczka), minerii ajungeau chiar printre cei mai bogăți cetățeni ce și transmitneau din tată în fiu meseria împreună cu averea, iar cu timpul, angajau, nu pe cel îndreptățit la moștenire ci alte persoane, care primeau un salar de nimic (Hungerlohn) proprietarii ocnelor recurgând în final la reorganizări ale întregii activități din saline. Cf Heinz Dopsch, o.c., p. 149.

efectiv doar din „plata salariului“ iar activitatea propriu-zisă în salină nu se desfășura pe cuprinsul întregului an. Cu un relief deluros, încurzat de un lanț aproape neîntrerupt de munți, cu suprafețe mari împădurite ce acopereau jumătate din întreg teritoriul comitatului, cu un pământ puțin roditor, cu o climă aspră nefavorabilă culturilor agricole, viticulturii, cu lipsa cvasitotală a manufacturilor prelucrătoare de bunuri industriale și o activitate restrânsă a câtorva bresle de meseriași, înființate mai ales către sfârșitul secolului, viața social-economică a comitatului cu cei 104.126 de locuitori din cele 6 târguri și 134 de sate, dintre care 36 sate erau camerale, consemnate de conscripția din timpul lui Iosif al II-lea⁵, era încă puternic dominată de relațiile feudale în care sarcinile domeniale ale iobăgimii prevalau celor fiscale, robota, nona, celelalte sarcini de lucru ale iobagilor fiind tot mai greu de suportat. Cifrele recensământului dezvăluiesc slaba dezvoltare economică a comitatului dar și numărul redus al celor care trăiau din munca salariată.

Proveniența măinii de lucru la ocnele din Maramureș era asigurată, în general, din rândul localnicilor. La saline lucrau două categorii de lucrători. O categorie formată din lucrători propriu-zisi, tăietorii de sare, constituită în majoritate din locuitorii din împrejurimile ocnelor care au lucrat în ocne și și-au transmis din tată în fiu meșteșugul tăierii sării și cei aduși din alte părți, în special funcționari și specialiști mineri formați în alte centre ale imperiului dar și tăietori de sare experimentați veniți din alte provincii, în special din Transilvania. Aceștia, împreună cu un număr de meseriași (fierar, tâmplar, dogar), și alții lucrători folosiți la transportul, stivuirea și evidența blocurilor de sare extrase din ocna, la ridicarea lor pe verticală pentru trimiterea la suprafață (mileriști, stivuitori etc.) cu ajutorul „gepeliștilor“, cei ce manipulau crivacul ocnei, se constituau în personalul aşa zis permanent, cu un salar lunar în funcție de realizările avute, sau salar fix, stabilit de norme, la care se adăugau cei cu statut de lucrători semipermanenți, angajați temporar, folosiți pentru transportul în ocna sau în afara ei sau la alte activități în perioadele de vârf ale muncii în saline, aşa-numiții zilieri (Taglöhner). A doua categorie de lucrători sunt tăranii iobagi de pe domeniile camerale care în contul robotei presta o serie de munci auxiliare ca: tăierea buștenilor necesari pentru confectionarea plutelor și transportarea lor la locul de asamblare, confectionarea de plute, efectuarea unor munci în ocne și în afara lor, prepararea prin ardere a mangalului pentru fierar, transportul sării de la ocne spre locurile de îmbarcare de pe malurile Tisei, curățirea Tisei de crengi și bușteni, a altor râuri, repararea drumurilor de la Coștiui la Rona de

⁵ Az első Magyarország népszámlálás (1784-1787), Budapest 1960, p. 50-53

Sus etc. Munca prestată în contul robotei putea fi remunerată în bani, dacă ea depășea quantumul stabilit prin urbariu, dar sumele de bani, erau atât de mici, încât pentru iobagi erau neîndestulătoare. La aceasta se adăugau numeroasele abuzuri săvârșite de slujbașii camerali care sileau pe țărani să efectueze nu mai puțin de opt robote zilnic⁶, măreau după bunul plac taxele pentru stăpânirea în comun a păsunilor, pentru albinărit sau predarea unor oi peste decima obișnuită. Țăraniii iobagi au recurs de nenumărate ori la plângeri individuale sau colective adresate înaltelor oficii și autorități sau au trimis petiționari chiar la Viena, aşa cum au făcut judele Anghel Alexandru din Coștiui împreună cu jurații Bonț Mihai și Bodnar Matei din Bocicoiu Mare⁷.

Singura cale pentru a scăpa de aceste silnicii fiind fuga, în special spre Moldova sau Bucovina dar și în alte părți⁸, sate întregi au fost depopulate pentru perioade mai scurte sau mai lungi. Alarmate de situația creată, autoritățile camerale vieneze au trimis prin decretul imperial din 1724 o comisie condusă de baronul Johann Marcus Baptista von Zuanna⁹, consilier aulic, un bun cunoșcător al salinelor maramureșene, și Anton Priesterberger, în calitate de secretar al comisiei, pentru constatarea faptelor¹⁰. În urma acestor plângerri între măsurile luate de comisia Zuanna în Maramureș a fost

- 6 Satele camerale Rona de Sus, Tribusa și Ferești au fost obligate a face pentru Coștiui zilnic 8 robote, echipajele, cele mai multe însă, le-a angajat provizorul din Bocicoiu Mare pentru plata unei taxe din domeniul Cf. Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale (în continuare DJCAN) Fond: Colecția de documente și manuscrise dosar 12-15 Chronologia Rhei Cameralis Marmaticae (în continuare ChRCM) 1726/5222 (nr. 202)
- 7 Judele Anghelina Alexa din Coștiui cu jurații Bonț Mihai, Bodnar Matei și Copici Ioan din Bocicoiu au fost trimiși personal de săteni cu o plângere la Viena. Ei reclamau robotele excesive, ordinele severe pentru vânătoare, mărirea taxelor pentru albinărit, achitarea taxei pentru vin, oi, ovăz, luarea de către funcționari în afara decimei la miei a unui număr de oi Cf. ChRCM 1720/241
- 8 „Din cauza scumpetiei și a lipsei articolelor de larg consum mulți supuși fiscale au fugit în Polonia“ Cf. ChRCM, 1740/4829
- 9 După o activitate intensă, desfășurată de comisie pe parcursul a 17 luni, începând din toamna anului 1724, cu unele reveniri chiar în anul 1727, la 1 ianuarie 1726 a fost emis sub semnătura lui Zuanna actul de reorganizare a exploatarilor de sare din Maramureș cunoscut sub denumirea de „Instrucțiunea Zuanna“. Documentul final avea 193 de pagini, 29 capitole, 390 de articole și 11 anexe scrise în limbile germană și latină, care conține indicații precise privind oficiile de sare nou create, norme și regulamente de lucru pentru funcționari superiori și inferiori, pentru personalul de execuție, tarife pentru diversele operațiuni din cadrul procesului productiv sau pentru prestări de servicii de către persoane angajate temporar, în majoritate țărani iobagi de pe domeniile camerale, în afara sarinilor iobăgești Cf DJCAN Fond: Colecția de documente și manuscrise dosar 16.; ChRCM 1725/1, 1727/5222/b
- 10 La sosirea comisiei conduse de baronul Zuanna în Maramureș au fost prezente aproape toate satele camerale ale domeniului Bocicoiu Mare pentru a-și prezenta nemulțumirile. În plângerile lor au arătat că încă în timpul inspectoratului lui Baumgartner au emigrat o parte dintre ei dar care în timpul lui Martin Neftzer s-au reîntors. Mulți iobagi sub inspectorul Edelbeck s-ar fi risipit dacă nu trăiau cu speranța sosirii acestei comisii deoarece acesta din urmă îi întrebuința pentru interesele proprii, la transport și la muncă, la vânătoare și la clădirile proprii. Cf. ChRCM 1725/ 5422/a

și aceea de stabilire exactă a sarcinilor urbariale¹¹ care le reveneau țăranoilor iobagi și tot cu acel prilej se stabilea că numai Oficiul Superior al Sării era în măsură să judece diversele nereguli săvârșite de iobagii fiscale¹². Pentru a reduce o parte din iobagii fiscale fugiți, s-au stabilit taxe urbariale mai mici, aşa cum s-au fixat pentru cei din Borcut¹³, sau alte înlesniri privind achitarea dărilor.

Starea mizeră a iobagilor fiscale din Maramureș era îngreunată și prin arendarea de către fisc unor întreprinzători particulari a beneficiilor după anumite regaliene (măcelărit, crășmărit, morărit). Într-un raport întocmit de provizorul de la Sighet, Franz Joseph Puchner, se arăta că tocmai populația contribuabilă, din cauza arendării regale, a fost îndatorată cu 1000 fl. principalului arendator și subarendatorilor acestuia, țărani fiind obligați să plăti mai mult de jumătate din câștigul lor. Pentru înlăturarea stărilor de lucruri constatare se propunea de către Puchner, „fără amânare“, sistarea arendării unor străini, de regulă evrei, a regalienelor și trecerea ei pe seama locuitorilor din aceste sate¹⁴. Odată înfăptuit acest lucru cel care a profitat cel mai mult a fost tot erariul, comunitățile sătești de pe domeniul Bocicoiu Mare nu numai că și-au achitat la timp ratele trimestriale ale arendei, dar au adus erariului un câștig suplimentar de 225 fl. față de vechea arendă plătită de arendași străini¹⁵.

Activitatea propriu-zisă de extractie a sării din ocne se efectua însă prin intermediul unor lucrători specialiști, plătiți în acest scop, și care trăiau, în majoritate, exclusiv din salariul obținut. Munca în ocne continua să fie foarte grea, unelele afectate direct producției, deci însăși exploatații, erau aceleași, moștenite de la predecesori. În consecință, întreaga producție de sare cu creșterea ei treptată era mai mult rezultatul eforturilor fizice suplimentare ale lucrătorilor sau a sporirii numărului acestora prin deschiderea a noi ocne, ceea ce ducea la scăderea prețului de cost al sării. Cu toată creșterea efortului fizic, deci a intensității muncii, la ocne era cel mai scăzut nivel de

s-a 1

¹¹ După ce comisia Zuană a împărțit în cinci părți bunurile camerale de pe domeniile din Maramureș a trecut la efectuarea conscripției stabilind noile sarcini urbariale, în bani, în muncă cu vitele și brațele, confectionarea de plute sau la munca câmpului pe domeniile camerale Cf. *ChRCM*, 1725/5222/a (nr. 198), 1726/5381 (nr.203). În decursul secolului al XVIII-lea au mai fost efectuate conscripții pe domeniile camerale din Maramureș în anii 1741 Cf. CAM, rola 873, cadru 207-226; în anul 1753 -1754 (Comisia Stefan Krusper) Cf. *ChRCM*, 1753/5072, 1754/5382 și în anul 1765 (comisia Paul Meltzer) Cf. *idem*, 1765/5349 pentru domeniile Hust și Bocicoiu Mare.

¹² *ChRCM*, 1725/5222/a (nr.198)

¹³ *idem*,1726/5381 (nr.203)

¹⁴ *idem*, 1728/700 (nr. 249)

¹⁵ *idem*, 1729/764 (nr.271)

a r i z a r e. Situația cea mai grea o aveau tăietorii de sare din Maramureș atât din punct de vedere al salarizării cât și al condițiilor de muncă¹⁶. Astfel dacă la ocnele din Transilvania pentru tăierea unui bloc de sare se plătea 1 creițar și jumătate, pentru aceeași muncă și, de multe ori în condiții mai grele datorate inversării filonului de sare din galerii sau procentajului mai crescut de impurități sau de stânci pe direcția de exploatare, se plătea doar 1 creițar¹⁷ în Maramureș, fapt ce determină tăietorii de sare să revendice un salar asemănător cu cel al tăietorilor din Transilvania¹⁸. Edificator pentru condiția grea a lucrătorilor din ocne este memoriul hutmanului și al tuturor tăietorilor de sare de la Coștiu din 26 noiembrie 1734 către Camera aulică de la Viena prin care solicita achitarea pentru fiecare bloc de sare a sumei de 1 ½ creițari, hutmanului 12 creițari pentru vizitarea ocnelor și galeriilor și, păstrarea obiceiului din vechime, privind plata lor mai mare la deschiderea de noi ocne. „Cele trei ocne de la Coștiu - consemna memoriul în primul său punct - în care zilnic trebuie să intre și să iasă, munca foarte grea și periculoasă având în vedere adâncirea zilnică a acestora, extracția blocurilor de sare, care aici în Maramureș nu întotdeauna este aşa de ușor de executat precum în Transilvania, când, după o zi grea de lucru în care se pot scoate 4-5 blocuri de sare, potrivit regulamentului de 70-90 Pfunzi, și care adesea se zdrobesc, fac munca zadarnică. Ieșit din ocnă - continua memoriul - și mergând acasă, nu găsești decât mămăligă tare din porumb (*Türkische Weitz*), haine rupte și multe datorii, iar în aceste timpuri de război, scumpe și viață grea, care niciodată nu a fost mai bună ci tot mai rea, motiv pentru care, cea mai mare parte dintre noi s-au văzut din nou obligați să facă mereu datorii pentru a avea puterea și pentru a putea continua munca în ocne... carne de vită să fie plătită numai cu un creițar și nu cu 1 ½ creițari, băutura, țuica și vinul, fără de care nu putem lucra, se vinde la prețuri mari față de alte părți. Un tăietor de sare cu 2 copii și soție săptămânal, fără băutură, trebuie să trăiască din 33 creițari și lunar din 2 fl. 12 cr. atunci când pentru un Appositum¹⁹ se iau 3 fl. 20 cr.”²⁰. Un salar mai bun se obținea la deschiderea noilor ocne, când se achita 5 creițari pe blocul de sare extras „atât timp cât un tăietor de sare stând

16 În ocne, în special vara, din cauza aerului viciat prin folosirea lumânărilor, lucru este aproape imposibil în special în noile galerii deschise adesea recurgându-se la încetarea lucrului Cf. *idem*, 1722/374

17 *idem*, 1722/431 (nr. 131), 445 (nr.138)

18 *idem*, 1734/4825

19 Havarea a 100 de blocuri de sare. Atunci când tăietorul de sare a extras 100 de blocuri de sare (Formal Salzstein) se numea Apposita.

20 Cf. *Hofkammerarchiv Wien*, fond. *Anhang vermischter ungarischer Gegenstände*, P. 22/A și ANIC București, *Colecția de Microfilme Austria*, rola 874, cadru 418-420

pe spate ajunge cu ciocanul tavanul ocnei“ sau, se plătea cu 1 ½ creițari, când banchiza de sare extrasă era sfărâmicioasă²¹.

Salariul mic, neplata blocurilor de sare care nu atingeau greutate de 70-90 libre sau a sării mărunte, i-a determinat pe tăietorii de sare să înainteze reclamații forurilor camerale sau să părăsească lucrul din ocne pentru a se angaja la alte munci, situație în care autoritățile recurgeau, aşa cum s-a întâmplat la Rona de Sus, la aducerea cu forță pentru înlocuirea tăietorilor de sare specializați, a supușilor fiscale de pe domeniul cămării²². Atitudinea hotărâtă a tăietorilor de sare a determinat autoritățile să ia măsurile care se impuneau pentru readucerea acestora la lucru în ocne, Comisia condusă de baronul Zuanna a dispus ca pe viitor pentru tăierea blocurilor de sare să se plătească 2 creițari iar pentru un bloc Vesmal 1 ½ cr., reamintindu-se în același timp de sistemul de a se plăti numai 100 blocuri de sare din 112 extrase fără ca salariul să scadă prin livrarea seului pentru lumânări, primit gratuit. Totodată, pentru readucerea cât mai grabnică la locul de muncă a tăietorilor de sare, acestora li se stergeau toate datoriiile în bani și cereale pe care le-au făcut în anii de foamete 1741-1742 sau din cauza ciumei care a bântuit vreme de jumătate de an²³. Pe lângă condițiile foarte grele de muncă și salarii foarte mici, problema aprovisionării cu alimente, lemne de foc și alte lucruri necesare lucrătorilor din ocne, era rezolvată tot în defavoarea lor. În majoritatea cazurilor aprovisionarea cu alimente, băuturi și alte produse era arendată unor particulari care obțineau câștiguri făcând speculă cu diferite produse alimentare mai greu de procurat. Cu toate acestea, scumpetea excesivă din Maramureș, a vitelor și produselor agricole, a altor produse necesare fier, sindrilă, țigle (vezi tabelul de mai jos) făceau foarte grea viață acestor lucrători, obligați zilnic să ridice și să transporte pe distanțe mari, greutăți de sare de până la 90 pfunzi (40 - 50 kg.) sau să folosească unelte de muncă simpliste și greu de manipulat. Atunci când, la un câștig mediu lunar de 2 - 3 florini de către un tăietor de sare, la care se mai puteau adăuga, la realizarea, eventuală, a unui Appositum (1500 blocuri), cei 3 - 4 florini prin plata celor 50 de blocuri cu 4 cr. bucata și a încă 1 - 2 florini, dacă unul sau doi dintre copii lucrau la separarea sării pământoase de pe halde sau chiar în ocne la diferite munci însotindu-i pe părinți, constatăm că la cei 6-8

21 Cf. ChRCM, 1736/1333; 1720/186

22 Cf. *idem* 1748/5225 (nr.662)

23 *idem*. În anul 1731 funcționarii superiori de la Coștiui au plecat în Transilvania pentru a reduce pe cei 20 de tăietori de sare fugiți la ocnele de sare de la Turda, Cojocna sau Ocna Dejului din cauza datorilor pe care le aveau. S-a cerut celor trei ocne să nu mai primească tăietori de sare din Maramureș fără „pașaportul“ cuvenit, deoarece aceștia sunt fugari. Cf. ChRCM, 1731/900

florini câştigați în medie lunar de o familie de tăietori de sare, prețul doar a unei câble de grâu se ridică la 8 fl. iar a unei câble de porumb la 5, 54 fl., prețuri care, adăugate la alte necesități zilnice de trai, duceau la o permanentă sărăcie și lipsuri de tot felul care contribuiau la scăderea continuă a nivelului de viață și de trai al lucrătorilor din ocne.

Prețul cerealelor (în câble) și a altor produse din comitatele Satu Mare,
Ugocsa și Maramureș pe anul 1741

Comitatul	grâu		secără		mălai		orz		ovăz	
	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.
Satu Mare	6	40	4	—	4	—	3	24	1	12
Ugocsa	6	40	4	—	4	—	3	24	1	12
Maramureș	8	—	5	52	5	54	4	—	2	25

Pe aceiași piață din Maramureș 1 pereche de boi = 30 fl; 1 miel = 21 cr.; 1 pfund de fier = 4 1/3 cr.; 1000 bucăți șindrilă = 1 fl. 42 cr.; 1000 țigle = 4 fl.; 1 piatră de moară = 5 fl. 57 cr.²⁴

O situație deosebit de grea o aveau aceia care, ajungând la bâtrânețe, nu mai puteau munci și care urma ca, după un timp foarte îndelungat pe care l-au petrecut lucrând în ocnă, să primească o pensie sau un ajutor. Au existat reglementări prin care statul acorda un ajutor celor cu vechime în ocnă sau celor care datorită unor accidente s-au îmbolnăvit și nu mai puteau munci. Deși existau asemenea reglementări, chiar din timpul comisiei Zuanna se permitea ca unor tăietori care au lucrat cu silință la ocne și care din cauza vârstei, a bolii sau accidentelor nu mai puteau lucra, să primească o pensie de 2 fl. lunar, dar numărul acestor pensionari nu trebuia să depășească 6 persoane²⁵, astfel că numeroși lucrători ajungeau la vârstă pensionării fără ca autoritățile să întreprindă vreo măsură în această direcție. Lipsa mijloacelor de existență, foametea, pricinuită de secete sau alte calamități, epidemiiile de

24 *idem*, 1741/4457

25 Cf. *Instrucțiunea Zuanna*, art. 18; ChRCM, 1726/5222 (nr 202/18). 1774/3326. Pensii de urmaș se acordau și văduvelor și orfanilor rămași în urma accidentelor din ocnă Cf. *idem*, 1739/1478

ciumă²⁶, decesul prin accidente de muncă au determinat adesea autoritățile camerale să ia măsuri de ajutorare sau de acordare a asistenței medicale deoarece mortalitatea foarte crescută periclită asigurarea mâinii de lucru necesare multiplelor activități ce concurau la extracția și valorificarea acestei bogății naturale. În perioada 1737-1743, cât a durat, cu intermitențe, ciuma în Maramureș, tăietorilor de sare, celorlalți lucrători din ocnă, iobagilor camerali li s-au dat ajutoare în cereale și împrumuturi în bani fără ca, între timp, acești bani să fie returnați, însumând 26. 428 fl.²⁷ „Având în vedere lipsa mijloacelor de existență a tăietorilor de sare și a faptului că ei taie blocuri mai mari de sare, dar salariul lor de tăietori nu a crescut - se transmitea oficialilor de la Coștiui - au fost alocați 500 fl. pentru lucrători și văduve care să se împartă proporțional, odată cu sosirea și a celor încă 160 fl.“²⁸. Ravagiile foamei erau atât de mari încât „unii mâncau și coji de copac“. „La foamea ce durează de doi ani în Maramureș - se spunea într-un alt document - pentru conservarea și consolidarea celor 165 de tăietori de sare și a celor 339 copii ai lor s-au împărțit ajutoare în valoare de 642 fl. 18 cr.²⁹.

Asigurarea salinelor cu un cadru medical, așa - zisul „chirurg“, a fost realizată încă din anul 1729, acesta fiind angajat la Coștiui cu un salar anual de 150 florini, iar începând din anul 1732 Camera aulică intenționa să deschidă o farmacie și să angajeze un medic „pentru toate stările și clasele populației de aici“. Comitatul, invocând „extraordinara sărăcie a acestui mic popor unde contribuția se încasează printr-o dublă execuție“, nu se angaja decât cu o participare modestă pentru deschiderea farmaciei ceea ce a îngreunat procurarea de medicamente, fapt ce se realiza totuși prin farmaciile armatei³⁰. Un mijloc specific de într-ajutorare a lucrătorilor din saline și din minerit, după cum se știe, era Casa Frăției (*Bruderlada*) care la Coștiui a existat din vremuri îndepărtate, în anul 1753 deschizându-se o casierie de sine stătătoare a „Asociației celor trei sfinti“³¹. Munca grea și adesea periculoasă

26 Cele mai mari epidemii de ciumă au fost în anii 1738, 1742-1743 la ultima dintre ele pentru eradicarea ei au fost trimiși în comitatul Maramureș nu mai puțin de 5 medici care au fost remunerati din Caseria Oficiului Suprior Coștiui cu suma de 4637 fl. În anii 1742-1743 cât a durat epidemia de ciumă în cele 15 localități camerale din Maramureș au fost atinși de ciumă 501 bărbați, 1.585 femei și 508 copii totalizând 2.594 morți. satele din Bocicoi, Rona de Sus au fost cele mai atinse de ciumă. Numai la Coștiui și Bocicoi au fost specificate 164 de persoane: funcționari, tăietori de sare și alți lucrători care au murit, iar o parte au emigrat. Cf. *idem*, 1741/1504; 1742/1523; 1743/ 3869, 4845, 4853.

27 *idem*, 1744/4853

28 *idem*, 1723/475, 497; 1724/524

29 *idem*, 1731/893; (nr.321); 1738/ 1426 nr. 505), 1427; 1741/1499 (nr.539)

30 *idem*, 1729/ 741; 1732/1559

31 *idem*, 1753/5023

în ocne, bolile și accidentele de muncă, salariile mici și în continuă scădere față de prețurile ridicate ale principalelor produse alimentare, abuzurile legate de fixarea salariilor de către funcționari, anii de foamete și ciumă și mai ales munca grea a tăietorilor de sare, a celorlalți lucrători din saline, a lucrătorilor din transportul fluvial și axial al sării i-a determinat adesea să-și revendice drepturile sub diverse forme, după cum am văzut, începând cu plângerile și jalbele colective la autoritățile locale sau chiar la cele de la Viena, continuând cu refuzul de a lucra în condiții dezavantajoase pentru ei sau fuga la alte saline, de regulă în Transilvania, până la organizarea de greve cu încetarea lucrului și amenințarea cu părăsirea ocnelor.

DER SOZIAL-WIRTSCHAFTLICHE LAGE DER SALZARBEITERSCHAFT AUS MARAMURESCH IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 18. JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Codewort: *Bergwerk,
Salzgewinnung, Salzarbeiterschaft,
Rechtsregime, Instruktionen der
Zuanna Commission, Bruderlada*

Während der eingehenden Nachforschungen, die zu Dokumentationszwecken gemacht wurden, sind zusammenfassende Dokumente gefunden worden, geschrieben von Bergbaufachleuten. Unter diesen Dokumenten nehmen zwei in der Maramuresch aufgesetzte Instruktionen einen außergewöhnlichen Platz ein: die erste, aus dem Jahr 1726, die Instruktionen der Zuanna-Kommission, und die zweite, aus dem Jahr 1778, die Instruktionen der Festetits-Kommission. In die erste Instruktion, welche wir für diesen Aufsatz benutzt haben, umfassen die Regelungen, Ordnungen und die Maßnahmen der Kommission in betref auf die wirtschaftliche Lage der Salzarbeiterschaft aus der Maramuresch am Anfang des 18-ten Jahrhundert. So konnten wir auf dieses Basis einige Aspekte über das Rechtsregime, die Herkunft der Arbeitskraft, die Urbarialtaxen und die Frondienst der Leibeigenschaften bei der Salinen, über die Verpflichtungen und die Rechte der Bergarbeiterschaft darzustellen.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL DIN PROTOPOPIATUL ORTODOX CETATEA DE PIATRĂ ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Filip Dan Andrei

Absolvent al Universității Babeș – Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, secția Istorie, specializarea Istorie Modernă, Cluj – Napoca 2007; **masterand** al Universității Babeș – Bolyai, Masteratul de Istoria și Socio – Antropologia Epocii Moderne; **profesor de Istorie** la Școala cu clasele I – VIII „Al. I. Cuza”, Baia Mare, jud. Maramureș

Cuvinte cheie: învățământ confesional, biserică ortodoxă, legislație școlară, elev, preot

„Națiunea română cere înființarea școalelor române pe la toate satele și uribile ...”

(Petițiunea națională, Blaj 4/16 mai 1848)

a învățământului în Imperiul Habsburgic. Articolul 13 al Rezoluției adoptate la Marea Adunare Națională de la Blaj din data de 3/15 mai 1848 conținea dezideratul înființării de școli românești în toate satele și orașele din Ardeal. După înfrângerea revoluției maghiare în anul 1849, în fruntea învățământului din imperiu a fost numit contele Leo Thun. Aceasta, ca un adept al catolicismului, a întărit rolul bisericii în stat. După 1848 a urmat o perioadă de masivă centralizare politică, astfel că întărirea în materie de educație a revenit în principal statului. Instituțiile școlare puteau fi ridicate și întreținute nu doar de către stat, ci și de biserici, comunități sau persoane particulare. Statul avea însă drept de superinspecție a tuturor instituțiilor școlare și, mai mult decât atât, putea să închidă orice școală privată dacă se considera că nu este în conformitate cu prevederile legale.

Perioada imediat următoare revoluției de la 1848 și reorganizării învățământului din imperiu a deschis calea dezvoltării învățământului

elementar românesc. Mijlocul veacului al XIX-lea a fost considerat epoca celor mai puternic avânt al școlii sătești din teritoriul românesc¹. Reprezentanții națiunii române din acea perioadă au crezut că rezolvarea cauzei educației se putea realiza cu sprijinul statului cerând subvenții pentru întemeierea și susținerea de școli în cât mai multe localități. Acest lucru nu s-a întâmplat, iar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea foarte multe comunități sătești au pus pe picioare câte o instituție școlară cu prețul unor mari sacrificii din partea populației. Această mișcare de dezvoltare a învățământului românesc s-a realizat mai ales sub îndrumarea Bisericii, însă rolul de susținător material al școlilor a revenit aproape în exclusivitate populației sătești, care susțineau în același timp și Biserica și autoritățile politico-administrative. Cu toate sacrificiile materiale, satele se contaminau unul de la altul încât „se părea că *toți bolovanii și toți copacii Ardealului se vor preface în școale românești*“². În anul 1858, spre exemplu, existau 2398 de școli populare cu peste 90000 de elevi, din care 981 erau românești, iar din acestea peste 600 ortodoxe³. Într-o primă fază dezvoltarea învățământului din Transilvania a constat într-o creștere pronunțată a numărului de școli. În anul 1841, după cum arată o statistică a școlilor din Transilvania, învățământul se prezenta astfel: existau 2840 de sate și 1628 de școli din care doar 298 erau românești⁴. Din datele prezentate se poate observa că în aproximativ un deceniu și jumătate numărul total al școlilor din Transilvania s-a dublat, iar numărul școlilor românești s-a triplat.

Școlile nou create erau însă modeste, cu dotare rudimentară, învățători necalificați și prost plătiți urmași ai acelei perioade a „*dascălilor cantori sau dieci*“⁵ din prima jumătate a veacului al XIX-lea. Perioada de școlarizare era limitată la lunile de iarnă, când copiii erau mai puțin solicitați la treburile gospodăriei, dar cu toate acestea frecvența elevilor era redusă. Pentru a putea vedea concret care era situația învățământului popular la mijlocul veacului, dăm mai jos descrierea pe care o face învățătorul Vartolomeu Pașca față de situația școlilor din regiunea Chioarului: „...căci pe atunci nici o școală de pe satele noastre nici în parte nu putea corespunde și se apleca de învețitor căte un cantor care înveția cu buchele cele vechi – cu plata anuală de 10-20

1 Simion Retegan, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca 1994, p.20

2 Idem, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală*, Cluj-Napoca, 1994, p. 13

3 Mireca Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserică românilor din Transilvania în perioada dualismului*, Sibiu 1986, p. 132

4 Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800 – 1867*, București 1971 , p.15

5 Ibidem, op. cit., p. 12

*florini*⁶. Referitor la edificiul școlar, același învățător relata că „*școala era o casă privată foră spațiu și întunecose, ba ce e mai mult, nu era bânci și copii trebuia se stea în genunchi la scris și îmbulbiți unii cu alții*”⁷.

După instaurarea dualismului, desfășurarea învățământului în Transilvania a fost reglementată de legea din 1868 a lui Iosif Eötvös, care a impus obligativitatea frecvențării școlii de către copiii între 6 și 15 ani. Pe lângă școlile confesionale, legea mai instituia alte două instituții școlare: școlile de stat și școlile comunale, care erau întreținute material de comunități, dar erau subordonate strict statului și aveau limba de predare maghiara. Legea mai prevedea condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească edificiile școlare, fixa durata anului școlar, obiectele obligatorii de studiu și impunea pregătirea de specialitate pentru învățători.

Prin legea școlară din 1868, guvernul maghiar se îndatora în principiu a se îngriji ca „*în institutele de învățământ ale statului cetățenii fiecărei naționalități din țară să se poată instrui în limba lor maternă până la gradul de unde începe cultura academică superioară*”⁸. Deși legea enunță principiul libertății naționalităților de a studia în limba proprie în instituțiile școlare ale statului, aceste dispoziții nu au fost aplicate în practică, întrucât, după cum am precizat mai sus, școlile de stat aveau limba de predare maghiară. Totodată, Eugen Brote aprecia că școlile confesionale înființate și întreținute de naționalități erau foarte rău văzute, iar guvernul urmărea diverse căi de combatere a înființării și funcționării lor⁹. Însăși prevederile legii ascundeau capcane pentru școlile confesionale românești. Astfel, legea urmărea să smulgă de sub controlul bisericii învățământul popular supunându-l unui control riguros din partea statului. S-au înființat, în acest scop, comisii școlare comitatense și corpul inspectorilor de stat, inițial câte un inspector la 2-3 comitate, iar din 1876 câte un inspector pentru fiecare comitat¹⁰. Vizitele acestor inspectori de stat s-au întreținut mai ales din a doua jumătate a deceniului al 8-lea când expira termenul legal acordat școlilor confesionale de a se pune în acord cu cerințele legale.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea asistăm, în Transilvania, la o luptă între stat și Biserică pe tărâmul instrucțiunii publice pentru dominarea acestui sector. Școlile confesionale au fost înființate de comunități la

⁶ Condica parohiei greco-orientale Lăschia, din arhiva personală a familiei Dochia din localitatea Lăschia

⁷ Ibidem

⁸ Eugen Brote, *Chestiunea românească în Transilvania și Ungaria*, București, 1865, p. 83

⁹ Ibidem, p. 87

¹⁰ Simion Retegan, *Sate și școli din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 1994 p. 16

imboldurile Bisericii, iar pentru a reduce rolul acestora în instrucția primară, statul a instituit prin lege școlile de stat cu predare în limba maghiară. Aceste școli de stat nu au adus rezultatele așteptate din partea statului, deoarece școlile confesionale se aflau sub protecția autonomiei bisericești, care a constituit o piedică în expansiunea statului asupra sectorului instrucționii publice. Desființarea autonomiei bisericești pe cale legală nu era posibilă deoarece această măsură ar fi afectat și celelalte confesiuni, astfel că s-au căutat măsuri care să privească doar învățământul confesional românesc. O astfel de măsură a venit în anul 1881 printr-un proiect de lege aprobat, care prevedea că statul, pe lângă dreptul de superinspecție, avea și dreptul de a dispune asupra școlilor confesionale, astfel încât se restrângea dreptul confesiunilor asupra școlilor întreținute de ele la atribuțiile de a administra averea și de a menține disciplina în cadrul lor¹¹. Aceeași lege mai prevedea retragerea dreptului confesiunilor de a recurge la caritatea creștină în caz de neajunsuri, iar ajutorul urma să fie de la stat, însă un ajutor care i se va părea oportun statului. Spre exemplu, statul a stabilit salariul minim pe care un învățător trebuia să-l primească de la o comunitate. Dacă acea comunitate nu era în stare să asigure suma minimă, statul intervenea pentru întregirea salariului, însă cu pretenția de a dispune pe mai departe asupra școlilor și învățătorilor. Mai mult decât atât, pentru a spori dependența față de stat a școlilor confesionale, învățătorii de la aceste școli au fost obligați să devină membri ai instituțiilor de pensionare ale statului și nu altor instituții particulare¹².

Prin aceste măsuri de subordonare a instrucționii publice, guvernul maghiar urmărea de fapt o politică de maghiarizare. Aceste intenții au ieșit la suprafață prin măsurile luate după instaurarea dualismului pentru impunerea limbii maghiare în toate sectoarele statului. Spre acest scop parlamentul maghiar a votat în anul 1879 o lege prin care se impunea studiul obligatoriu al limbii maghiare în toate școlile primare. Măsura aceasta era îndreptată evident înspre școlile primare nemaghiare și efectele ei se revărsau asupra învățătorilor care erau obligați să predea o limbă pe care o cunoșteau prea puțin. Dacă rezultatele privind studierea limbii maghiare erau considerate necorespunzătoare, școala respectivă risca să fie scoasă în afara legii și învățătorul înlăturat. Măsuri pentru impunerea limbii maghiare au fost adoptate în anii următori pentru școlile secundare în 1883 și pentru grădinițe în 1891.

11 D.J.A.N.M.M., Fond – Protopopiatul ortodox Cetatea de Piatră, dosar 61/1882, fila 1

12 Eugen Brote, op. cit., p.100

Lovitura cea mai grea dată școlilor confesionale a venit prin legea Appony din anul 1907, denumită după numele ministrului de instrucțiune publică. Legea pretindea ca elevii români la sfârșitul clasei a patra primare să fie capabili să se exprime corect în limba maghiară atât oral cât și scris, iar mai târziu printr-un articol adițional s-a impus vorbirea curentă a maghiarei și copiilor de la grădiniță.

Despre înființarea școlilor confesionale din protopopiatul Cetatea de Piatră avem foarte puține date, dar credem, conform informațiilor deținute, că cele mai multe dintre ele s-au înființat în această perioadă imediat următoare revoluției pașoptiste. Școala confesională din localitatea Făurești datează din deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea, iar școala confesională din Lăschia a fost înființată în anul 1865, parte din copiii de aici mergând la școală în Făurești până în acest an. Mai mult decât atât, acest crez izvorăște și din faptul că în anul 1858 un conspect general al învățătorilor din dieceza Ardealului, întocmit conform unui ordin gubernial din 29 ianuarie, arată pentru fiecare localitate a protopopiatului câte un învățător cu calificativul „capabil“, precum și numărul elevilor pe care îi are fiecare învățător¹³. Conform acestui conspect, în localitatea Berința funcționa ca învățător George Moroșan cu 20 de elevi, în Fânațe funcționa Vasile Moroșan cu 30 de elevi, în Cărpiniș ținea prelegeri cu 13 copii George Șerbu, în Lăschia era instituit George Simornea care lucra cu 23 de copii, sau în localitatea Plopis era învățător Antonie Puț cu 12 elevi. Localitățile cu numărul cel mai mare de elevi erau Finteușul Mare cu 80 de elevi, unde funcționa ca dascăl Vasile Dragoș, și Văleni unde se țineau prelegeri cu 72 de copii de către învățătorul Iacob Lupuț.

Starea edificiilor școlare.

Pentru a putea lua măsurile potrivite în privința dezvoltării învățământului, consistoriul cerea anual din partea protopopilor din arhidieceză un raport despre situația școlilor, despre starea edificiilor școlare și despre frecvența școlară. Un astfel de raport din anul 1874 ne oferă informații prețioase despre edificiile școlilor din protopopiatul Cetatea de Piatră¹⁴. La momentul respectiv protopopiatul era compus din 16 parohii și o filie (Berchez), iar din acestea doar 6 sate aveau școli edificate după prescrisele legii și anume: Berința, Făurești, Lăschia, Copalnic, Curtuiuș și Văleni. În localitățile Cărbunar, Finteuș și Fânațe edificiile școlare nu sunt pe

13 Nicolae Albu, op. cit., p. 228

14 D.J.A.N.M.M., Fond – Protopopiatul Ortodox Cetatea de Piatră, dosar 10/1874, fila 24

deplin corespunzătoare din cauza faptului că nu sunt suficient de spațioase, dar cu toate acestea inspectorul regal, cu ocazia vizitelor întreprinse, a dat acestor trei școli dreptul de a funcționa pe mai departe. În satele Ciocotîș și Cărpiniș s-au cumpărat case edificate pentru a se putea desfășura educația copiilor, deoarece locuitorii de aici, în ultimii ani, au fost atât de „*apăsatu și reținutu de multe lipse și greutăți încâtu pre lângă toată buna voinție nu și-au potut ajunge scopulu*”¹⁵ de a-și edifica o școală. Alte localități care nu aveau școli edificate erau Trestia, Secătura și Selniția, iar în satul Vima Mică școala era în curs de edificare.

În anul 1874 din cele 16 parohii ale protopopiatului, 12 erau capabile să susțină o școală cu toate dificultățile materiale pe care le întâlneau enoriașii. Un an mai târziu situația școlilor era deja puțin îmbunătățită în sensul că, din 17 comune bisericesti, în 10 se aflau școli edificate și în stare corespunzătoare, în cinci sate școlile erau în curs de construire, iar două localități, mai puțin populate, nu erau în stare să edifice și să susțină o școală, astfel că acestea au fost afiliate comunelor din apropiere. Au existat însă cazuri în care preoții, ca și directori școlari, nu se interesau de soarta școlilor din parohiile lor, deși în corespondență cu protopopul declarau că învățământul decurge în ordine. Când protopopul Ioan Sovrea a ajuns în localitatea Vima Mică, în vara anului 1881, cu ocazia ținerii examenelor de final de an școlar, a găsit școala de aici în mare dezordine, „*nespoită, nemăturată, geamurile sparte*”¹⁶. Oficiul învățătoresc de aici era ocupat, de vreo trei ani, în mod provizoriu, chiar de către preotul local din lipsă de alți candidați, iar protopopul a însărcinat comitetul școlar cu întregirea cât mai grabnică a postului învățătoresc.

Cu toate greutățile pe care le întâmpinau pe plan material comunitățile sătești au făcut totuși eforturi pentru a intemeia niște edificii școlare corespunzătoare. Locuitorii din Trestie cer în anul 1887 un ajutor din partea consistoriului pentru terminarea noului edificiului școlar, respectiv acoperirea lui¹⁷. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea s-au consemnat numeroase promisiuni din partea comunităților în privința îmbunătățirii edificiilor școlare și a asigurării unui salariu învățătoresc de 300 de florini în acord cu prescrisele legii. Pe lângă acest fapt, 6 localități sunt consemnate ca având edificii bune pentru desfășurarea orelor și în 3 sate erau în reparătie¹⁸. Totodată în satele în care nu se putea asigura salarul prescris de lege, acestea au fost grupate câte două la o singură școală.

¹⁵ Ibidem, fila 24

¹⁶ Idem, dosar 56/1881, fila 5

¹⁷ Idem, dosar 83/1887, fila 2

¹⁸ Idem, dosar 131/1897, fila 14

La începutul secolului al XX-lea învățământul confesional românesc a primit o lovitură grea din partea guvernului de la Budapesta. Legea lui Appony elaborată pentru școlile românești prevedea ca elevii români să stăpânească limba maghiară în aşa măsură încât la finalul clasei a patra primare să se poată exprima fluent și corect atât în scris cât și în vorbire. Mai mult decât atât legea prevede construirea de clădiri noi pentru școli sub pretextul de a se satisface cele mai bune principii pedagogice și creșterea salariilor învățătorilor¹⁹.

Starea școlilor confesionale greco-orientale din protopopiatul Cetatea de Piatră în prima decadă a veacului al XIX-lea era în general corespunzătoare. În anul 1909 din totalul de 31 de parohii ale protopopiatului, în 26 existau școli confesionale, 3 sate erau afiliate cu școala la localitățile învecinate, iar în 3 localități existau școli aconfesionale, care nu intrau sub jurisdicția bisericii ortodoxe. Un raport²⁰ din acest an referitor la starea școlilor, arată că din cele 26 de școli 10 erau edificate corespunzător și dotate cu mobilierul și rechizitele necesare pentru desfășurarea educației. Din cele 10 școli, 5 aveau locuință inclusă pentru învățător, grădină și bibliotecă. Restul școlilor respectau în parte prevederile legale, dar existența lor pe viitor era amenințată. Din totalul școlilor din protopopiat, 17 instituții aveau învățători definitivi, restul de 9 fiind având posturi vacante.

Datorită situației precare a unor școli și multumită insistențelor protopopului Vasile Duma, în anii 1909-1910 în protopopiatul Cetatea de Piatră abundă protoocoalele luate de comitetele parohiale care hotărăsc edificarea de școli care să corespundă prevederilor legale. Din aproape toate parohiile protopopiatului Cetatea de Piatră²¹ sunt trimise astfel de protoocoale către protopresbiter spre a-și manifesta dorința de a menține școlile confesionale cu prețul tuturor sacrificiilor. Susținerea materială a acestor edificări a căzut pe spinare locuitorilor, aceștia primind din partea comitetului parohial cu câțiva ani înainte o repartiție pentru zidirea școlii. Spre exemplu, locuitorii din satul Ciocotîs au primit o repartiție de 4300 de coroane pentru zidirea noii școli. Banii urmău să fie încasati de la populație în timp de doi ani în patru rate, iar populația a fost împărțită în patru clase în funcție de starea materială, după cum urmează: clasa I cuprindea 40 de contribuabili care au plătit 36 coroane, clasa a II-a cu 50 de contribuabili cu suma de 24 coroane, clasa a

19 Vladimir Ghidionescu, *Învățământul românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1995, p. 31

20 D.J.A.N.M.M., Fond – Protopopiatul ortodox Cetatea de Piatră, dosar 144/1910, filele 7-10

21 În anul 1905 s-a format un singur protopopiat prin unirea fostelor protobresbiterate ale Cetății de Piatră cu cel al Solnocului, iar noul protopopiat a păstrat denumirea de Cetatea de Piatră.

III-a în care plăteau 16 coroane 80 de contribuabili și clasa a IV-a cu suma de 7 coroane pentru 80 de contribuabili²². Pe lângă aceste sume, localnicii au asigurat transportul materialelor de construcție, iar lemnul necesar a fost luat din pădurea comunală.

Exemplul acestei localități a fost urmat de cele mai multe sate ale protopopiatului. Astfel, școala din satul Copalnic era deja în curs de edificare, comitetul parohial din Sălnița a cumpărat un teren pentru noua școală, iar enoriașii au asigurat suma de 3400 de coroane plus materialele de construcție²³. Unele localități au avut o situație mai dificilă și, astfel, a fost nevoie de mai multe sacrificii pentru realizarea scopului propus. Localnicii din Făurești au hotărât că vor începe zidirea școlii îndată ce se va termina construcția noii biserici, care era în curs de edificare, însărcinându-se să asigure materialele de construcție și suma de 4500 de coroane²⁴. O conjunctură dificilă a avut-o și poporul din satul Trestia, care a fost nevoit să valorifice cea mai mare parte a pădurii bisericesti, deoarece localnicii erau săraci și nu puteau susține o repartiție corespunzătoare, iar vistieria bisericii era goală²⁵.

Au existat însă și preoți care nu au dat importanță circularelor protopopești și nu s-au interesat de problemele școlii. Astfel, preotul din Ineu, Petru Vaida, a fost mustrat de către protopop în vara anului 1910 pentru că nu a luat nicio măsură pentru îmbunătățirea edificiului școlii, după ce acesta a primit calificativul „necorespunzător“ din partea inspectorului, iar în consecință preotul a primit termen de 30 de zile pentru rezolvarea problemei²⁶. O problemă asemănătoare a avut-o parohia Ungureni la sfârșitul anului 1910. Deși preotul de aici, Teodor Buda, a convocat sinodul parohial pentru a discuta problema zidirii unei școli, enoriașii și-au manifestat indiferență neparticipând la acest sinod, iar chestiunea nu a putut fi discutată.

Cu toate sacrificiile făcute, unele comunități s-au confruntat cu problema imposibilității finalizării lucrărilor din cauza fondurilor restrânse. S-au văzut nevoite să ceară mijlocirea Mitropoliei pentru ajutoare financiare și pentru a interveni pe lângă ministerul de culte ca acesta să acorde puțin răgaz comunităților pentru a termina edificiile școlare. Una dintre aceste localități a fost Lăschia, care a încheiat un contract cu meșterul din sat Ioan Roman, căruia i-a încredințat zidirea școlii pentru suma de 6000 de

22 D.J.A.N.M.M., Fond – Protopopiatul ortodox Cetatea de Piatră, dosar 151/1910, filele 1-15

23 Ibidem, filele 40-41

24 Ibidem, fila 46

25 Ibidem, fila 42

26 Ibidem, fila 65

coroane²⁷. Localnicii au fost nevoiți să ceară consistoriului un ajutor de 300 de coroane pentru finalizarea lucrărilor, care au fost întârziate și din pricina unor agitatori, care au propus să cedeze școala statului pentru a scăpa de povara susținerii ei. Parohia Borcut a cerut, în același an, un ajutor de 800 de coroane din Fondul Șaguna pentru acoperirea cheltuielilor generate de construcția noii școli.

Pregătirea profesională a dascălilor.

Funcția de dascăl nu era îndeplinită în toate școlile de către oameni instruiți și calificați în acest sens. Din cauza lipsei de oameni instruiți de multe ori postul învățătoresc era ocupat de preot care putea fi cel mai bun înlocuitor al învățătorului. Acest lucru ținea de fapt și de un cursus honorum dacă l-am putea numi aşa, în sensul că tinerii care absolveau școala teologică înainte de a deveni preoți trebuiau să practice în învățământ timp de un an de zile. Spre exemplu în anul 1872 în localitatea Trestia, postul învățătoresc era ocupat de preotul local Ilie Sovrea care are decret de dascăl, în Fînteușul Mare dascăl a fost teologul absolut (proaspăt absolvent al seminarului teologic, nu are decret) Ștefan Pop, iar în Copalnic educația copiilor era îndeplinită de pedagogul Vasilie Simon (are decret)²⁸. Unii preoți au refuzat să mai îndeplinească această sarcină fiind preocupați mai mult de starea bisericii în care slujeau și de gospodăria proprie.

În cele mai multe cazuri posturile din învățământ din această perioadă au fost ocupate de oameni necalificați care, fie au servit în mod provizoriu, fie au rămas în funcție și au fost nevoiți să absolve un examen de calificare. În anul 1872 avem o situație în care postul de învățător din satul Secătura a fost ocupat de cantorul Petru Pop, iar în anul 1880 în localitatea Fânațe comitetul școlar l-a propus de învățător pe cantorul Vasile Mureșan în urma renunțării preotului local la funcția de dascăl, motivul invocat fiind acela că acest cantor a mai servit în acest post în mai mulți ani²⁹. În aceste situații procesul de învățare constă în asimilarea de noțiuni elementare de scris, citit, socotit și avea un pronunțat caracter religios punându-se accent pe învățarea troparelor care se cântă la liturghie. Funcția de învățător oferea totuși un venit în plus pe lângă ceea ce realizau în gospodăria proprie. Pe de altă parte, instituind de învățător un cantor al bisericii sau un om necalificat care știa carte, fiind și locuitor al satului, comunitatea nu mai trebuia să plătească un

27 Ibidem, filele 97-98

28 Idem, dosar 4/1872, fila 7

29 Idem, dosar 53/1880, filele 1-2

salariu întreg și nu era nevoie să asigure o locuință și alte bunuri dascălului. Este lesne astfel de înțeles de ce educația copiilor era rudimentară și de ce mai persistă pe alocuri caracteristici ale acelei perioade „*a dascălilor cantori sau dieci*”³⁰.

Începând cu anul 1875 consistoriul de la Sibiu a început să facă tot mai multe presiuni asupra învățătorilor de la școlile confesionale greco-orientale deoarece expirase termenul prescris de legea lui Iosif Eötvös din 1868 pentru ca școlile să se pună în legalitate. Învățătorii necalificați aveau posibilitatea de a se pune în legalitate și de a continua în acest fel prelegerile cu elevii, deoarece o hotărâre a consistoriului din anul 1873 prevedea că fiecare învățător necalificat putea să obțină un decret pedagogico-didactic în urma absolvirii unui curs de trei săptămâni³¹. Obiectele unui astfel de curs erau: calculul cu măsurile metrice, metodele scrierii și citirii, principiile pedagogice pentru susținerea disciplinei școlare³². În cele trei săptămâni s-au ținut cursuri zilnice care au constat în lectii teoretice și practice din disciplinele enunțate mai sus, în ore de cântări și de gimnastică. Comunitățile au fost sfătuite prin intermediul protopopilor și a preoților să-i sprijine finanțiar pe dascăli asigurându-le jumătate din cheltuielile cursurilor și cele de călătorie.

În anul 1875, au fost însărcinați din partea oficiului protopresbiteral al Cetății de Piatră cu participarea la cursurile de calificare șase învățători: Ioan Conțiu din Curtuiuș, Vasile Simon din Copalnic, Ștefan Pop din Berința, Vartolomeu Pașca din Lăschia, Gherasim Bărbos din Ciocotîș și învățătorul din Făurești, Ioan Șitu³³. Acești învățători au trimis o scrisoare protopopului Ioan Sovrea în care își expun argumentele pentru care nu pot participa la cursurile de calificare. Ei susțin că au fost anunțați prea târziu pentru a se putea pregăti din punct de vedere finanțier în vederea acoperirii cheltuielilor având în vedere că locul unde se ține cursul e destul de îndepărtat. Mai mult decât atât ei au considerat că din partea poporului nu se putea aștepta vreun ajutor bănesc deoarece nici salariile nu sunt recuperate la timp, intervenind în unele cazuri întârzieri de până la doi ani în plătirea „*soluțiunei învățătoresci*”³⁴.

În prima fază învățătorii din acest protopopiat nu au acordat prea mare importanță cursurilor de calificare fapt ce rezultă dintr-o scrisoare

30 Nicolae Albu, op. cit., p.12

31 D.J.A.N.M.M., Fond – Protopopiatul ortodox Cetatea de Piatră, dosar 21/1875, filele 2-3

32 Ibidem, fila 9

33 Ibidem, fila 7

34 Ibidem, fila 5

a protopopului către consistoriu în care își exprimă nemulțumirea față de dascălii tractuali deoarece nici în anul 1876 nu s-a înscris niciun învățător la un astfel de curs. Pentru a remedia lucrurile protopopul propune pedepsirea învățătorilor cu 10 florini, bani care să intre în fondul protopresbiteral³⁵.

Faptul că învățătorii neglijau aceste cursuri nu se datorează atât indiferenței cât mai ales, după cum s-a putut observa, datorită lipsei sprijinului material dar și faptului că nu își permiteau să-și lase gospodăriile pentru câteva săptămâni ținându-se cont că aceste cursuri erau planificate înainte de începerea anului școlar, de altfel o perioadă activă din punct de vedere agricol.

Condiția învățătorului de la școlile românești să stea din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu era foarte diferită de cea a locitorului de rând. Având un salariu destul de mic din partea comunității, iar alte surse de venit nu existau, învățătorii au fost adesea nevoiți să-și întemeieze o gospodărie țărănească pentru a-și putea întreține familiile. Din aceste motive, dascălilor le mai rămânea puțin timp la dispoziție pentru a asimila noi cunoștințe didactice astfel încât să poată contribui mai mult la dezvoltarea învățământului. Această situație punea în pericol însăși existența școlilor confesionale românești, deoarece conform unui ordin consistorial din luna mai a anului 1882 se avertizează toate protopopiatele că școlile la care funcționează învățători necalificați vor fi declarate de către organele politice drept necorespunzătoare articolului de lege 28 din anul 1868³⁶. În consecință consistoriul dispune ca toți învățătorii care au fost aplicati în posturi începând cu anul 1868 să-și depună examenul de calificare până la sfârșitul anului școlar la seminarul Andreian din Sibiu, iar acei învățători care nu se supun acestui ordin vor fi îndepărtați din funcție. În același timp consistoriul vine în sprijinul dascălilor hotărând că acei care își dovedesc săracia sunt absolviți de taxa de examinare și mai mult decât atât le va deconta cheltuielile de drum³⁷.

Începând cu anii '80 ai secolului al XIX-lea, existența învățământului confesional va fi tot mai mult amenințată de autoritățile politice. Guvernul de la Budapesta ducea o politică de maghiarizare iar acțiunile lui pe tărâmul școlar loveau mai ales școlile confesionale greco-orientale. Un proiect de lege din octombrie 1881 propunea studiul limbii maghiare astfel că începând cu anul 1882 obligativitatea predării limbii maghiare în școlile confesionale. În consecință învățătorii erau obligați să dea examen de limbă și literatură maghiară și istoria literaturii maghiare pentru a obține calificarea

³⁵ Idem, dosar 26/1876, fila 46

³⁶ Idem, dosar 61/1882, fila 8

³⁷ Ibidem, fila 10

de dascăli. Pentru a susține acest examen Ministerul Regal Ungar de Culte și Instrucțiune Publică a dispus ținerea de cursuri cu învățătorii timp de 6 săptămâni la preparandiile de la Cluj și Cristurul Secuiesc pentru învățarea limbii maghiare. Ordinul ministerului prevede că vor fi admisi la cursuri acei învățători de la școlile populare nemaghiare care au intrat în funcție după 1872 și dascălii care nu cunosc limba maghiară îndeajuns pentru a o putea predă. Pentru învățătorii admisi la curs se acordă diurnă din partea statului, iar cheltuielile de călătorie vor fi acoperite de către comunitățile locale³⁸. Din anul 1883 asemenea cursuri mai puteau fi urmate și la preparandiile de stat din Zalău, Arad și Sighetul Marmației. Nu avem însă informații referitoare la învățătorii din Protopopiatul Cetatea de Piatră care să fi luat parte la asemenea cursuri. Cert este că în perioada imediat următoare găsim mai multe posturi învățătorescă neocupate sau suplinite de preoți sau oameni fără pregătire pedagogică.

Pentru anul școlar 1886-1887 sunt consemnate patru posturi vacante, două posturi ocupate definitiv în Ciocotîș și în Văleni, iar restul sunt ocupate provizoriu în cele mai multe cazuri de către preoții locali³⁹. Situația se înrăutățește în scurt timp, astfel că în anul școlar 1888-1889 nu se mai găsește niciun învățător aplicat definitiv în afara de localitatea Văleni, ba mai mult decât atât numărul persoanelor necalificate instalate ca și dascăli este în creștere. În acest an avem șase preoți care îndeplineau și funcția de învățător în lipsă de concurenți, în restul localităților fiind instituți persoane necalificate care au mai ținut educația cu copiii și în anii precedenți⁴⁰. Situația aceasta se datoră faptului că nu existau învățători calificați pentru a putea fi numiți definitiv în post, iar acolo unde au existat dascăli calificați aceștia erau deja bătrâni sau ieșiți la pensie, cum este exemplul dascălului din Lăschia Vartolomeu Pașca. Lipsa cadrelor instruite se datoră salariilor mici pe care comunitățile le ofereau candidaților. Pentru ocuparea unui oficiu învățătoresc vacant se întrunea comitetul parohial care propunea leafa viitorului învățător după care trimiteau o înștiințare consistoriului în vederea întregirii postului de dascăl. În anul 1890 un număr de opt localități au trimis anunțuri spre a fi publicate. Dintre acestea cel mai mari salarii le ofereau comunele Făurești cu 135 florini, Berința și Vima Mică cu 120 florini, iar Copalnic cu 105 florini, restul satelor oferind 50-60 de florini⁴¹. Pe lângă această sumă de bani

³⁸ Ibidem, fila 16

³⁹ Idem, dosar 83/1887, fila 23

⁴⁰ Idem, dosar 91/1889, fila 6

⁴¹ Idem, dosar 95/1890, fila 8

comunitățile asigurau lemnele de foc pentru iarnă. Având în vedere salariile mici oferite este lesne de înțeles de ce localitățile se confruntau mereu cu problema lipsei de candidați și erau nevoie să recurgă la alte soluții.

Frecvența școlară.

Problema lipsei cadrelor didactice pregătite avea însă rădăcini mai adânci, și anume în faptul că frecvența elevilor era relativ redusă la unele școli. Copiii mergeau la școală de obicei când era mai puțin de lucru în gospodăria părinților. De regulă școala începea la 1 octombrie într-o perioadă activă din punct de vedere agricol astfel că au existat nenumărate cazuri când învățământul a fost întârziat din pricina lipsei copiilor de la ore. Odată cu venirea primăverii copiii erau iarăși reținuți de la școală pentru a fi trimiși cu animalele la păscut. Spre exemplu în localitatea Văleni nu s-a putut ține examenul pe semestrul al doilea în anul 1887, deoarece din data de 8 iunie a anului respectiv niciun copil nu a mai frecventat școala⁴². Cățiva ani mai târziu localitatea se confruntă cu aceeași problemă deoarece copiii nu au mai cercetat școala deloc în lunile aprilie și mai, motivul fiind începerea muncilor agricole⁴³. În consecință perioada în care copiii aveau răgaz de a merge la școală a rămas cea a lunilor de iarnă, însă și în această perioadă întâlnim o frecvență redusă. Motivul invocat era vremea care îi împiedica de multe ori pe copii să ajungă la școală, mai ales pe cei care aveau de mers la școală într-un sat vecin cum a fost cazul celor din Plopiș sau Berchez. În unele localități frecvența era mai mare chiar imediat după sfârșitul iernii căci, cum ne relatează învățătorul din Vima Mică, „copiii umblă la școală regulat mai ales decând s-a încălzit vremea“⁴⁴.

Aducerea de învățători calificați străini era iarăși un fapt greu de realizat, în primul rând din cauza salariilor mici și în al doilea rând, din pricina faptului că tinerii care absolveau cursurile pedagogice preferau să obțină un post în satul natal sau cât mai aproape de familiile lor unde se puteau realiza mai bine. Acesta este motivul pentru care în cele mai multe localități au fost instalați pe postul de învățător oameni necalificați. Pe de altă parte erau puțini tinerii ale căror familii își permiteau să le asigure cheltuielile studiilor pentru a deveni învățători. Pentru a înțelege situația unui Tânăr dornic să studieze dar împiedicat de nevoile materiale, vom urmări mărturiile învățătorului Vartolomeu Pașca: „Eram foarte aplecat numai și

42 Idem, dosar 83/1887, fila 6

43 Idem, dosar 107/1892, fila 33

44 Idem, dosar 61/1882, filele 45-46

*numai să merg la școala nemțiască da cu totă dorinția mea tatăl meu fie ertat numi da voie să merg și mai petrcând timpul în zadar, doi ani acase, nici în Baie la școla ungurească nici în Năseud la ce nemțiască. Dar cu tote aceste în toamna anului 1854 vedând cât de mare pond se pune pe limba nemțiască, iar de altă parte vedând cum tot mergea copiii de unele părți la Năseud mam dispus numai decât să mă ducu și eu deși tatăl meu nu se învoie, dar mama mea fie ertată miau dat voie să merg*⁴⁵.

Frecvența redusă a copiilor la școală punea sub amenințare însăși existența școlilor confesionale. Pentru a preveni astfel de consecințe consistoriul a însărcinat pe protopopi ca la sfârșitul fiecărei luni să-i provoace pe preoți să întocmească liste cu elevii care absentează de la școală. Părinții acestor copii urmău să fie supuși unor amenzi care constau în plata unei anumite sume de bani pentru fiecare zi de absență a copilului de la școală. Faptul că întâlnim mai multe provocări din partea protopopului către preoți în acest sens ne face să credem că unii preoți nu răspundeau în totalitate acestor dispoziții. Nici din partea părinților nu există o atitudine pozitivă față de aceste măsuri, care se luau spre binele învățământului. Unele conspecte referitoare la absentările copiilor arată că părinții nu obișnuiau să plătească respectivele amenzi. Spre exemplu, un conspect luat în Cărbunar între zilele de 11-16 ianuarie ale anului 1882 consemnează opt copii care au lipsit de la școală iar părinții erau în întârziere cu achitarea amenzilor pe cele cinci zile.⁴⁶ Nu putem avea însă o imagine foarte clară asupra acestei probleme, deoarece există foarte puține astfel de liste, din păcate nu îndeajuns încât să ne dea o imagine de ansamblu. Ceea ce știm este că protopopul Ioan Sovrea a fost sfătuitor de către consistoriul arhidiecezan să insiste că mai mult pe lângă preoți și învățători pentru rezolvarea acestei probleme și ale altor dificultăți cu care se confruntau parohiile: „*nu e destul ca aceea că protobresbiterul ca inspector tractuale de școale să emită circulare preste circulare, ci el trebuie se-și stăruiească și îngrijească ca cele ordinaciuni să se îndeplinească – vorbele lui să devină faptă*”⁴⁷

Un raport general al protopopiatului pe anul școlar 1980-1909 arată că din 3044 de copii obligați să frecventeze școala până la 15 ani, 1117 copii au frecventat școlile confesionale și 65 au frecventat școli străine⁴⁸. În total, procentajul frecvenței școlare era de 39%, numărul elevilor care au mers

45 *Condica parohiei greco-orientale Lăschia*, nenumerotat

46 D.J.A.N.M.M., Fond – Protopopiatul ortodox Cetatea de Piatră, dosar 61/1882, fila 5

47 Idem, dosar 74/1885, fila 14

48 Idem, dosar 147/1910, filele 30-37

la școală fiind în creștere față de anul precedent. Din cele 17 localități cu învățători definitivi, 7 au avut pe anul școlar 1909-1910 un procentaj maxim al frecvenței școlare, toți copiii obligați să meargă la școală frecventând cursurile. Aceste localități au fost: Berința cu filia Cârpiniș, Boereni, Fânațe, Libotin, Mașca, Peteritea și Vima Mică. Restul școlilor au avut o frecvență cuprinsă între 50 și 70%, iar școlile cu ce mai mică frecvență au fost cele din Ciocotiș cu 47% și Făurești cu 40%⁴⁹. Procentajul general al frecvenței școlare la nivelul întregului protopopiat era atât de scăzut datorită faptului că aproape jumătate din școli aveau posturi de învățători neocupate și, în consecință, din aceste sate plecau la alte școli doar câte unu sau doi copii.

Programe și manuale școlare

În ceea ce privește programele școlare, acestea nu se asemănă cu cele pe care le cunoaștem noi astăzi, deoarece acestea erau diferite de la o școală la alta. Învățătorilor li se impuneau obiectele de studiu pe care trebuiau să le predea, organizarea conținutului acestora rămânând la latitudinea dascălilor. Programele difereau de la o școală la alta din mai multe motive. Un prim motiv este cel al pregăririi dascălului, care dacă nu avea cunoștințe despre o anumită materie nu putea să o predea copiilor. Astfel, în perioada în care predominau învățătorii cantori sau dieci, învățământul se rezuma la învățarea scrisului, a cititului și a cântărilor bisericești. Pe de altă parte programele nu erau asemănătoare deoarece nu toate școlile aveau același număr de clase. Numărul claselor era determinat de numărul elevilor și de vîrstă acestora. Au existat școli care în câțiva ani nu aveau copii de clasa a 5-a și a 6-a, astfel că nu se puteau preda materiile aferente acestor clase.

În anii imediat următori instaurării dualismului, educația din școlile confesionale greco-orientale se desfășura în limba română și aveau un caracter pronunțat religios. Dar acesta nu se rezuma doar la studierea religiei, ci constă într-o diversitate de materii, pentru ca elevii să acumuleze cunoștințe din domenii variate. În anul școlar 1876-1877 spre exemplu, materiile propuse spre studiu de învățătorul din Lăschia, Vartolomeu Pașca, au fost în număr de opt: doctrina religiei și a moralei, citirea și scrierea, calculul cu cifre, gramatica, fizica și istoria naturală, geografia, cunoașterea drepturilor și obligațiilor civile și cântarea⁵⁰. În același an școlar învățătorul din Ciocotiș, Gherasim Bărbos a predat elevilor următoarele materii: cititul și scrisul, istoria biblică și catehismul, gramatica, calculul cu cifre (intitulat

49 Idem, dosar 144/1910, filele 15-60

50 Idem, dosar 26/1876, fila 53

la vremea aceea comput) și cântatul⁵¹.alte școli aveau o educație mai săracă din motivele expuse mai sus. Spre exemplu, la școlile din Trestia și Curtuiuș în anul 1876-1877 s-au predat următoarele materii: studiul abecedarului, gramatica, istoria biblică și aritmetica⁵², iar în Fânațe în același an s-a învățat religia, istoria biblică și citirea.

Din anul 1875 consistoriul arhidicezan a propus introducerea unei noi materii, și anume ținerea de ore practice de grădinărit cu elevii. Pentru aceasta consistoriul a însărcinat comunitățile și conducătorii acestora ca din primăvara anului următor să asigure școlii terenul necesar întemeierii unei grădini de școală. Scopul acestor grădini de școală era „*să instruiască elevii în mod practic în cunoștințele elementare ale grădinăritului*”⁵³. În consecință, în luna aprilie 1876, 7 școli au fost deja înzestrate cu pământul necesar acestor grădini, locul fiind îngrădit și pregătit pentru începerea orelor practice. Unele școli nu au putut fi dotate cu teren din cauza faptului că erau amplasate într-un loc strâmt care nu permitea alcătuirea unei grădini în apropiere, cum a fost cazul școlii din Berința. Alte comunități au fost în lipsă de resurse pentru a mai asigura terenul necesar. Locuitorii din Selnița și Ciocotiş abia și-au terminat edificiul școlilor, și nu și-au mai permis alte cheltuieli la momentul respectiv⁵⁴.

Programele de învățământ s-au modificat treptat, odată cu introducerea studiului obligatoriu de limbă maghiară. După 1879 au fost introduse câteva ore de maghiară pe săptămână, pentru ca această situație să fie modificată radical datorită legii din 1907, când limba maghiară a căpătat o pondere însemnată în programele școlare. Din programele de învățământ care s-au păstrat din anul 1910, putem observa că limba maghiară avea o pondere mare în toți anii de studiu. Studiul limbii maghiare, aşa cum reiese din programa de educație de la școală din Cărbunar, începea în clasele a I-a și a II-a cu studierea noțiunilor simple cum ar fi numirea obiectelor după mărime, formă și culoare, numele școlarilor și ale părintilor, numirea anotimpurilor, ale zilelor, lunilor și părților acestora, precum și cele patru operații cu numere de la 1 la 20. În anii următori se trecea la citirea și scrierea în limba maghiară, conversații între elevi pe diferite teme, precum și studierea unor elemente de geografie și istorie în limba maghiară cum au fost: relieful, locuitorii și teritoriul Ungariei, țările vecine Ungariei, unități geografice ale Europei,

⁵¹ Ibidem, fila 55

⁵² Ibidem, filele 57-58

⁵³ Ibidem, fila 1

⁵⁴ Ibidem, filele 11-12

ungurii și cucerirea patriei, regii Sfântul Ștefan, Bela al IV-lea și Matia cel Drept, lupta de la Mohacs⁵⁵.

În ceea ce privește restul materiilor care se studiau în școlile confesionale, acestea au rămas în mare aceleași care au fost prezentate mai sus pentru anul școlar 1876-1877. Programele de educație de pe anul școlar 1909-1910 sunt mai complete și dau detalii prețioase referitoare la conținutul obiectelor de studiu, oferindu-ne o imagine mai amplă asupra a ceea ce însemna procesul de învățare din școlile confesionale românești înainte de prima conflagrație mondială.

Învățământul din prima jumătate a secolului al XX-lea a rămas cu un pronunțat caracter religios, religia studiindu-se în toți anii de școală atât în orele teoretice de religie cât și prin intermediul cântărilor religioase. În primele patru clase primare, studiul religiei presupunea două componente: învățarea rugăciunilor precum Tatăl nostru, Doamne noaptea a trecut, Împărate Ceresc, Crezul, cele 10 porunci, 9 porunci și 7 taine, psalmul 50, iar a doua componentă cuprindea lecții referitoare la istorisiri biblice de la Facerea lumii până la pogorârea Sfântului Duh, sau diferite pilde precum cea a talantului, sau pilda semănătorului⁵⁶. Începând cu clasa a V-a studiul religiei constă în lecții de catehizare, care cuprindeau prelegeri despre iubirea către Dumnezeu și către aproapele, trebuințele morale și sufletești, datoria tinerilor către părinti, preotii, învățători, obligațiile față de societate, biserică și patrie sau stăpânitor, nădejdea în viață și fericirea veșnică, în fericirea pământească, sau rolul și rostul rugăciunii.

Pe lângă studierea limbii maghiare și a religiei, în școlile confesionale ale protopopiatului Cetatea de Piatră, elevii asimilau noțiuni de gramatică a limbii române, noțiuni de aritmetică sau comput (după denumirea veche a calculului), geografie sau istorie. Studiul limbii române se realiza în toți anii de studiu, și cuprindea învățarea scrierii și citirii, sau noțiuni de gramatică ce constau în analiza părților de vorbire, analiza cuvintelor, ale silabelor, sintaxa propoziției și a frazei. Studiul aritmeticii constă în învățarea celor patru operații cu numere de la 1 la 1000000, în funcție de anul de studiu. Studiul geografiei începea în clasa a III-a, și, pe lângă învățarea elementelor geografice ale Europei, constă mai ales în studiul elementelor de relief ale regiunii, comitatului, sau satului. Această parte a studiului geografiei se rezuma mai ales la observarea practică a elementelor geografice și climatice ale localității. Studiul istoriei începea în clasa a V-a, și constă

⁵⁵ Idem, dosar 143/1910, filele 13-15

⁵⁶ Ibidem, filele 13-25

practic în repetarea noțiunilor de istorie învățate la limba maghiară. Pe lângă toate aceste materii, copiii mai aveau un obiect de studiu numit „cânt“⁵⁷. La această materie, elevii învățau cântece religioase și troparele ce se cântau la liturghie, deoarece în multe localități copiii care mergeau la școală alcătuiau corul bisericii. Copiii învățau însă și cântece populare cum ar fi „*A trecut iarna geroasă*“, „*Carul cu boi*“, „*Cucul*“, „*Cântec de toamnă*“, „*Cântec de primăvară*“, „*Vânătorul*“⁵⁸, cântece naționale în limba maghiară, sau poezii precum „*Nuntă-n codru*“ și „*La oglindă*“ de George Coșbuc.

Manualele folosite de școlile confesionale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost aproximativ aceleași în toate școlile, deoarece învățătorii erau îndrumați de către consistoriu asupra căror manuale să se îndrepte în predarea materiilor. Astfel, în anul 1876-1877, întâlnim în școlile tractului Cetatea de Piatră următoarele manuale: „*Abecedarul*“ întocmit de Zaharia Boiu, „*Cartea de cetire*“ pentru clasa I de Zaharia Boiu, „*Catehismul mic*“ și „*Istoria biblică*“ tipărite de tipografia arhidiecezană, „*Gramatica română*“ de Ilarion Pușcariu, „*Gramatica română*“ pentru clasa a II-a întocmită de N.I. Miheltian, „*Aritmetica*“ editată de Visarion Roman⁵⁹. Potrivit tradiției instaurate de fostul Mitropolit Andrei Șaguna, în școlile confesionale ortodoxe se foloseau doar manuale scrise de preoți sau profesori aflați în slujba Bisericii și apărute în tipografia arhidiecezană din Sibiu. Unele dintre aceste manuale s-au bucurat de o mare popularitate ajungând la mai multe ediții. Este exemplul manualului „*Cartea întâia de cetire*“ a profesorului Ioan Popescu, care a ajuns la 18 ediții, și „*Abecedarul*“ lui Zaharia Boiu, care a atins 14 ediții⁶⁰.

Manualele școlare au constituit, însă, pentru guvernul de la Budapesta, o altă cale prin care a încercat să controleze școlile confesionale. Au existat diferite controverse între consistoriul de la Sibiu și autoritățile maghiare, deoarece guvernul nu dorea să aprobe manualele propuse de consistoriu. O lege școlară din anul 1876 însărcina pe inspectorii școlari să controleze programele de învățământ, manualele și materialul didactic folosit în școlile confesionale românești⁶¹. Un an mai târziu, Ministerul de Culte trimitea consistoriului de la Sibiu o listă cu 47 de manuale interzise, dintre care 14 erau românești pe motiv că „*propagă idei împotriva statului ungar*“⁶².

⁵⁷ Ibidem, filele 18-25

⁵⁸ Idem, dosar 26/1876, filele 53-59

⁵⁹ Mircea Păcurariu, op. cit., p. 135

⁶⁰ Ibidem, p.136

⁶¹ Ibidem, p.137

Spre exemplu, în anul 1891, ministrul instrucțiunii publice a interzis, printr-un ordin, folosirea în școli a cărții „*Istoria română pentru școlile primare de ambele secse*”, editată la București în anul 1887 de Tocilescu, pe motiv că „nu ar coresunde adevărului istoric și ar fi în stare a ațâta ură de rassă”⁶². O decizie asemănătoare a fost luată și în anul 1889, când ministerul ungar de culte a interzis folosirea următoarelor cărți: „*Dorum românului*”, cântece populare publicată de N.D. Popescu, „*Arion-culegere de cânturi naționale*” editată la Brașov de Ion Dariu, „*Resunetul*” - cântece populare, „*Cântece de irodi la Nascerea Domnului*” și „*Amor și Patriă*”⁶³.

În anul 1892 s-a trimis către școlile confesionale din partea consistoriului, o listă cu 23 de cărți ce puteau fi folosite ca manuale școlare⁶⁴, dintre care amintim: un abecedar și două cărți de citire editate de Zaharia Boiu, două cărți de citire de Ioan Popescu, „Limba maternă” de Ilarion Pușcariu, „Istoria și geografia Ungariei” de Nicolau Pop, „Pomăritul” de Dimitrie Comșa, un abecedar maghiar-român editat de Nicolau Putnoky, „Elemente de aritmetică” de Pantelimon Dima, „Legendariu maghiar-român” de N. Putnoky, „Elemente de istorie națională” de Daniil P. Barcian, „Curs metodic de istorie națională” de Ipolit Ilasievici, „Curs de limbă maghiară” de Paul Budiu, un curs practic de limbă maghiară editat de Ioan Muller, „Istoria Ungariei” de S. Moldovan.

În privința numărului de manuale existente în școlile confesionale ortodoxe din protopopiatul Cetatea de Piatră nu avem prea multe informații. Un conspect privind numărul manualelor de la școală din localitatea Fânațe în anul 1876 ne face să credem că era o problemă generală a școlilor faptul că nu exista câte un manual pentru fiecare elev. De multe ori elevii erau nevoiți a învăța câte doi sau mai mulți dintr-un manual. Spre exemplu, la școală din Fânațe, în anul 1876 existau 16 abecedare, 5 cărți de istorie biblică și 3 catechisme, toate acestea folosite de 35 de elevi⁶⁵. Manualele făceau parte din rechizitele și materialele didactice ale școlii și erau cumpărate din fondurile bisericilor, prin sacrificii materiale ale comunităților sau, uneori, prin diferite ajutoare financiare sau donații din partea fondurilor arhidicezane. În anul 1898, protopopiatul Cetatea de Piatră a primit prin donație din partea

62 D.J.A.N.M.M., Fond – Protopopiatul ortodox Cetatea de Piatră, dosar 102/1891, fila 7

63 Idem, dosar 89/1889, fila 1

64 Idem, dosar 107/1892, fila 12

65 Idem, dosar 26/1876, fila 49

librăriei arhidiecezane 123 de manuale pentru școlile confesionale ortodoxe, între care existau 34 de cărți de istoria bisericii, 34 de istorii biblice, 29 de abecedare, 13 catehisme și 13 broșuri cu constituția statului ungar⁶⁶.

Procesul educativ în școlile confesionale a decurs greu, împiedicat fiind de diverși factori precum legislația școlară din vremea respectivă, anumite persoane care erau cuprinse în sistemul educațional și care nu contribuiau la progresarea lui, sau frecvența redusă a elevilor. Cu toate acestea, Biserica Ortodoxă a făcut eforturi mari pentru bunul mers al educației, stabilindu-și oameni cheie care să supravegheze școlile confesionale. Aceștia au fost preoții, ca directori școlari, protopopii, ca inspectori ai școlilor din protopopiat. Rolul acestora în ridicarea nivelului de educație al tinerilor a fost incontestabil. Acolo, însă, unde aceștia nu își făceau datoria, se intervenea drastic încercându-se aducerea lor pe drumul cel bun sau, în ultimă instanță, înlocuirea lor. Cu toate greutățile puse de autoritățile statale, până la primul război mondial învățământul a progresat datorită numeroaselor eforturi pe care le-au depus atât comunitățile cât și reprezentanții Bisericii Ortodoxe din Transilvania.

---

66 Idem, dosar 136/1898, fila 7

THE CONFESIONAL EDUCATION IN THE ORTHODOX DISTRICT CETATEA DE PIATRĂ (IN THE SECOND HALF OF XIX-TH CENTURY AND THE BEGINNING OF XX-TH CENTURY)

Key words: confessional education,
orthodox church, school legislation,
student, priest

The Romanian education from Transylvania in the second part of 19th century was a part of the educational process from Austrian Empire. Romanian instruction from Transylvania had great opportunities to expand especially after the revolution of 1848. In the first decade after this revolution, almost every Romanian community built a school for their children and for increasing the number of alphabetized people. A lot of documents testify that the number of Romanian schools increased greatly in this period. The same thing happened in diocese of Cetatea de Piatră, which was a part of Orthodox Church from Transylvania, in the north of this province. The features of instruction from this rank express the reality of the educational process form the whole region of Transylvania. The Romanian primary schools appeared owing to the protection of Orthodox Church from Transylvania and thanks to the financial backing from the local communities. Nevertheless, the educational process in the Romanian communities from Transylvania was slowed down by the educational legislation elaborated the Hungarian parliament after the implementation of Austrian-Hungarian dualism. Although the background wasn't very good in the 19th century, the Romanian educational system has its own contribution on the development of Transylvanian society.

HUMAN RIGHTS, GENDER AND POVERTY IN MARAMUREŞ AT THE TURN OF THE 20TH CENTURY: THE UNREMARKED LIFE AND DEATH OF GIZA WOLF¹⁺

Dr. István Pogány

School of Law, University of Warwick
Professor István Pogány is Professor of Law at the School of Law, University of Warwick in the United Kingdom, where he teaches courses in International Law, Comparative Human Rights and Minority Rights. His books include *Human Rights in Eastern Europe* (Edward Elgar, 1995), *Righting Wrongs in Eastern Europe* (Manchester University Press, 1997) and *The Roma Café: Human Rights and the Plight of the Romani People* (Pluto, 2004). He is currently completing a collection of essay entitled, *Pariah Peoples: The Struggle for the Rights of Roma and Jews in Central and Eastern Europe*.

Women who took jobs as cooks or maids often faced the threat of sexual harassment by their employers and a substantially increased risk of suicide

Key words: *Human rights – gender – domestic violence - poverty – Austria-Hungary*

I. Introduction

At the turn of the 20th century, women in Maramureş, as in Austria-Hungary more generally, faced a range of disabilities simply on account of their gender. These included exclusion from colleges and universities, which were the principal or sometimes only route into the professions (Palasik, 2003; Tikhonov, 2002; Kovács, 1994: 6-14), the denial of most political rights including the right to vote or to stand in parliamentary elections, as well as rigid social and religious prescriptions concerning their life and career choices.

¹⁺ I should like to record my debt to Ms Klara Guseth and to her colleagues at the National Archives in Baia Mare, Romania for their kindness and helpfulness to me during numerous visits to the Archives. Various fellow researchers in the reading room of the Archives in Baia Mare have also been unstinting with their help and suggestions. In particular, I should like to express my thanks and appreciation to Mr Sándor Vánk and to Mr Béla Balogh. I am grateful to the British Academy for awarding me a grant that enabled me to undertake several weeks of research at the Archives in Baia Mare and at the National Library in Budapest, Hungary. All translations from Hungarian are mine unless indicated to the contrary.

(Karády, 2000: 154-55), while domestic violence remained a depressingly familiar fact of life for countless married women (Mátay, 2003: 192-94).

In the 19th century, Hungary's criminal justice system was reluctant to intervene in 'domestic disputes' unless the level of violence was such that the life of the woman was endangered (Mátay, 2003: 192). As a result of this judicial reticence, the level of physical and psychological damage routinely inflicted by husbands on their wives was often extreme. The historian, Mónika Mátay, in a study of court files dating from the first half of the 19th century, in the town of Debrecen, has observed that (Mátay, 2003: 192):

In reading the cases on divorce it becomes clear that they don't simply involve slaps on the face or kicks resulting from a sudden fit of temper; rather, we have to think of systematic beatings. On the basis of the legal files we can say that frequent beatings were an integral part of countless marriages. This conclusion is supported by the medical reports attached to the divorce petitions which describe...broken bones, unrecognisably shattered faces, bodies covered with wounds. In addition, there existed other means of torture such as the deprivation of food, incarceration [within a room] and regular threats.

Major constitutional reforms were carried out in Austria-Hungary during the middle and latter part of the 19th century. However, these took virtually no account of women. For example, legislation enacted in Budapest, in 1848, extended the franchise to 6% of the Hungarian population, representing approximately 25% of adult males in the Hungarian provinces (Pogány, 2007: 102-03). Members of various professional groups, including lawyers, surgeons, pharmacists, clergymen, schoolteachers and engineers, were given the vote for the first time. However, neither women nor Jews were included in these progressive measures.

Jewish emancipation in the Hungarian portion of the Empire was achieved with the passage of a law in 1867 (1867:XVII törvénycikk). However, during the same decade, prominent public figures such as the physician and social scientist, István Balogh Almási, a member of the Hungarian Academy of Sciences, continued to question the intelligence of women. Balogh asserted that, because of their supposed 'biological limitations', women were incapable of the higher forms of intellectual endeavour (Mónika Mátay 4). These sentiments were echoed by his contemporary and fellow Academician, the writer and poet, Imre Madács, who asserted in a lecture to the Academy, in 1864, that women „could not be trendsetters in society because they lacked creative genius“ (Acsády, 2005: 4).

The extension of political rights to women only began to emerge as a topic for legitimate political discourse in Hungary at the very end of the 1800s (Acsády, 1999). Up to this point the status of women in society and womens' sense of the freedoms and possibilities available to them had barely changed, despite the important constitutional developments of the previous half century (Dobszay & Fónagy, 2003: 408):

In numerous sectors of life, the dominance of men, the inequality that formerly characterised relations between the sexes, remained in place. Even enlightened liberals committed to the principle of non-discrimination believed that their values were only realisable within the society of men..... women were [also] influenced by elements of the religious world-view that urged them to accept the prescribed order. Insofar as the legal system had only recently accepted the elevation of men to a condition of liberty, the idea that the situation of women could realistically be altered was unlikely to arise.

This article explores issues of privilege, gender and poverty in East Central Europe at the turn of the 20th century through the use of two interlocking case-studies centred on the Austro-Hungarian county of Maramureş (known as Máramaros in Hungarian). Maramureş, which was surrendered by Hungary in the peace settlement following World War One, is presently divided between the Ukraine and Romania.

The first case study focuses on a former law teacher, Baron Ervin Roszner, who abandoned a promising academic career for politics and public service. Before achieving ministerial office, during World War One, Roszner served as *Főispán* of Maramureş and governor of the port city of Rijeka (formerly known as Fiume). The second case-study concerns Giza Wolf, a twenty three year old cook who gave birth to an illegitimate child in Maramureş in May 1900.

The life of Baron Ervin Roszner exemplified political, social and economic privilege in a starkly inegalitarian society. By 1910, the impoverished rural proletariat comprised between a quarter and a fifth of the country's entire population (Dobszay & Fónagy, 2003: 408). At the other end of the socio-economic spectrum, the large landed estates owned by the aristocracy, the Church and a new class of wealthy industrialists preserved a semi-feudal way of life.

Roszner's published writings, particularly a substantial monograph entitled *Old Hungarian Marriage Law*, reflect his interest in the legal relations between the sexes. However, as discussed below, the book reveals an unwillingness to acknowledge, let alone discuss, the physical and

psychological violence that many married women experienced, and the failure of the criminal justice system to address their plight. As a gentleman, Roszner may have considered the public ventilation of sensitive issues, such as spousal abuse, unseemly, even in an academic text. Or Roszner may simply have chosen to be ‚blind‘ to such distressing practices.

The second case-study, concerning Giza Wolf, offers insights into the economic, social and legal problems experienced by women, particularly working class women, in parts of Austria-Hungary at the turn of the 20th century. Despite significant advances in women’s rights in the area of private law, in the middle decades of the 19th Century, there was an almost total failure to engage with key feminist issues including the right of women to vote, to stand for elective office or to gain admittance to the universities (Csekő, 2003: 198-99).² For working class women, such as Giza Wolf, particularly in an economically underdeveloped region like Maramureş, the problems were generally harsher and more elemental; they were bound up with issues of poverty, economic insecurity, physical integrity and under-education. Hungarian law of the second half of the 19th century largely failed to address the concerns of either category of women. For the most part, the emancipatory vision of law remained gendered and classically liberal.

II. Interlocking Lives at the Turn of the 20th Century in Maramureş

(a) Baron Ervin Roszner

In the Autro-Hungarian Monarchy the town of Sighet, or Sighetu Marmaťiei, was the county seat of Maramureş. In Hungarian, the language of the local administration from 1867 until the dissolution of the Dual Monarchy in 1918, Sighet was referred to as Máramarosziget, while the county was officially known as Máramaros. For the sake of brevity and consistency Sighetu Marmaťiei will be referred to by its modern, abbreviated Romanian name, i.e. Sighet, throughout this article.

At the turn of the 20th century the most senior state official at the county level in the Hungarian portion of the Dual Monarchy was the *Főispán*. Appointed directly by the Emperor on the recommendation of Hungary’s Minister for the Interior, the *Főispán* was the government’s chosen representative in each county rather than a member of the permanent

2 As a result of the adoption of the Civil Code, in 1853, and the passage of Act XXIII: 1874, on the age of majority of women, the sexes enjoyed equal rights in Hungary concerning inheritance, matrimonial property and the right to conclude contracts. Adult women were thus free, under the law, to engage in commercial activities without the consent of their husbands or fathers (Csekő, 2003: 198).

civil service (Mezey, 2002: 348). The *Főispán* presided over important committees and official celebrations and played host to influential visitors. In addition, he exercised far-reaching powers over every public institution in the county with the exception of the judiciary. The *Főispán*'s authority extended, *inter alia*, to suspending any public official whom he suspected of negligence or malfeasance (Mezey, 2002: 348-49).

By 1900, Baron Ervin Roszner had been *Főispán* of Maramureş County for several years. The son of Baron József Rosenecki, an ex-army colonel, he was born in the village of Varsány, close to Hungary's present-day border with Slovakia. Roszner studied at the Universities of Vienna and Budapest and at the Archiepiscopal Law Academy in Eger (*Pallas Nagy Lexikona*). Before entering public life he worked for some years as an academic lawyer, taking up a teaching appointment in 1876, aged twenty two, at the Law Academy in Nagyvárad, now Oradea (*Pallas Nagy Lexikona*). Roszner taught canon law and legal history, topics that then, as now, are not usually associated with subversive or revolutionary spirits.

Roszner's most important contribution to legal scholarship was a hefty monograph entitled *Régi Magyar Hazassági Jog*, or *Old Hungarian Marriage Law*, which was published in Budapest in 1887 (Roszner, 1887). Scarcely a work of feminist legal scholarship, Roszner's text is of as much interest for what it omits as for its treatment of the topics that are included. While the book contains learned expositions on, *inter alia*, the legal construction of engagements and divorces in Hungary, over the centuries, the book is silent on women's exposure to marital rape and physical abuse at the hands (or feet) of their husbands.

However, Roszner's book is not without touches of humour. A lengthy appendix, culled from the archives of the *Dataria Apostolica* in Hungary, contains extracts from one hundred decisions by ecclesiastical tribunals. These include an application for the annulment of her marriage by Ilona Dósa, in the mid 17th Century, on the grounds of the impotence of her husband, András Mészáros and his consequent failure to consummate their marriage.

Several witness statements were taken in June 1646, in the course of the proceedings, including one from János Kontra, a friend of the husband. A judge by profession, Kontra stated that he had remarked to András Mészáros, 'well then, let's see whether or nay you've got your manhood' (Roszner, 1887: 385). At this, Kontra continues, Mészáros had taken out his 'manhood' and 'put it in my hand...but I couldn't feel any life in it' (Roszner, 1887: 385).

Another witness statement was supplied by Panna Paxi, a neighbour. Panna Paxi stated that, having heard about the problems the young couple were experiencing, she had offered Ilona Dósa some friendly advice (Roszner, 1887: 385):

I said to her, perhaps you're not making yourself available to him, but the little bride said, no, it's been four years and he hasn't even touched me. He just wraps himself in the eiderdown and turns away from me.

Roszner's book also offers a salutary reminder of the fact that, until the medieval period, women in parts of East Central and Eastern Europe had been treated in much the same way as horses or cattle. Roszner explains that pressure from the Church finally led *nőrablás*, or the abduction of women, to be classified as a serious criminal offence rather than as a largely private matter that could be settled through the payment of compensation, to the family concerned, or by resort to arms (Roszner, 1887: 12-17). The institution of *nőrablás* harks back to an age when women were seen as little more than chattels for whose loss monetary compensation was due.

Roszner abandoned his academic career in favour of politics and public service. In 1887, he was elected to serve as a deputy in the Hungarian Parliament. Subsequently, he was appointed *Főispán* of Hont and of Măramaros (Maramureş) counties, successively, leaving the latter in 1903.

In 1900, while Baron Roszner was *Főispán* of Maramureş County, his wife gave birth to a son in Sighet. An entry in the town's register of births, or *Anyakönyv*, notes that, at 3.00 p.m. on the afternoon of 27 May, the Countess Klotild, Baron Roszner's wife, gave birth to a son: Ervin, József, Antal, János Roszner (File No. 47, 1900: Entry No. 304, in Fond No. 19). The birth was registered in person by the baby's father, whose name, titles, occupation and signature appear on the document: 'Baron Ervin Roszner, *Főispán* of Măramaros County and Member of the Imperial and Royal Chambers'.

The entry in the register of births, records that both Ervin Roszner and his wife were Roman Catholic, the religion of the Imperial family and of much of the elite in Austria-Hungary at this time, and that their newborn child was to be raised in the same faith. We also learn from the *Anyakönyv* that Countess Klotild was thirty three year old when her son was born, thirteen years younger than her husband. A countess in her own right, whose maiden name was Forgách, she was born in Vienna, one of the twin capitals of the Empire.

As befits the most senior state official in Maramureş, the *Főispán* and his wife lived in style. A tax register compiled in 1902 notes that the couple occupied a spacious apartment in County Hall at No. 13, Lyceum Street in Sighet. Baron Roszner's household retinue included his personal secretary, a French governess, a nursemaid, a cook, a house maid and a coachman (Doc. 287, 1902).

At the other end of the social spectrum, in a street that had no name and whose houses were unnumbered – which is identified in the tax register simply as ‚Nameless Railway Street‘ – many of the residents worked for the railways, such as Sándor Kuts, a railway warehouseman and Miklós Szilágyi, a locomotive driver (Doc. 287, 1902:96). The occupants of another house on the street are identified as ‚eight transient *napszámos*‘, or day labourers (Doc. 287, 1902:96).

Many of Sighet's residents lived in extremely modest circumstances and subsisted on small or inadequate incomes. For example, the occupants of No. 86, Fecske Street comprised the owner, Jenő Bányai, a religious studies teacher, the widow Seregi, who acted as housekeeper, a young maid identified simply as ‚Mari‘, and several impecunious tenants: János Kondrai, an unemployed waiter, János Komáromi, a carpenter, Mór Lebovics, a shoesmith, as well as the wives of the above men and a solitary woodcutter, Mihály Turicska. Of the tenants, only János Komáromi and Mór Lebovics were listed as having been assessed for income tax, suggesting that the earnings of the other tenants fell beneath the minimum threshhold.

A glance at the newspapers published in Sighet, around this time, is sufficient to confirm that Baron Roszner entertained lavishly and that he was regularly feted by the town's economic, social and intellectual elite. For example, on 18 August 1900, the *Főispán* hosted a four course luncheon for eighty guests to celebrate the seventieth birthday of the Emperor (*Máramarosi Híradó*, 22 August 1900: 2-3).³ Earlier, on 20 May, the *Főispán* had been present at a festive luncheon organised by the local chamber of lawyers at which no fewer than eight courses were served to the assembled guests, washed down by champagne, an assortment of five wines and beer, to the accompaniment of music by the town's leading gypsy orchestra, led by Feri Arany (*Máramarosi Híradó*, 23 May 1900: 6).

---

3 According to a local newspaper, the guest-list for the celebratory luncheon included ‚William Hardy Cozens‘, a visiting British judge, and his wife. Mrs Hardy Cozens apparently delighted the assembled guests with her violin playing after the four course meal. (*Máramarosi Híradó*, 22 August 1900: 2-3). In reality, the visiting British lawyer is likely to have been Herbert Cozens-Hardy, a high court judge and a future Master of the Rolls.

However, families whose menfolk lacked regular employment, particularly during the winter months when construction and various other types of work were halted, had to rely on the distribution of free food to fend off hunger. Between 7 February and 6 March, 1902, 2,720 kilos of bread and 1,932 litres of milk were distributed to 668 children and 417 adults (*Máramaros Ujság*, 11 March 1902: 4).

Details of the life and career of Baron Ervin Roszner, following the birth of his son, are readily available from various sources. In 1903, he left Maramureş to take up an appointment as Governor of the Adriatic port city of Rijeka (formerly Fiume), where he remained until 1905. Roszner died peacefully at the age of almost seventy six in Telekes, Hungary, after a distinguished public career that saw him elevated to the rank of government minister during World War One (*Magyar Életrajzi Lexikon*).

In many respects, Roszner's life and career up to the end of the Great War, which marked a watershed in the history of Central and Eastern Europe, exemplified an era in which Austro-Hungarian society had been stratified, patriarchal and authoritarian. Those at or near its apex, like Baron Roszner, enjoyed affluence, privilege and power buttressed by laws that entrenched the *status quo*, and by a sometimes heavy-handed criminal justice system. By contrast, those at the other end of the socio-economic spectrum, particularly women like Giza Wolf, endured lives of poverty, unremitting labour, economic insecurity and, all too often, the threat of sexual exploitation.

Unlike Baron Roszner, women such as Giza Wolf had few, if any, meaningful choices over their lives. Nor were they likely to view law as an instrument of justice or as offering them practical means of redress, although in theory the law imposed a number of very basic requirements on those who employed domestic or other types of servants (Ss. 26-34, 1876: XIII törvénycikk). The latter category, described as 'outdoor' servants in the 1876 law, comprised, for the most part, agricultural workers who were employed by landed estates and farms, often for a year at a time.

Recent research conducted in the town of Debrecen, Hungary suggests that, as early as the first half of the 19th century, some of the town's women were perfectly willing to assert their legal rights before the courts. During the period in question, almost as many women as men (86 as against 89) filed proceedings for divorce, while 56% of those who contested wills in Debrecen were women, as were no fewer than 72% of those who brought actions for defamation (Mátay, 2003: 182).

Although the study is silent on this point, it is likely that many of the women concerned belonged to the middle or upper middle classes. Maids and washerwomen were unlikely to have either the means or the inclination to sue for defamation. As Mónika Mátay, the author of the study readily acknowledges, the apparent litigiousness of at least a section of Debrecen's women, in the 19th Century, was directly connected to their economic resources and their sense of the opportunities available to them. On divorce, women were legally entitled to receive the money that they had brought with them into the marriage (Mátay, 2003: 194). Therefore, for women from relatively well-to-do families, such capital, which in many cases would have been augmented by money that they'd inherited, would have enabled them to become economically independent and maybe to start a business of their own. In addition, as Mátay acknowledges, it was much easier for women to lead independent lives in a 'modern' town like Debrecen than in traditional-minded villages or in comparatively remote and conservative urban centres, such as Sighet (Mátay, 2003: 194).

It is unlikely that many women from the lower classes, such as Giza Wolf, could look forward to inheriting sums of money that would enable them to transform their lives. Nor is it probable that Giza Wolf's family would have had the means to allow her to leave her place of work and to forge a new, independent career for herself. The availability of alternative employment in Maramureş, one of the poorest counties in the Empire, is also open to question, particularly if a cook or maid lacked suitable references from her previous employer.

Giza Wolf and women like her would also have been constrained by their lack of education. Although school attendance had been compulsory for girls as well as boys, since 1868, the law was widely ignored (1868:XXXVIII törvénycikk). By 1872, only 55% of the relevant age group attended state or religious schools of any kind (*Pedagógia és iskoláztatás 1867-1919 között*). It is therefore quite likely that Giza Wolf was illiterate.

(b) *Giza Wolf*

Immediately following the page in Sighet's *Anyakönyv* recording the birth of Baron Roszner's son, a brief entry notes that Giza Wolf, an unmarried cook, gave birth to a daughter, Margit, on 26 May 1900 (File No. 47, 1900: Entry No. 305, in Fond No. 19). Within the cloth-bound covers of the *Anyakönyv*, Margit Wolf and Ervin, József, Antal, János Roszner enjoyed a brief moment of bureaucratic equality.

Margit Wolf's birth was registered by the attending midwife, Francziska Weisner, one of approximately fourteen self-employed midwives working in Sighet at the beginning of the twentieth century (File No. 23, 1903: 69-70, Fond No. 46). Illiterate, in common with up to 50% of women and over 30% of men in the Hungarian provinces of the Empire (Kontler, 2002: 285), Francziska Weisner made her mark in the *Anyakönyv*, in lieu of signing the register.

The identity of Margit Wolf's father is not recorded in the *Anyakönyv*, an indication that Margit was born out of wedlock and that no man was willing to acknowledge paternity. As with other illegitimate births, the register notes only the child's name and religion, along with the age, place of birth, occupation and religious affiliation of the child's mother. Thus, we learn that Margit and her mother were Jewish (in the case of illegitimate births the child was invariably given the religion of her mother), that Giza Wolf was twenty three year old at the time of her daughter's birth, that she earned her living as a cook and that she was born in the village of Kolocsa-Láz, in an area of Maramureş that now lies within the Ukraine.

According to a handwritten note in the margin of the page recording her birth, Margit Wolf died in the following year. By present-day standards infant mortality levels were high, particularly in the early months of life.

Giza Wolf is emblematic of many working class women, Jewish and non-Jewish, at the turn of the 20th century in Austria-Hungary. Although a transgressive minority, single mothers, most of whom belonged to the poorer, less educated sections of society, were a recognised segment of practically every religious denomination and of every national or ethnic group. Whether as a result of sexual harassment, ignorance or sheer recklessness, comparatively large numbers of unmarried, mostly working-class women gave birth to children each year in Maramureş.

For example, out of six hundred and ninety four births registered in Sighet, in 1900, there were fifty three recorded illegitimate births.⁴ Twenty one of the single mothers were Greek Catholic, fifteen were Roman Catholic, three were Lutheran, while fifteen were Jewish (File No. 47, 1900, in Fond

⁴ This figure excludes seventy five cases recorded in the Register of Births for 1900 in which the father acknowledged paternity. Of these seventy five cases, sixty involved Jewish couples. In all probability, the Jewish couples were married according to Jewish law but had declined to have a civil ceremony which would have rendered their marriage 'valid' in the eyes of the law.

No. 19).⁵ In the previous year, six hundred and ninety eight births were registered in Sighet, including fifty two illegitimate babies of whom six had Jewish mothers (File No. 46, 1899, in Fond No. 19).

Seventeen of the single women who gave birth in Sighet, in 1900, were *napszámos*, or day labourers, while no fewer than twenty four worked as cooks or maids, including Giza Wolf. Nine of the women were jobless or kept house, while the remainder consisted of two seamstresses, a fruit vendor and a nurse.

These statistics suggest that unmarried women from the poorer, less educated sections of society were more likely to fall pregnant than single women from the middle or upper classes. In the case of domestic servants, as discussed in greater detail below, pregnancies not infrequently resulted from sexual harassment rather than unbridled passion. However, various sources, including literary texts and paintings of the period, suggest that attitudes towards sexuality were more relaxed amongst women on the lowest rungs of society, particularly the *napszámos*, to whom the stifling conventions of bourgeois society did not apply.

In a short story by Jenő Józsi Tersánszky entitled ‘Firona’, which was published in 1910 in the Hungarian literary journal *Nyugat*, the eponymous heroine falls pregnant while working as a maid in a nameless provincial town (Tersánszky, 1995: 8). For a number of reasons, including the proximity of mines and of hills, it is likely that the fictitious town is modelled on Baia Mare where Jenő Józsi Tersánszky lived up to the age of eighteen.

In Tersánszky’s starkly unsentimental story the servant girl, Firona, cannot remain in her post once her pregnancy is discovered. However, although she is scolded by her mother, we are told that Firona, ‘didn’t suffer more shame and bitterness than is customary amongst girls who share her fate’ (Tersánszky, 1995: 9). The jaunty tone of this remark suggests that pregnancies out of wedlock were neither particularly rare nor a source of everlasting disgrace, particularly amongst the rural poor, including the landless, agricultural proletariat who constituted society’s ‘lowest, most exploited and most *déclassé* layer’, (Dobszay & Fónagy, 2003: 453).

---

5 In Maramureş, as elsewhere in East Central and Eastern Europe, religion was rarely simply a matter of individual choice. For the most part, a person’s religion indicated which national, ethnic or linguistic group she belonged to. Thus, Hungarians tended to be either Catholic or Protestant, while Romanians and Ruthenians in Maramureş were mostly adherents of the Greek Catholic faith although a minority were Orthodox. To complicate matters, during the course of the 19th Century a large proportion of Hungary’s Jews assumed Hungarian national identity and adopted Hungarian as their mother tongue. However, in Maramureş, which had significant numbers of Orthodox, ultra-Orthodox and Hasidic Jews, this assimilatory tendency was less advanced.

Tersánszky's story, which won him immediate fame, suggests that those at or near the bottom of society were freed from many moral constraints. For example, we are told that Firona, who laboured as a *napszámos* for several months following the birth of her child, while her mother cared for the infant, was much changed by the experience (Tersánszky, 1995: 9):

The dirty, heavy work of a *napszámos* greatly altered the woman. In the mornings she went off to the building sites looking slovenly and dishevelled. Later, she took every kind of ragged, sclerotic *napszámos* to be her lover. In the evenings she went drinking with them in the shops that sold *pálinka* and two or three of them would accompany her, singing all the while, on the dark footpaths beneath the vines.

Firona's fluctuating fortunes aptly illustrate the perils of falling pregnant out of wedlock at the turn of the 20th century in Austria-Hungary, particularly for domestic servants. The story also tells us something about the harsh, almost brutish life of the *napszámos*. The author allows Firona to escape her dismal circumstances through the intervention of a hard-working and respectable miner who asks for her hand in marriage. However, not all personal narratives ended so 'happily'.

For Giza Wolf and for other women who went into domestic service in the final years of the Austro-Hungarian Monarchy there were numerous hazards to negotiate. Apart from nagging anxieties about losing their jobs, women in domestic service were vulnerable to the threat of sexual exploitation. The prominence of cooks and maids amongst the mothers of illegitimate babies born in Sighet in 1900 – no fewer than *twenty four* out of fifty seven unmarried mothers - hints at a culture of sexual predation as much as at a casual attitude towards extra-marital sex on the part of the women concerned.

This conclusion is reinforced by a study of the sexual lives of domestic servants in pre-War Budapest by Viktor Karády (Karády, 2000: Chapter 6). Female domestic servants, who lived under the same roof as their employer and his family, were mostly young, poorly educated and from rural areas. Fear of losing their jobs or even an exaggerated deference to their employer and to members of his family led to many illicit couplings at a time when there were few, if any, reliable means of contraception (Karády, 2000: 152-53).

For domestic servants whose lives had become intolerable suicide offered a recognised and familiar form of flight. Between 1904 and 1908,

maids and other female domestics made up 32.4% of all successful suicides in Budapest (Karády, 2000: 155). By comparison, factory workers and day labourers accounted for only 13.3% and 2.9% of suicides, respectively (Karády, 2000: 155). Records compiled between 1911 and 1913 indicate that female domestics represented 26.8% of all *attempted* suicides known to Budapest's police, as against factory workers and day labourers who, together, accounted for only 15.4% of such attempts (Karády, 2000: 155). Beneath the surface of these dry statistics lie almost unfathomable depths of human misery and despair.

Prostitution offered an alternative and well-worn escape route from domestic service. In 1916, 39% of all the prostitutes in Budapest came from the ranks of former domestic servants (Karády, 2000: 148). As Karády aptly puts it, the stark choice facing female domestic servants, desperate to flee abusive employers, was often between social and physical extinction (Karády, 2000: 156-57).

Hard evidence of the fate of Giza Wolf after the birth of her daughter, Margit, is difficult to uncover. An income tax register compiled in Sighet, in 1902, notes that Dr Lajos Kálmán and his wife lived at no. 9, Erdélyi Street (File No. 287: 36, Fond No. 46). A comfortable, bourgeois household, the Kálmáns had a live-in maid, Mari Kenesi, in addition to a cook, Giza Wohl. The spelling of the cook's family name, 'Wohl', may indicate a mistake on the part of the official who compiled the register, or it may simply mean that the Kálmáns' cook is not Giza Wolf but someone else.

On nearby Szlatinai Street the tenants at no. 3, an engineer and his wife by the name of Mandel, had a maid called Giza Volf (File No. 287: 86, Fond No. 46). In East Central Europe the spelling of names on official documents was often subject to slight variations in the 19th and early 20th centuries. For example, the name of the shoemsmith who lived at no. 86, Fecske Street is given as Mór Lebovics in the tax file but as Mór Lebovits in other documents, including the register of births. Similarly, a family's name might be spelt as 'Weisz' in one document and as 'Weiss' in another. It is therefore quite possible that Giza Wolf's surname might have been rendered as 'Volf' in the 1902 tax register. However, there are no compelling grounds for believing that the occupant at no. 3, Szlatinai Street is the Giza Wolf who gave birth to an illegitimate child, Margit, in May 1900. It is also unlikely that the 'real' Giza Wolf would have relished 'demotion' from the rank of cook to maid, a significant drop in status, although no doubt she would have accepted the post if more suitable work had not been available.

If Giza Wolf was still alive in the early 1940s - and if she had remained in Sighet or in the surrounding area – she would have faced mounting, racially-inspired persecution. Northern Transylvania, including Sighet and those parts of Maramureş that had been allocated to Romania after World War One, were restored to Hungary in 1940 (Kontler, 2002: 376). Approximately one million ethnic Hungarians, slightly more ethnic Romanians and up to 138,800 Jews lived in the territory at this time, in an area amounting to 43,491 km².

In the spring of 1944, following a successful pro-German coup in Budapest, Hungary's ‚lawful‘ persecution of its Jews, through anti-Jewish legislation enacted from 1938 onwards (Pogány, 1997: 80-93), was transformed into a policy of deliberate genocide in concert with Nazi Germany (Hilberg, 1985: 796-860). In May of that year, German officials, acting together with Hungarian gendarmes, oversaw the rounding up of the Jewish population of Maramureş, their temporary placement in ghettos and their ‚transfer‘ in freight trains to the death camps (Wiesel, 1997: 62-79).

Whether Giza Wolf was included in the deportations from Sighet to Auschwitz, or whether she met some other fate, remains unclear. A woman by the name of Gizela Volf, who was born in Sighet in 1895, was deported from Sighet to Auschwitz, where she perished in 1944 (Central Database of Shoah Victims' Names). However, Gizela Volf's date of birth and the fact that ‚Volf‘ was her married rather than her maiden name leave no room for doubt that she was *not* the Giza Wolf who worked as a cook in Sighet, in 1900. The date and cause of Giza Wolf's death continue to elude us.

III. „Women's Work“: Legal and Extra-Legal Constraints on Women's Employment Choices in Maramureş and in Austria-Hungary at the Turn of the 20th Century

Employment opportunities for women in Austria-Hungary at the turn of the 20th century were influenced by various factors. These included where a woman lived (or where she could move to in order to take up work), her level of education, as well as socio-cultural norms that impacted on the career choices that were available to women, particularly in rural or underdeveloped areas. Women who belonged to certain religious or ethnic minorities that were resistant to modernising tendencies were subject to additional constraints. As indicated in the introduction, there were also legal restrictions that formally barred women's access to many of the professions.

Women like Giza Wolf had few meaningful choices over how they might earn a living due to their poverty and because they were likely to have received, at best, a limited education. In addition, Giza Wolf and other women in Maramureş were hampered by the fact that they lived in one of the poorest, most underdeveloped counties in the Empire.

Notionally, women in Hungary at the turn of the 20th century were the beneficiaries of wide-ranging private law rights. However, freedom of contract and the right to engage in a wide range of commercial activities would have been of limited, if any, relevance to Giza Wolf. Women from the poorer classes generally lacked the capital and in many cases the know-how to start a small business such as a shop or a bar (in any event competition in these sectors was fierce). Poverty and under-education rendered Giza Wolf and women like her vulnerable to economic and sexual exploitation, while at the same time emptying their private law rights of any real value.

Income tax files from Sighet for 1903 (the files for 1900-1901 are missing), give some indication of the sort of work that was available to women - aside from domestic service, hawking fruit or labouring as a *napszámoss* - although many of the ‚female‘ occupations listed in Sighet’s tax files required special skills or a reasonable level of education. For example, the listed occupations included midwifery (fourteen midwives were registered with the tax authorities in Sighet), private tutoring (two women), sewing (five women), and supplying domestic servants to private households (one woman) (File No. 23, 1903, Fond No. 46).

Almost all of these ‚female‘ occupations yielded extremely modest incomes. For example, the most successful seamstress was assessed at just 8 Korona income tax in 1903, while two were assessed at as little as 2 Korona income tax (File No. 23, 1903: 80-81, Fond No. 46). By comparison, several of the town’s twenty four lawyers – all of whom were men - were assessed at between 100 and 200 Korona income tax and few were assessed at less than 50 Korona for the year (File No. 23, 1903: 76-879, Fond No. 46).

Widows who had run a business with their late husbands and women who possessed the capital and know-how to establish a commercial enterprise of their own were in a very different position to poor, working class women such as Giza Wolf. According to Sighet’s tax files for 1902 there were as many as thirty six bars in the town (File No. 292, Fond No. 46), in addition to several restaurants and hotels where alcohol was also served to customers. A significant proportion of the bars, no fewer than thirteen out of thirty six, were run or owned by women. The level of taxes paid by the

women concerned, ranging from 19.16 Korona tax, in the case of Mrs Chaim Wisder, to 70.90 Korona tax, in the case of Mrs Jakab Gojd, suggest that they were fully able to provide for themselves and their families (File No. 292, Fond No. 46).⁶

The town's most successful female entrepreneur was Szabina Almásy. She ran Sighet's only brothel as well as owning a half share in an enterprise at no. 26 Kossuth Street that boasted a combined bar and bath-house. In 1902, Szabina Almásy paid 300 Korona tax on her earnings from the brothel alone (File No. 292: no. 221, Fond No. 46).

However, aside from running a business or taking up one of the more humble types of work, listed above, many other occupations, particularly those that offered both a comfortable income and high status, were formally closed to women. As indicated above, women were legally denied the opportunity of working in any of the liberal professions, until the very end of the 19th century in Austria-Hungary, through their exclusion from the universities. As entry to the professions in much of Central and Eastern Europe, including Austria-Hungary, was contingent on having the necessary university qualifications (Kovács, 1994: 6-7), the exclusion of women from the elite sectors of higher education meant that educated women were consigned to less prestigious and less remunerative occupations such as teaching and clerical work.

In 1895, universities in Hungary finally admitted women to courses in medicine, pharmacy and philosophy (Acsády, 1999; Acsády, 2005: 5-6). However, a series of shifting bureaucratic restrictions in the inter-war period, including quotas, prevented women from gaining unimpeded access to Hungary's universities to study subjects such as law, architecture, mechanical and chemical engineering and veterinary science (Palasik, 2003: 2-5). Only after World War II, with the passage of fresh legislation, did women achieve the right to equal treatment by institutions of higher education in Hungary, thereby opening up many more career choices (1946:XXII törvenycikk).

6 The women who are listed in the tax register as running bars in Sighet, in 1902, comprised: Rózsa Weisz (35.77 Korona tax), Mrs Chaim Wisder, (19.16 Korona tax), the widow Braundstein (48.99 Korona tax), Mrs Imre Egyed (80 Korona tax), Mrs Jakab Gojd (70.90 Korona tax), Mrs Aurel Junger (30 Korona tax), the widow Krámer (29.74 Korona tax); Laura Lorber (27.89 Korona tax), Mrs Balf Róth, Róza Schnébalz and Mrs Dávid Lax (50 Korona tax jointly), Záli Schwarcz (20 Korona tax), Czáli Hunk (68.41 Korona tax) and Chive Weisz (27.75 Korona tax). The names of many of these women suggest that they were Jewish. Traditionally, significant numbers of Jews in Austria-Hungary earned a living from peddling goods or running shops and inns as many other occupations had been denied to them.

If Hungarian law in the 19th and in the first half of the 20th century operated to restrict the employment opportunities available to women, particularly to ambitious and well educated women from the middle and upper middle classes, the career choices open to many other women in Hungary were constrained by economic and cultural factors at least as much as by law. Women from the poorer classes, such as Giza Wolf, were not prevented from attending university simply by their gender but also because of other factors: inadequate schooling, limited ambition and, most importantly, the lack of funds. Legal restrictions on women's access to higher education, at the turn of the 20th century, impacted, first and foremost, on middle and upper middle class women who had the requisite education, motivation, self-confidence and financial resources to study at elite academic institutions.

By contrast, the life and employment choices of working class women and of women from conservative religious or ethnic minorities were primarily shaped by extra-legal factors. Poverty and inadequate schooling inhibited the career choices of the former, while culture and 'faith' defined the narrow range of options available to the latter. With a heavy concentration of Orthodox, ultra-Orthodox and Hasidic Jews in Maramureş who, to varying degrees, were resistant to integration within the wider society and to the 'corrupting' values of modernity (Patai, 1996: 323-34; Frojimovics, 2008: 208), women within these communities were subject to numerous socio-cultural constraints – independently of the law - that impacted negatively on their life and career choices.

Whether Giza Wolf came from an ultra-Orthodox, let alone Hasidic, background, is open to doubt. The Jewish community of Maramureş was by no means homogenous and included progressive elements who sent their daughters to the best primary and secondary schools available, even where these were Catholic or Protestant institutions (Vánk, 2005). However, many women in Maramureş, including Jews, Roma and women living in remote villages were denied true personal autonomy. Their aspirations were constrained not so much by legal prohibitions as by the restrictive norms of their own communities.

IV. Conclusions

After World War One, Baron Roszner enjoyed a comfortable old age and a well-earned retirement. By contrast, we do not know what became of Giza Wolf. After briefly appearing in Sighet's register of births, in 1900, Giza Wolf effectively disappears from view. Her 'invisibility' stand as a poignant

metaphor for countless women in East Central Europe in the first half of the 20th century. The texture and the narrative of their lives are lost to us.

Giza Wolf's history, or what little we can know of it, tells us something about the limited impact of law, by the turn of the 20th century, in improving the quality of women's lives, particularly the lives of working class women in Austria-Hungary. The relatively liberal character of Hungarian private law, as it developed in the mid 19th century, allowed female entrepreneurs, such as Szabina Almásy, to achieve commercial (though not necessarily social) success, even in an underdeveloped and conservative environment such as Maramureş. However, the far more numerous category of women such as Giza Wolf, who eked out a living as domestic servants, agricultural labourers or *napszámos*, lacked the financial resources, know-how and confidence to make use of the economic rights and freedoms that the law had granted them. In the event of need, such women had to rely on charitable hand-outs rather than on the law for material support, while the criminal justice system failed to protect women, of whatever socio-economic background, from domestic violence.

Giza Wolf's history also suggests that the fight for the emancipation of women, or of other subaltern groups, cannot be achieved by the mechanical adoption of codes of human rights. In and of themselves, rights are little more than a rhetorical fig-leaf masking gross inequalities of achievement, ambition and confidence. Giza Wolf's history makes it clear that emancipation, in the fullest sense, demands efforts to tackle the socio-economic and cultural roots of under-achievement, whether of women or of other subaltern groups such as Europe's Roma.

REFERENCES

- Acsády, Judit. (1999) ,Remarks on the History of Hungarian Feminism‘, *Hungarian Studies Review* 26, available at: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00010/00002/> (accessed 1 September 2008).
- Acsády, Judit. (2005) ,A varázstalanító emancipáció mítosza‘, unpublished paper based on a doctoral dissertation entitled ,Emancipáció és identitás‘ defended by the author in 2005 in the Sociological Institute of the Eötvös Loránd University, Budapest Hungary, available at: http://www.csepeli.com/kotet/csepeli60_acsady_judit.pdf (accessed 10 September 2008).
- Csekő, Ernő. (2003) ,Korlátozott előjog‘, pp.197-224 in M. Láczay (ed.), *Nők és*

- férfiak...avagy a nemek története. Nyíregyháza: Nyíregyháza Főiskola.
- Dobszay, Tamás & Fónagy, Zoltán (2003) ,Magyarország Társadalma a 19. Század Második Felében‘, pp. 397-459 in G. András (ed.), Magyarország Története a 19. Században. Budapest: OSIRIS KIADÓ.
- Hilberg, Raul. (1985) *The Destruction of the European Jews*. New York & London. Holmes & Meier.
- Frojimovics, Kinga (2008) *Szétszakadt Történelem*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Karády, Viktor (2000) *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867-1945)*. Budapest: REPLIKA KÖR.
- Kontler, László. (2002) *A History of Hungary*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kovács, Mária M. (1994) *Liberal Professions & Illiberal Politics*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press and New York, Oxford: Oxford University Press.
- Mátay, Mónika (2003) ,Cinkos Justicia? Nők, férfiak és a jog a hétköznapokban a 19. Századi Debrecenben‘, pp. 177-96 in M. Láczay (ed.), *Nők és férfiak...avagy a nemek története*. Nyíregyháza: Nyíregyháza Főiskola.
- Palasik, Maria (2003) ,Women at the Budapest University of Technology and Economics‘, Conference on Women Scholars and Institutions held at Charles University, Prague available at:<http://www.google.com/search?client=safari&rls=en-us&q=Hungarian+universities+%26+admission+of+women&ie=UTF-8&oe=UTF-8> (accessed 6 August 2008).
- Patai, Raphael. (1996) *The Jews of Hungary*. Detroit: Wayne State University Press.
- Pedagógia és iskoláztatás 1867-1919 között, available at:* <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5360> (accessed 13 September 2008).
- Pogány, István. (1997) Righting Wrongs in Eastern Europe. Manchester: Manchester University Press.
- Pogány, István. (2007) ,Poets, Revolutionaries and Shoemakers: Law and the Construction of National Identity in Central Europe During the Long 19th Century‘, *Social & Legal Studies* 16: 95-112.
- Roszner, Ervin. (1887) Régi Magyar Házassági Jog. Budapest: Franklin-Társulat Nyomdája.
- Tersánszky, Józsi J. (1995), A kegyetlen primadonna. Budapest: Osiris-Százdadvég.
- Tikhonov, Natalia (2002) ,Student migrations and the feminisation of European universities‘, *L'étudiant étranger. Préactes de la journée d'études du 8 février*, available at: <http://barthes.ens.fr/clio/revues/AHI/articles/>

english/tiko.html (accessed 6 August 2008).

Vánk, S. (2005) *Máramarosszigeti római katolikus egyházi iskolák*. Baia Mare.
Wiesel, Elie.(1997) All Rivers Run to the Sea. London: Harper Collins.

LEGISLATION, ARCHIVAL AND OTHER MATERIALS etc

(a) Legislation

The following laws are available (in Hungarian) at: <http://www.1000ev.hu/index.php>

1867:XVII törvénycikk

1868:XXXVIII törvénycikk

1876:XIII törvénycikk

1946:XXII törvenycikk

(b) Materials From The National Archives, Baia Mare, Romania

Magyar Anyakönyv (1899), File No. 46; *Magyar Anyakönyv (1900)*, File No. 47,
Registrelor de Stare Civilă Preluate de la Oficiile Parohiale din jud.
Maramureş: 1688-1964, Fond No. 19.

M-Sziget Város, I-II oszt. ker. adó kivetési lajstroma, Registrelor Primariei
Orasului Sighet, 1902 évre, Füzet I, File No. 287, Fond No. 46.

M-Sziget Város, III oszt. ker. adó kivetési lajstroma 1902 évre, Füzet I, File No.
292, *Registrelor Primariei Orasului Sighet, 1902*, Fond No. 46.

Máramarossziget Város III oszt. Keresetadó kivetési lajstroma (1903), Vol. 1,
File No. 23, *Registrelor Primariei Orasului Sighet*, Fond No. 46.

(c) Newspapers

Máramarosi Híradó, 23 May 1900: 6

Máramarosi Híradó, 22 August 1900: 2-3

Máramaros Ujság, 11 March 1902: 4

(d) Miscelaneous

Central Database of Shoah Victims' Names, available at: <http://www.yadvashem.org/wps/portal/IY_HON_Welcome> (accessed 4 September 2008).

Roszner in *Magyar Életrajzi Lexikon*, available at: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (accessed 2 September 2008).

Roszner: in A Pallas Nagy Lexikona at <http://www.pallaslexikon.hu/pallas/lpext.dll?f=templates&fn=main-j.htm&2.0> (accessed 22 May 2008).

HUMAN RIGHTS, GENDER AND POVERTY IN MARAMUREŞ AT THE TURN OF THE 20TH CENTURY: THE UNREMARKED LIFE AND DEATH OF GIZA WOLF⁷⁺

Key words: *Human rights – gender – domestic violence - poverty – Austria-Hungary*

This article explores issues of privilege, gender and poverty in East Central Europe at the turn of the 20th century through the use of two interlocking case-studies centred on the Austro-Hungarian county of Maramureş. The first case study focuses on Baron Ervin Roszner, who abandoned a promising academic career for politics and public service. The second case-study concerns Giza Wolf, a twenty three year old cook who gave birth to an illegitimate child. While, Baron Roszner exemplified political, social and economic privilege in a starkly inegalitarian society, the second case-study offers insights into the economic, social and legal problems experienced by women, particularly working class women, in parts of Austria-Hungary at the turn of the 20th century. There was an almost total failure of the law to engage with key feminist issues including the right of women to vote, to stand for elective office or to gain admittance to the universities. For working class women, such as Giza Wolf, the problems were more elemental; they were bound up with issues

---

⁷ + I should like to record my debt to Ms Klara Guseth and to her colleagues at the National Archives in Baia Mare, Romania for their kindness and helpfulness to me during numerous visits to the Archives. Various fellow researchers in the reading room of the Archives in Baia Mare have also been unstinting with their help and suggestions. In particular, I should like to express my thanks and appreciation to Mr Sándor Vánk and to Mr Béla Balogh. I am grateful to the British Academy for awarding me a grant that enabled me to undertake several weeks of research at the Archives in Baia Mare and at the National Library in Budapest, Hungary. All translations from Hungarian are mine unless indicated to the contrary.

of poverty, economic insecurity, physical integrity and under-education. Hungarian law of the second half of the 19th century largely failed to address the concerns of either category of women. For the most part, the emancipatory vision of law remained gendered and classically liberal.

Episcopul Alexandru Rusu și regimul comunist (1945 – 1963)

Drd. Andrea Dobes

Absolventă a Facultății de Istorie și Filosofie, secția Istorie, specializarea Istorie Contemporană, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (1998)

Masterat privind *Europa Centrală în secolul XX*, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (1999)

Doctorand la Institutul de Istorie „George Barbu” din cadrul Academiei Române, Filiala Cluj, cu tema *Spațiul concentraționar comunist din România. Penitenciarul Sighet (1950-1955)*

Muzeograf, șef secție în cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței de la Sighet

Autoare a două volume și a numeroase studii privind distrugerea elitei politice și religioase interbelice și de

Cuvinte cheie: episcop, regim comunist, închisoare, Securitate, martir

La sfârșitul celui de al doilea război mondial, situația geopolitică din Europa Centrală Răsăriteană a generat în țările intrate în sfera de influență sovietică schimbări de structură și fond cu implicații profunde asupra vieții politice, economice, sociale și religioase. În România, instaurarea guvernului Groza, la 6 martie 1945, a avut drept consecință subordonarea treptată a instituțiilor statului, și în cele din urmă a societății în ansamblul ei, puterii comuniste. În aceste condiții, biserică nu putea să rămână în afara procesului de comunizare a societății românești, iar complexitatea demografiei confesionale impunea atitudini diferențiate pentru

analiză a spațiului concentraționar românesc din perspectiva documentelor și a mărturiilor de istorie orală.

Domenii de interes: metode și mijloace de instaurare și instituționalizare a comunismului în România după cel de-al doilea război mondial, cu precădere următoarele teme: *distrugerea elitelor interbelice, sistemul concentraționar, colectivizarea agriculturii, rezistența armată din munți*.

fiecare comunitate religioasă, care a evoluat în funcție de „disponibilitatea” acestora spre cooperare cu puterea laică.

Biserica Catolică a reprezentat pentru regimul comunist o problemă importantă, întrucât avea o structură centralizată, subordonată, atât din punct de vedere spiritual, cât și canonic, Sfântului Scaun, considerat de comuniști drept un „centru al reacțiunii internaționale”.¹ În cazul credincioșilor romano-catolici, majoritatea de etnie maghiară, regimul a

urmărit înlocuirea controlului de la Vatican cu cel de la București, deoarece încercarea de lichidare putea fi interpretată ca o acțiune îndreptată împotriva minorității maghiare. În aceste condiții, cultul romano-catolic a avut de-a lungul perioadei comuniste un statut de biserică tolerată, dar nerecunoscută oficial, în care statul nu a putut să-și impună propria autoritate.²

În cazul Bisericii Greco-Catolice³, măsurile guvernului comunist în problema religioasă exprimau foarte clar că ierarhii erau puși în situația de a alege colaborarea cu noul regim sau suprimarea. De altfel, situația Bisericii Greco-Catolice se încadrează, începând din anul 1948, în contextul general al relațiilor dintre Moscova și Vatican, iar în plan intern, în cadrul raporturilor dintre regimul comunist aflat la putere și o biserică fățiș anticomunistă. Evoluția acestui conflict a fost marcată și de interesele Bisericii Ortodoxe Române în etapa istorică respectivă.⁴

Scopul acestui demers este de a prezenta câteva aspecte privind atitudinea episcopului Alexandru Rusu⁵ față de regimul comunist, aşa cum

1 Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, Editura Curtea Veche, 2003, p. 21. (în continuare *Între Vatican și Kremlin...*).

2 Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc (1948-1965)*, Iași, Polirom, 2001, p. 78.

3 În România existau în anul 1945 aproximativ 1,5 milioane de greco-catolici, cu 1.725 de biserici, 1.594 de preoți, 34 de canonici, 75 de prelați împărțiti în cinci dioceze. În 1948, titularii scaunelor episcopale erau: Ioan Suciu, administrator apostolic al scaunului de Blaj, Iuliu Hossu (Cluj), Valeriu Traian Frențiu (Oradea), Ioan Bălan (Lugoj), Alexandru Rusu (Maramureș), iar la București era un vicar general în persoana lui Vasile Aftenie. (Dennis Deletant, *op.cit.*, p. 82).

4 Gheorghe Cipăianu, *The Romanian Greek-Catholic church under communism*, în „Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe”, Cluj University Press, 1995

5 Născut la 22 noiembrie 1884 în comuna Șăulia de Câmpie, județul Mureș, Alexandru Rusu și-a finalizat studiile secundare la Blaj, după care a urmat cursurile Universității din Budapesta, înсунунате

rezultă din documentele serviciilor de informații, dar și consecințele acestei atitudini, exprimate prin ani grei de temniță, în timpul cărora și-a găsit sfârșitul.

La scurt timp după instaurarea guvernului Groza, autoritățile comuniste au declanșat o acțiune de atență supraveghere a cultelor întrucât se urmărea consolidarea puterii și largirea bazei sociale a noului regim. În aceste condiții, ierarhii catolici au fost permanent supravegheați prin rețeaua de informatori creată în jurul acestora. Până la înființarea Securității, în august 1948, măsurile de supraveghere revineau Biroului II Contrainformații din cadrul Direcției Generale a Siguranței și Secției de contrainformații a Serviciului Special de Informații.⁶ De-a lungul anilor aceste servicii secrete, subordonate puterii comuniste, au întocmit sute de note informative, fișe personale și rapoarte, iar investigațiile, supravegherea și denunțul n-au fost acțiuni izolate⁷. Au fost întocmite fișe speciale, care surprindeau o serie de calități, dar mai ales defecte. Fișele individuale scoțeau în evidență, de cele mai multe ori, vini personale (atitudinea contra regimului, legăturile cu partidele istorice, bunurile pe care le posedau) pentru ca, în momentul potrivit, să fie folosite împotriva lor. Notele informative acoperă perioada octombrie 1945 - noiembrie 1948, dovedind un interes real față de episcopii uniți, iar Alexandru Rusu ocupa un rol central.⁸

În anii instaurării regimului comunist, episcopul Alexandru Rusu și-a manifestat deschis atitudinea politică, după cum rezultă din numeroasele rapoarte informative care menționau criticile sale la adresa guvernului

---

cu un doctorat în Teologie și Filozofie. Revine la Blaj, editează ziarul „Unirea”, iar la 10 iulie 1910 a fost hirotonit preot. În paralel, a fost profesor, ajungând titular al catedrei de Teologie Dogmatică din cadrul Academiei Teologice din Blaj. În anul 1920 a fost numit Secretar Mitropolitan, iar în 1923, canonic al Capitulului Mitropolitan. La 17 octombrie 1930 a fost numit episcop al noii dieceze de Baia Mare, fiind consacrat la Blaj, la 30 ianuarie 1931.

6 Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice (1918-1953)*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003, p. 153.

7 A se vedea în acest sens, Andrea Dobeș, *Biserica Greco-Catolică în atenția serviciilor de informații (1945-1950)*, în „Țara Bârsei. Revistă de cultură”, Brașov, 2004, pp. 124-133.

8 Un exemplu în acest sens este o notă informativă din 5 noiembrie 1945, semnată de sursa „Mihai”: „Episcopul Alexandru Rusu este cunoscut ca un aprig militant catolic venit în Maramureș cu intenția de a încorpora pe toți românii în cadrele bisericii greco-catolice. A dus o luptă continuă împotriva ortodoxiei și a dat neîncetă doavadă de intoleranță religioasă. În alte regiuni s-au mai văzut preoți ortodocși slujind la zile mari împreună cu cei greco-catolici. În Eparhia de la Baia Mare acest fenomen nu s-a petrecut niciodată. Este imposibil să conceapă curentul realei democrații și să sprijine acest curent. Ostil guvernului democrat presidat de dl. Dr. Petru Groza, fiind exponentul partidului condus de Iuliu Maniu. Critică publică prin predici – cum a fost cazul la 23 august 1945 în Baia Mare și la 8 septembrie 1945 în comuna Șișești – actuala formă de guvernământ preconizând alta mai bună”. (Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond D, Dosar 2322, ff. 159-160. (în continuare ASRI).

Groza: „Se folosește de toate ocaziile pentru a agita și a ațâta spiritele contra regimului democratic din țară și în mod subtil, printre șire în scris, iar de pe amvon în mod clar înțelegător, dar nepronunțat, pentru a ataca Uniunea Sovietică. Și-a început activitatea deschisă contra regimului și în special contra URSS-ului imediat după eliberarea noastră în toamna anului 1944. După eliberare a fost capul spiritual și conducător al românilor din regiune și în special al intelectualilor din Baia Mare. El a fost acela care a împiedicat încadrarea românilor și oricare inițiativă a acestora pentru a conlucra cu Armatele Eliberatoare Sovietice, respectiv cu Comandamentul Sovietic și autoritățile civile de atunci. Pentru a ajunge acest scop aduna aproape zilnic intelectualitatea română și în special pe național-țărăniști la episcopie, unde prin canonul Bob Gheorghe⁹ și advocatul dr. Miclea Alexandru¹⁰ încercau să convingă pe aceia care cereau ca românii de aici să ia parte la conducere alături de Comandamentul Sovietic. Tema prin care au oprit intelectualitatea română de a se încadra și de a conlucra cu Comandamentul Sovietic se bazau pe lozincile că, noi români să nu facem nimic până când nu vine Armata Română în care să avem încredere și că de la Maniu s-a primit instrucțiuni prin Ilie Lazăr¹¹, care a venit cu o mașină americană la Copalnic Mănăstur, aducând instrucțiuni pentru episcopie”.¹²

Criticat mereu de autorități pentru implicarea sa în viața politică, episcopul Alexandru Rusu și-a exprimat punctul de vedere într-o predică din 8 septembrie 1946, ținută în biserică din Șișești: „Mi se spune că fac politică în biserică, da am să fac politică, dacă dreptatea este politică, știu că sunt

9 Bob Gheorghe, preot greco-catolic, născut la 19 aprilie 1890 în comuna Nicula, județul Cluj, a fost arestat de Securitatea Baia Mare la 29 octombrie 1948 și întemnițat la Sighet, la 24 mai 1950. A fost internat conform Deciziei MAI nr. 64/952 pe o perioadă de 24 luni, iar prin Decizia MAI nr. 684 din 28 decembrie 1953 i s-a majorat pedeapsa cu 24 luni. La 20 mai 1955 a fost transferat la Direcția Regională Baia Mare a Securității „în vederea eliberării”. (Arhiva Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței-Sighet, Fond Penitenciar Sighet Principal, Dosar Deținuți, f. 9; în continuare Arh. M.V.C.R....).

10 Miclea Alexandru, avocat, născut la 11 martie 1907, în comuna Copalnic Mănăstur, județul Satu-Mare, arestat la 14 noiembrie 1950, pentru „manifestări dușmănoase față de regim”, a fost condamnat la 4 ani închisoare corecțională. A trecut prin închisorile Satu Mare, Galeș și Onești. A fost eliberat la 23 ianuarie 1954.

11 În ianuarie 1957, în timpul anchetelor din arestul Securității Cluj, întrebat de raporturile sale cu Ilie Lazăr, episcopul Alexandru Rusu a precizat: „Îl cunosc bine pe Ilie Lazăr, că a făcut parte din eparhia mea, dar nu am avut cu el nici un fel de legătură politică. În 1946, când au fost alegerile, el a candidat în Maramureș și a fost la Baia Mare, unde a avut mai multe întruniri cu oamenii săi. Eu nu am luat parte la aceste întruniri, ci ne-am întâlnit doar la biserică, unde ne-am salutat, i-am strâns mâna și i-am dat o binecuvântare”. (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, Fond I, Dosar 3012, f. 147; în continuare A.C.N.S.A.S.).

12 A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 714, ff. 16-17.

aicea între credincioșii mei oameni care au venit să asculte predica mea și vor merge și în sate între credincioși, dar să nu-i ascultați pe ei. Ei spun că noi nu suntem democrați, așa se vede că azi sunt democrați numai acei cari ieri au purtat svastică. Noi suntem democrați cu cruce și iubim țara, Regele și tricolorul nostru sfânt. Noi avem un singur Dumnezeu, un Rege și un steag, alte steaguri țara noastră nu cunoaște".¹³

Încrezător că alegerile din 19 noiembrie 1946, puteau să schimbe raportul de forțe în viața politică românească¹⁴, episcopul Rusu a denunțat în predica din prima zi de Crăciun a anului 1946, falsificarea masivă a scrutinului electoral: „Unde este acum libertatea scrisului și a cuvântului? S-au făcut aşa zise alegeri libere, cu furt de urne și alte ticăloșii”.¹⁵

Attitudinea fermă a episcopului Alexandru Rusu în cadrul cultului greco-catolic, alături de impresionantele predici rostite în anii 1944-1946, au contribuit la alegerea sa, cu majoritate de voturi¹⁶, în Sinodul electoral greco-catolic din 16 martie 1946, în funcția de mitropolit, recunoscut de Sfântul Scaun, dar neconfirmat oficial de guvernul Groza.¹⁷

Într-un referat din 26 noiembrie 1947 al Biroului de Siguranță Baia Mare adresat Serviciului Județean de Siguranță Satu Mare, privind activitatea episcopului Alexandru Rusu¹⁸ se menționa: „Părerea noastră este, în primul rând, ca susnumitul să fie arestat și cu probele care sunt suficiente să fie deferit justiției, iar în al doilea rând, toate organizațiile religioase de

13 *Ibidem*, f. 39.

14 În predica rostită la 8 noiembrie 1946, cu ocazia aniversării zilei onomastice a Regelui Mihai, episcopul Rusu a menționat: „Avem speranță că această aniversare încătușată va fi ultimă și că la anul, ne va ajuta Dumnezeu și această zi o vom putea sărbători mai liber și mai românește! Se apropie ziua alegerilor, voi iubiți credincioși cu toții trebuie să știți unde să votați, pentru ca această Țară, să fie condusă de oameni în care străinătatea să aibă încredere deplină”. (*Ibidem*, f. 17).

15 15 *Ibidem*.

16 Într-o fișă personală a episcopului Valeriu Traian Frențiu există o referire la rezultatul alegerilor mitropolitane din martie 1946: „Frențiu a obținut cele mai puține voturi din cei 3 candidați. Totuși, o parte din cercurile Bisericii greco-catolice sunt de părere că, în împrejurările actuale cel mai potrivit ar fi să fie confirmat ca mitropolit tocmai Frențiu, fiindcă Alexandru Rusu din Baia Mare, care a primit cele mai multe voturi, ar face trăsnăi [datorită atitudinii sale fățuș anticomuniste] ca un manist îndrăcit”. (ASRI, Fond D, Dosar 2311, f. 63).

17 Ioan Bota, *Pagini din istoria suferințelor Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică, în perioada 1945-1989*, în „Experimentul Pitești - Reeducarea prin tortură”, editor Ilie Popa, volumul II, Pitești, Fundația Culturală Memoria, Filiala Argeș, 2003, p. 94.

18 Documentul precizează în acest sens: „Susnumitul nici până în prezent nu a început activitatea sa de agitație, instigare și propagandă antigovernamentală, ba din contră continuă și cu mai mare vehemență, iar în ultimul timp încearcă prin diferitele organizații religioase și în special prin AGRU, ASTRA și CRUCEA ROȘIE să continue propaganda mărșavă contra democrației”. (A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 714, f. 19).

care se folosește în propaganda sa antiguvernamentală să fie sistate. Aceste organizații să fie dizolvate nu numai în orașul Baia Mare, ci în toată țara, întrucât aceste organizații au cap spiritual pe Papa de la Roma, care este conducătorul și îndrumătorul acestora”.¹⁹ Însă, din considerente de natură tactică, autoritățile comuniste au amânat cu un an arestarea ierarhilor și preoților greco-catolici.

Abdicarea forțată a Regelui, la sfârșitul lunii decembrie 1947, a generat îngrijorare în rândul episcopilor și preoților greco-catolici, iar în noaptea Anului Nou, episcopul Alexandru Rusu s-ar fi exprimat: „În timp ce portretul Regelui îl vom da jos, din ordin, îl vom purta în schimb, în inimi”.²⁰

Momentul exploziv al raporturilor dintre puterea comunistă și Biserica Catolică din România a fost înregistrat în cursul anului 1948, când au fost decretate măsuri ce loveau în substanță organizării acestei biserici.²¹ Un referat al Siguranței, din 10 iunie 1948, privind „atitudinea politică a Bisericii Greco-Catolice în anii 1945-1948”, relua teza bisericii „reactionare” și „antimarxiste” care subminează politica guvernului. În acest sens, conform documentului, în prima zi de Paști, episcopul Alexandru Rusu a rostit o predică în care ar fi afirmat: „Da, am vorbit și am să vorbesc, cu toate că știu ce urmează. Dreptatea totdeauna am să o spun și am să lupt contra puterii întunericului, contra terorii și ca să nu mai fie închisori. Poate că astăzi sunt trimiși 88 de agenți ai regimului democrat ca să mă asculte și ca să mă denunțe iarăși, căci aşa se prezintă cuvântul liber în țara aceasta. Libertatea nu o avem. Închisorile și taberele de concentrare sunt pline de preoți și alți buni români și aceștia pot să stea acolo și 6 luni, până când vor fi numai audiați, fiindcă aceasta este libertatea individuală în R.P.R. Școlile confesionale sunt desființate, ca să vorbim mai puțin despre Dumnezeu, iar tineretul nostru român și de alte naționalități să fie crescut fără religie, în spiritul progresist”.²²

19 *Ibidem*.

20 Ioan Bota, *op.cit.*, loc.cit., p. 95.

21 Două măsuri legislative adoptate la începutul lunii august 1948 au avut implicații directe și negative asupra Bisericii Unite, diminuând prezența acesteia în spațiul public. Prin Decretul-lege nr. 175, din 3 august, privind reforma învățământului, statul și-a impus monopolul asupra educației, iar prin Decretul-lege nr. 176 au trecut în proprietatea statului toate bunurile bisericilor, congregațiilor și comunităților care au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățământ. Adoptarea Decretului-lege nr. 177 din 4 august 1948, pentru regimul general al cultelor reprezintă etapa finală a lichidării libertății bisericii și a încadrării ei în regimul comunist. (Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin...*, p. 127).

22 Cristian Vasile, *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul communist 1945-1989. Documente și*

Direcția Regională a Securității Poporului Oradea a trimis, la 10 septembrie 1948, o adresă Direcției Generale a Securității București conținând caracterizarea activității episcopului Alexandru Rusu din lunile iulie și august: „Acesta a continuat să demonstreze poporului în diferite ocazii, la predicile ținute în Catedrală, la biserici din diferite parohii, pelerinaje și mai ales în scris prin diferite circulare, adresate clerului, cât și credincioșilor, că trebuie să urmeze toți credincioșii pe părintele și înlocuitorul Sfântului Petru pe pământ, adică pe Papa Pius al XII-lea. Consecvent acestei linii profund reacționare de subordonare religioasă a poporului, credincioasă religiei greco-catolice, sus-numitul nu pierde nici un prilej pentru a demonstra că, conducătorii actuali politici ai țării noastre sunt în contradicție cu vederile puterilor din apus”.²³

La 19 septembrie 1948, episcopul Alexandru Rusu a participat, în prezența a 1.500 - 2.000 de credincioși, la sfintirea bisericii greco-catolice din comuna Arieșul de Câmpie, județul Satu Mare. Într-o notă informativă din 1 octombrie 1948 era redat conținutul predicii, care era de fapt, un apel adresat credincioșilor privind salvarea credinței greco-catolice, chiar cu prețul vieții: „Iubiți credincioși, actuala conducere vrea ca biserică greco-catolică să se despartă de Roma, ceea ce nu se va putea niciodată și spun aceasta, prin faptul că o spuneți voi, care v-ați adunat aici într-un număr atât de mare. Nu este adevărat – după cum se anunță – că Papa vrea război și că Papa este alături de imperialiști, acestea toate sunt minciuni, fiindcă Papa vrea pace adevărată. Dragi credincioși, actuala conducere, a scos crucea din toate școlile, unde copiii voștri nu vor mai învăța rugăciuni, însă datoria voastră de părinți care răspundeți de odraslele voastre este să aveți grija și să-i trimiteți acolo unde se vor face rugăciuni, și dacă nici aşa nu se va putea să-i învățați acasă. Dragi credincioși, cu riscul vieții noastre, nu ne vom lăsa de credința noastră să ne alipim de credința ortodoxă. Religia ortodoxă poate să se alipească de religia greco-catolică fiindcă numai atât este că ei nu vor să recunoască pe Papă cap al Bisericii, încolo nu-i nimic”.²⁴

În temeiul prevederilor Legii nr. 166 pentru punerea în retragere a membrilor clerului tuturor cultelor²⁵, guvernul a retras în luna septembrie 1948, recunoașterea unor episcopi catolici, între ei numărându-se și

mărturii, prefată de Marius Oprea, Iași, Polirom, 2003, pp. 69-70. (în continuare *Istoria Bisericii Greco-Catolice...*).

23 A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 736, vol I, f. 173.

24 A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 736, vol I, f. 176.

25 Pentru textul legii a se vedea Codruța Maria Știrban, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite (1945-1989)*, Editura Muzeului Sătmărean, 2000, p. 151.

Alexandru Rusu.²⁶

În intervalul 28 - 29 octombrie 1948, episcopii greco-catolici și un număr important de preoți au fost arestați²⁷, iar la 1 decembrie 1948, printr-un decret al Marii Adunări Naționale, Biserica Greco-Catolică a fost desființată.²⁸ Toate bunurile ce aparținuseră organizațiilor și instituțiilor

26 Ioan-Marius Bucur, *op.cit.*, p. 202.

27 Arestarea ierarhilor și preoților greco-catolici a fost precedată de o ședință a conducerii MAI în frunte cu ministrul Teohari Georgescu. Redăm în continuare textul integral al procesului-verbal încheiat cu prilejul ședinței din 27 octombrie 1948: „La ordinul Tovarășului Ministrului Teohari Georgescu s-a întrunit la MAI un colectiv pentru soluționarea problemelor ce sunt deschise prin trecerea bisericii greco-catolice la biserică ortodoxă. Au participat: Tov. Ministrul Teogari Gerogescu, Tov. Ministrul Stanciu Stoian, Tov. Gen. Maior Gheorghe Pintilie, Tov. Gen. Maior Drăgănescu, Tov. Lt. col. Dobre, șeful de Stat Major. După ce s-au citit sintezele informative ale Direcției Generale a Securității referitoare la problema deschisă, Tov. Ministrul Stanciu a făcut un raport asupra situației, trăgând concluzia că: primele două etape ale operațiunii de unificare au reușit; au trecut la ortodoxism circa 80% din populația greco-catolică și 1.100 preoți din 1.400; reacțiunea, la ordinele Romei, a trecut la contraofensivă, creându-se focare de agitație între care cele mai periculoase sunt în ordinea importanței: Blaj, Cluj, Mănăstirea Bixad, jud. Mureș, jud. Năsăud (Valea Someșului), jud. Someș, în aceste zone punctele primejdioase de agitație sunt constituite la reședințele episcopale și catedralele greco-catolice unde foștii episcopi duc o activitate febrilă, creând o stare de încordare periculoasă, se remarcă în deosebi activitatea depusă de fostul episcop Suciu din Blaj. Este momentul prielnic să se treacă la lichidarea focarelor de agitație și propaganda dușmănoasă, deoarece enoriași și bisericile trecând la ortodoxism, nu mai pot funcționa catedralele sau reședințele episcopale. PROPUNE: să se treacă la o acțiune rapidă și simultană de luare în primire a reședințelor episcopale și a catedralelor; să se fixeze domiciliu obligatoriu foștilor episcopi; să se mute călugărițele din Blaj la Mănăstirea Obreja; profesorii popi greco-catolici din Blaj să fie imediat mutați în diferite părți. Tov. Ministrul Teohari Georgescu arată: ne găsim într-o fază înaintată în ceea ce privește rezultatul unificării, dar pentru [indescifrabil] ar fi trebuit luate mai de mult. Trebuiau lichidați bandiții chiar în timpul Adunării de la Alba Iulia; astăzi ei au trecut la acțiune după ordinele lui O'Hara și a stăpânilor lor anglo-americani. Azi trebuie să fim atenți pentru că acești bandiți să nu creeze o problemă catolică, iar cei ce au semnat pentru unire să se și întoarcă; Se pune deci o problemă hotărâtă pentru a para lovitura dușmanului și a da noi lovitură de nimicire pentru a nu mai putea bandiții să ridice capul. Vom proceda totuși cu tact. Hotărâște: În noaptea de 28/29 octombrie vor fi ridicăți toți bandiții care sprijină activitatea foștilor episcopi (maximum 40 persoane) și vor fi duși într-o mănăstire sub pază; Vor fi chemați la București cei 4 episcopi, vor fi arestați și duși la aceeași mănăstire amintită mai sus; În ziua de 29 octombrie Comisiile de preluare pregătite de Ministerul Cultelor vor proceda, simultan, la preluarea reședințelor episcopale și de catedrale; Călugărițele din Blaj să fie ridicate și duse la Obreja; Să se ia măsuri ca popii profesori din Blaj să fie imediat mutați în centre compacte ortodoxe. Să fie adunați cei 300 de preoți greco-catolici care nu au trecut la ortodoxism și să li se arate: guvernul nu are nimic împotriva voinei lor de a-și păstra religia, însă orice încercare de agitație, orice act dușmănos nu va fi sub nici un mod tolerat, și împotriva va fi sanctionat aşa cum se cucine”. (Arhiva Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței Sighet, Fond Biserică Greco-Catolică, Dosar 3, f. 2; în continuare ACIMS).

28 Desființarea Bisericii greco-catolice a fost precedată de o campanie de false promisiuni, prin diverse mijloace de violență și prin teroare, ce a culminat cu adunarea din 1 octombrie de la Cluj, unde 462 de preoți, profesori și canonici greco-catolici au delegat 38 de protopopi și preoți, care au semnat un act ce confirmă trecerea la ortodoxie. (A se vedea în acest sens Ioan-Marius Bucur, *op.cit.*, p. 206; Dennis

centrale ale Bisericii Unite treceau în proprietatea statului²⁹, iar bisericile și averea parohiilor greco-catolice au revenit parohiilor ortodoxe³⁰. Dacă formal Biserica greco-catolică încetase să mai existe, dispariția sa nu era decât o iluzie, de care autorii săi vor deveni curând conștienți.³¹

Episcopul Alexandru Rusu a fost arestat la 29 octombrie 1948 și transportat la reședința de vară a Patriarhiei Ortodoxe de la Dragoslavele, unde se aflau și ceilalți episcopi greco-catolici³². La 27 februarie 1949, episcopii uniți au fost mutați la mănăstirea Căldărușani³³, unde, aşa cum mărturisea

Deleanț, *op.cit.*, p. 84).

29 Textul decretului din 1 decembrie 1948 preciza: „Art. 1 - În urma revenirii comunităților locale (parohii) ale cultului greco-catolic la cultul ortodox român și în conformitate cu art. 13 al Decretului 177 din 1948 organizațiile centrale și statutare ale acestui cult ca: mitropolia, episcopii, protopopiatele, mănăstirile, fundațiile asociațiunile precum și orice alte instituții și organizații, oricare ar fi natura și demnitatea lor încetează de a mai exista. Art. 2 - Averea mobilă și imobilă aparținând organizațiilor arătate la art. 1 din prezentul decret cu excepția expresă a bunurilor fostelor parohii, revine Statului Român, care le va lua în primire imediat. O comisiune interparlamentară, compusă din reprezentanți ai ministerelor: Culte, Finanțe, Interne, Agricultură și Domenii și Învățământ Public, va hotărî destinația acestor averi, putând atribui o parte din ele Bisericii Ortodoxe Române sau diferitelor ei părți componente”. (Monitorul Oficial, nr. 281, 2 decembrie 1948, p. 9563; în continuare M.O.).

30 Pentru împărțirea bunurilor patrimoniale ale Bisericii Greco-Catolice s-a emis Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1719 din 27 decembrie 1948, iar la articolul 4 se prevedea: „Averea mobilă și imobilă a organizațiilor centrale și statutare ale fostului cult greco-catolic se va destina diferitelor departamente sau instituții și anume: a) Pădurile cu tot inventarul lor Ministerului Silviculturii; b) Terenurile agricole, livezile, viile și fermele, cu întregul inventar viu și mort Ministerului Agriculturii; c) Terenurile petrolieră și miniere, Ministerului Minelor și Petrolului; d) Arhivele, documentele, muzeele și orice obiect de muzeu, trec provizoriu asupra Ministerului Cultelor; e) Catedralele, bisericile, capelele și clădirile afectate cultului divin, ca și mănăstirile și schiturile cu terenurile și curțile înconjurătoare, Bisericii Ortodoxe Române sau diferitelor ei părți componente pe teritoriul cărora se află aceste bunuri. Asupra celorlalte bunuri va hotărî comisiunea, putându-le atribui diferitelor departamente și instituții de stat”. (M.O., Partea I B, nr. 303, din 29 decembrie 1948).

31 Amănunte privind rezistența greco-catolică din Maramureș a se vedea la Camelia Ivan Duică, *Ioan Dunca Joldea – un preot greco-catolic în rezistență armată anticomunistă*, în „Partidul, Securitatea și Cultele, 1945-1989”, volum coordonat de Adrian Nicolae Petcu, București, Editura Nemira, 2005, pp. 236-245.

32 Episcopul Iuliu Hossu descrie în memoriile sale momentul sosirii episcopului Rusu la Dragoslavele: „Deodată văd că intră pe ușă P.S. frate episcop Alexandru al Maramureșului. Râzând se întoarce spre mine și întrebă glumind: *Dar tu ce cauți aici? Iată, aştept, îi răspund eu, și-l invit să sădă pe banca lângă mine. P.S. Alexandru intrase cu micul său geamantan cu care călătorea și cu pătura pe braț*”. (*Credința noastră este viața noastră. Memoriile Cardinalului Dr. Iuliu Hossu*, Editura Viața Creștină, Cluj, 2003, pp. 126-127; în continuare *Memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu..*).

33 Părintele Alexandru Rațiu amintește în memoriile sale acest moment: „În 27 februarie 1949, cei șase episcopi și 21 de preoți au fost duși la mănăstirea Căldărușani, un loc minunat pe marginea unui lac, în codrul Vlăsiei. Aceasta a fost noua noastră închisoare, patriarhul Iustinian aranjase totul. A tras o linie în jurul casei spunând: *Nu-i lăsați să depășească această linie. Dacă vor s-o facă, trebuie să semneze*. Linia pe care o trăsese patriarhul era marcată acum și de un gard de sărmă, și un grup de 50 de gardieni ne păzeau zi și noapte”. (Alexandru Rațiu, *Biserica furată*, Editura Argus, Cluj-Napoca, 1990, p. 24).

episcopul Alexandru Rusu „nu era bine din punct de vedere higienic, însă era bine pe de altă parte, că eram aproape de Bucureşti şi astfel am stat tot timpul în legătură cu nunţiul papal, iar această legătură era făcută de un călugăr ortodox de la mănăstire”.³⁴

La 2 ianuarie 1950, episcopul Alexandru Rusu a fost ridicat de la mănăstirea Căldăruşani şi transferat la Bucureşti, la Ministerul de Interne, pentru anchetă.³⁵ Episcopul Iuliu Hossu redă astfel momentul despărţirii: „Eram în cameră cu fratele Alexandru, cosea la paltonul de iarnă, făcând o modificare la mâncă. După o privire senină, fără altă introducere, unul [din securiştii] spune cuvintele: *Unul dintre voi va veni cu noi.* Alexandru era cu paltonul pe genunchi. În primul moment eram încremenişti. Apoi, privind spre Alexandru, a zis: *D-ta vei veni cu noi; adună tot ce ai pentru plecare*”.³⁶

După patru luni, la 22 mai 1950, Alexandru Rusu a fost readus la Căldăruşani, iar câteva zile mai târziu, împreună cu ceilalți episcopi şi preoţi greco-catolici, a fost transferat la penitenciarul din Sighet.³⁷ Transferul s-a făcut în secret, iar mai bine de doi ani, Sfântul Scaun nu a intrat în posesia unor informaţii certe cu privire la destinul episcopilor catolici.³⁸

La mijlocul anilor '50, închisoarea din Sighet a devenit locul de întemniţare al fostei elite politice, culturale şi religioase ale României interbelice.³⁹ Fără să fie judecaţi sau condamnaţi, majoritatea deținuților au

34 A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 3012, f. 147.

35 Părintele Alexandru Rațiu, internat şi el la Căldăruşani, redă astfel momentul despărţirii: „O mână de securiştii l-au ridicat în grabă din mijlocul nostru. Ne-a salutat cu zâmbetul şi ne-a dat binecuvântarea. Securiştii au fost foarte manieraţi, au glumit, iar episcopul Rusu la fel a răspuns pe acelaşi ton, cu o mare gravitate în vorbe şi gesturi. După 5 luni de anchetă episcopul Rusu a fost readus la Căldăruşani”. (Alexandru Rațiu, *op.cit.*, p.178)

36 *Memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu...*, p. 187.

37 Iată cum descrie momentul transferului unul dintre protagonisti: „La Căldăruşani au venit împreună cu comandanţul două persoane, venite cu dubele, şi ne-au adunat în sala meselor şi au făcut apelul nominal; după aceea ne-au împărţit în două părţi pentru cele două dube: grupul I: Valeriu Traian Frenţiu, Alexandru Rusu, Ioan Bălan, Iuliu Hossu, Ioan Moldovan, Ioan Cristea, Grigore Tecşa, Nicolae Brânzeu, Iosif Vezoc, Ludovic Vida, Gheorghe Bob; grupul II: Ioan Chertes, Ioan Berinde, Eugen Popa, Aurel Rusu, Tit Liviu Chinezu, Coriolan Tămăian, Alexandru Rațiu, Iuliu Rațiu, Ioan Deliman”. (*Memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu...*, p. 201-219).

38 Documentele din arhiva postului de radio „Europa Liberă” dezvăluie că în Occident se ştia despre întemniţarea clericiilor catolici, dar nu şi despre penitenciarul din Sighet ca loc de detenţie. Despre episcopul Alexandru Rusu se ştia, în februarie 1952, potrivit unei „stiri sigure, primită de la Bucureşti” că se află în lagăr de muncă în URSS, alături de episcopii Alexandru Cisar, Valeriu Traian Frenţiu, Anton Durcovici şi Iuliu Hossu. (Ioan-Marius Bucur, Lavinia Stan, *Persecuția Bisericii Catolice din România. Documente din Arhiva Europei Libere 1948-1960*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Târgu Lăpuş, Editura Galaxia Gutenberg, 2005, pp. 47-50; 134-135)

39 Pentru amănunte a se vedea Andrea Dobeş, Ioan Ciupea, *Decapitarea elitelor. Metode, mijloace, mod de acţiune*, în Alexandru Rațiu, Gheorghe Pătrașcu, Gheorghe Andreica, Nuțu Roșca, Andrea

fost arestați și închiși la Sighet⁴⁰ în baza unor decizii ale Ministerului de Interne, respectiv ale Securității.⁴¹ Supraviețitorii Sighetului povestesc de trei elemente principale care definesc viața din închisoare: foamea, frigul și izolarea, toate acestea având același scop: lichidarea sistematică a deținuților. Supuși mereu verificărilor neașteptate ale gardienilor⁴², găsiți vinovații de încălcarea unor „reguli” scrise sau nescrise, deținuții erau aruncați la „neagra”, o celulă mică, fără ferestre, cu un lanț în mijloc.⁴³ De altfel, întreg regimul din penitenciar a fost conceput parcă pentru a-i dezumaniza, umili și batjocori pe deținuți. Aceste scopuri erau urmărite atât în cadrul regimului zilnic, prin muncile la care erau supuși⁴⁴ indiferent de vârstă sau de starea sănătății, cât și prin regimul alimentar sau cel sanitar⁴⁵.

Dobes, Ioan Ciupea, Claudiu Secașiu, „Memoria închisorii Sighet”, ediția a II-a, București, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 159-323).

40 Prezența episcopului Alexandru Rusu în penitenciarul din Sighet a generat o anecdotă, lansată de Alexandru Satmari, fostul ofițer informativ al penitenciarului. Potrivit acestuia, în anii '50, închisoarea a fost vizitată de fostul premier Petru Groza, iar când a ajuns în celula 44, unde erau închiși episcopii greco-catolici, ar fi fost întrebăt de Alexandru Rusu, de care-l legă o veche prietenie, ce reprezintă inițialele R.P.R. Groza, bănuind că episcopul nu se gândeau la adeverata lor semnificație, i-ar fi spus: „Măi Rusule, văd că și aici te ții de glume, ia spune, ce înseamnă RPR”, la care episcopul Rusu ar fi zis: „Înseamnă Rău, Petre, Rău” (Arh. M.V.C.R., Fond Penitenciarul Principal Sighet, Dosar Administrație, Declarație Alexandru Satmari, 5 noiembrie 2006)

41 Prin Decizia MAI nr. 64 din 30 ianuarie 1952, episcopul Alexandru Rusu a fost trimis în unitatea de muncă „evidență specială Dunărea” [penitenciarul Sighet] alături alti 31 de ierarhi și preoți catolici, pentru o perioadă de 24 luni, începând de la 30 ianuarie 1952. Ulterior, prin Decizia MAI nr. 684 din 28 decembrie 1953, pedeapsa a fost majorată cu 24 luni. (ASRI, Fond D, Dosar 9572, vol. 9, f. 22-23; 35-37; 290; 370-372).

42 Nu toți gardienii din penitenciar au fost niște brute, iar episcopul Rusu, a povestit colegului său de celulă din arestul Securității din Cluj, fără să bănuiască că acesta era de fapt informator de cameră, cazul unui gardian de omenie de la Sighet: „S-au găsit și oameni buni printre cei care erau puși ca să ne păzească. Cel care merită toată atenția noastră este sergentul Pascu Florian. Venea în camera noastră și dădea mâna cu noi; ne spunea pe unde mai este Maniu și cu cine stă; ne aducea fel de fel de vesti din libertate, așa că, un timp, noi știam tot. La un moment dat a fost luat și nu l-am mai văzut. Ne-a părut tare rău și am căzut de acord cu toți că mâine, când noi vom fi tari, să-l facem pe Pascu Florian om mare și să-i dăm răsplata cuvenită pentru toate câte ni le-a făcut. Mult ne-a ajutat acest om simplu”. (A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 3012 f. 172v).

43 Episcopul Alexandru Rusu a cunoscut la Sighet regimul de izolare: „A fost dezbrăcat și lăsat fără bocanci, numai în cămașă și indispensabili, toamna târziu, desculț pe beton sau scândură, nu-mi aduc bine aminte, dar era frig de toamnă târziu; altă dată a fost izolat și băgat timp de 6 ore la celula neagră în timpul unei perchezitii, întrucât în luna iulie 1954, în celula 44 s-a găsit o furculiță și un cuțit de lemn la mitropolitul Alexandru Rusu”. (Memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu..., p. 299).

44 De obicei episcopii și preoții catolici erau folosiți la bucătărie, la curătenie, la pompatul apei sau tăiatul lemnelor.

45 Referitor la starea de sănătate a lui Alexandru Rusu, episcopul Iuliu Hossu nota în memoriile sale: „S-ar fi mirat profesorul Hatieganu Iuliu, care l-a examinat, înainte de arestare, la Clinica din Cluj și mi-a spus că starea sa de sănătate este gravă. *Dacă se întâmplă ceva de pe o zi pe alta nu-i de mirare, dar poate să o ducă peste tot, nu putem să ști*. Si iată, a dus-o bine, totdeauna cu moralul înălțat și bine dispus;

La începutul lunii ianuarie 1955, episcopii greco-catolici rămași în viață (Iuliu Hossu, Alexandru Rusu și Ioan Bălan) au fost eliberați din penitenciarul Sighet⁴⁶ și internați pentru refacere la sanatoriul Gerota,⁴⁷ iar la 2 februarie 1955, au fost mutați, la Spitalul Floreasca⁴⁸ și așezați într-o rezervă de la etajul I.⁴⁹

În luna mai 1955, episcopii greco-catolici au fost transferați la

---

nu-i pria mămăliga; cerea mereu regim de pâine în loc de mămăligă; era purtat de director că va cere de la București aprobare; până la o vreme tot amânase, și în urmă i-a răspuns la o nouă cerere: *„Dar mânâncă mămăligă, că din aceea ai ieșit”*. (*Memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu ...*, pp. 316).

46 Într-un referat al Securității se preciza referitor la eliberarea episcopului Alexandru Rusu: „În luna ianuarie 1955, împreună cu episcopii Hossu Iuliu și Bălan Ioan, a fost pus în libertate condiționat, în sensul de a nu mai acționa împotriva regimului nostru și de a adopta o atitudine loială. Cu toate acestea, imediat de la punerea lui în libertate, Rusu Alexandru a adoptat o poziție ostilă (el fiind de altfel cel mai recalcitrant dintre episcopii puși în libertate) susținând că se consideră în continuare episcop titular al fostei eparhii greco-catolice de Baia Mare și Maramureș și că nu va renunța niciodată la pretenția de reînființare a cultului greco-catolic și de retrocedare a bunurilor care i-au apartinut”. (A.C.N.S.A.S., Fond P, Dosar 6632, vol. 2, f. 3)

47 După alimentația precară de la Sighet, la sanatoriul Gerota regimul alimentar s-a schimbat drastic: „Mâncarea ni se părea prea bună și peste măsură de abundentă; două feluri de mâncare la amiază, seara altă mâncare și compot. Primeam zilnic supliment, rație de unt, brânză de vacă, marmeladă și câte 4-5 mere și zahăr; eram într-adesea așezată pentru a ne refacă”. (*Memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu ...*, p. 369).

48 Într-un interviu realizat de istoricul Cristian Vasile cu Nina Bărbuș, nepoata preotului greco-catolic, Ioan Anca, se fac referiri la episcopii greco-catolici, proaspăt eliberați de la Sighet: „În anul 1955 am fost în vizită, cred că la Colentina, însotită de prietena mea Lia Lazăr Gherasim. Erau aşa de drăguți, ca niște unchiușori calzi și buni! Erau slabii, aproape scheletici. Am discutat despre sănătatea lor și nu i-a întrebat nici măcar din ce închisori vin”. (Cristian Vasile, *Istoria Bisericii Greco-Catolice...*, p. 196).

49 În timpul anchetei din anul 1957, episcopul Alexandru Rusu amintește câteva din persoanele venite în vizită pentru a afla amănunte despre deținuții politici închiși la Sighet: „În timp ce mă aflam în spitalul Floreasca din București am fost vizitat de către sora episcopului Suciu, anume Pușa și de soția unui frate al său inginer la Ploiești, cu numele de Suciu Gheorghe, cărora le-am dat informații asupra locului și felului în care a decedat fostul episcop Ioan Suciu. Am mai informat pe frațele și sora fostului preot Ioan Cristea, din Blaj despre situația în care l-am lăsat în penitenciarul din Sighet pe frațele lor. Că este sănătos și în viață. Informații asemănătoare am dat și unei cununate sau sora a lui Ioan Chinez din București cărora le-am comunicat că pe Chinez, l-am lăsat la Sighet în viață dar grav bolnav. Acestor vizitatori le-am dat informații și despre alți preoți lăsați de mine în viață la Sighet și dacă alții nu au vizitat pentru a-mi cere informații se datorează tocmai acestui fapt, adică pentru că s-au informat despre ceea ce doreau să afle de la acestea. A mai venit la mine interesându-se despre moartea lui Pop Valer, soția sa. Acesteia i-am comunicat că soțul său este sănătos și că l-am lăsat la Sighet unde se roagă foarte mult. Andrei Macavei, un avocat din Gherla, a venit la mine pentru a se interesa de soarta lui Alexandru Lapedatu, și i-am comunicat că el a decedat în penitenciarul din Sighet. Una din fiicele lui Zaharia Boilă, a venit la mine pentru a se interesa despre soarta unchiului lor, Iuliu Maniu. I-am comunicat acesteia că nu cunosc locul unde se găsește și nu ar fi exclus să fie încă în viață. Același lucru l-am comunicat și lui Marin Leon, mai târziu la Curtea de Argeș, că mi-a adresat această întrebare în numele surorii lui”. (A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 3012, f. 32).

mănăstirea Curtea de Argeș,⁵⁰ însă din punctul de vedere al oficialităților comuniste, nu Ministerul de Interne le-a fixat celor trei prelați domiciliul în cadrul mănăstirii, ci Ministerul Cultelor, fiind avertizați că nu pot părăsi așezămintele monahale ortodoxe.⁵¹

La 20 aprilie 1956, Direcția Regională Pitești a Securității a deschis un dosar de urmărire informativă de grup episcopilor greco-catolici (Iuliu Hossu, Alexandru Rusu, Ioan Bălan) aflați cu domiciliu obligatoriu la Curtea de Argeș.⁵²

De la Curtea de Argeș,⁵³ cei trei episcopi greco-catolici au trimis, la 23 aprilie 1956, un memoriu lui Gheorghiu-Dej în care protestau față de ideea desființării Bisericii greco-catolice, împotriva voinței credincioșilor, a clerului și, în special, al episcopatului. Autorii documentului propuneau organizarea unui plebiscit „în rândurile poporului credincios, dar fără amestecul autorităților”.⁵⁴ În urma acestui memoriu, la 12 iulie 1956, episcopii greco-catolici au fost transferați la mănăstirea Ciorogârla.

O notă informativă a Securității din 12 septembrie 1956 descrie atitudinea episcopilor greco-catolici față de propunerile de revenire, formulate de reprezentații Bisericii Ortodoxe: „Rusu Alexandru și Hossu Iuliu sunt catolici încarnați, nutresc sentimente naționaliste și cred cu tărie într-o schimbare politică internațională, schimbare în care Biserica Catolică va avea de jucat un mare rol”.⁵⁵ De altfel, episcopul Alexandru Rusu a rămas intransigent în lupta sa pentru supraviețuirea bisericii greco-catolice: „Cât am stat în temniță de la Sighet, izolați, nu am știut nimic despre credincioșii noștri și felul lor de a se comporta față de biserică greco-catolică ai cărei credincioși sunt. Când am ajuns în această libertate relativă și mi-am dat seama că ei vor pierde pentru totdeauna dacă fac pasul pe care-l vrea ortodoxia, am fost

50 Pentru amănunte a se vedea *Memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu...*, p. 396.

51 Cristian Vasile, *Situația episcopatului greco-catolic în deceniul 1960-1970*, în „Analele Sighet 9 – Anii 1961-1972; Tânările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării”, editor Romulus Rusan, București, Fundația Academia Civică, 2001, pp. 46-47.

52 A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 736, vol. 1, f. 6.

53 În timpul anchetei din anul 1957, episcopul Alexandru Rusu a povestit colegului său de celulă: „Când am ieșit din izolare și am fost depuși într-o stare de semi-libertate, la Curtea de Argeș, imediat am căutat ca să ne informăm de starea de spirit de care sunt animați credincioșii noștri. Am aflat lucruri nu prea bune pentru noi. Ne-am sfătuit, colectivul nostru, cei trei vladici [Alexandru Rusu, Iuliu Hossu și Ioan Bălan], și am ajuns la concluzia că noi trebuie să le arătăm credincioșilor, care sunt atât de fricoși, că noi cei din temniță am rămas pe mai departe pe vechea noastră poziție și îi chemăm și pe ei alături de noi”. (*Ibidem*, Dosar 3012, f. 147v).

54 Ioan Ploscaru, *Lanțuri și teroare*, Timișoara, Editura Signata, 1994, p. 306.

55 A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 736, vol 1, f. 181.

primul care am dat semnalul de alarmă. I-am trezit din somnolență în care se complăceau și le-am reamintit că ei sunt greco-catolici, iar acest cult nu poate și nici n-a fost desființat. Noi rămâнем și pe mai departe credincioși, alături de Sf. Scaun de la Roma. Altfel ar fi o dezertare din fața datoriei și a luptei, iar pe mine nu mă interesează pedeapsa pentru că mult nu vom mai sta pe aici, dar îmi pare bine că am putut arăta în fața lumii că noi suntem prezenți la datorie și că existăm".⁵⁶

În urma numeroaselor petiții trimise de credincioșii greco-catolici⁵⁷, care au culminat cu manifestarea publică de credință din 12 august 1956, când preoții Vasile Chindriș și Izidor Ghiurco au oficiat la Cluj, sub cerul liber, o liturghie în fața câtorva mii de credincioși, la 28 septembrie 1956, cei trei episcopi au fost despărțiti.⁵⁸ Prin Decizia M.A.I. nr. 6467, din 14 august 1956, semnată de generalul Alexandru Nicolschi, episcopului Alexandru Rusu⁵⁹ i s-a fixat domiciliu obligatoriu pentru 60 luni la mănăstirea Cocoș.⁶⁰

În luna decembrie 1956, pe fondul intensificării activității clandestine a clerului și credincioșilor greco-catolici, autoritățile au decis arestarea episcopului Alexandru Rusu. Într-un referat din 10 decembrie 1956, aprobat de ministrul de Interne, Alexandru Drăghici, arestarea episcopului era astfel

⁵⁶ *Ibidem*, f. 160-160v.

⁵⁷ Semnificativ în acest sens este mărturia preotului Vasile Mare: „Ajuns la Curtea de Argeș, Alexandru Rusu a luat legătură cu ministrul Cultelor și i s-a adresat: *Domnilor, vă rugăm, acordați libertate Bisericii noastre! Ne-ați eliberat pe noi, dar faceți și pasul următor: < Categoric! Vă acordăm libertate, dar nu existăți >* - i-a răspuns ministrul. Atunci episcopul Maramureșului a încheiat cu cuvintele: *Domnule ministru, să vă dovedesc că existăm cu adevărăt!* Si a trimis vorbă către credincioșii și clericii din eparhia sa: *Cei care îndrăznăți, faceți liste de semnături în favoarea legalizării Bisericii. Numai în Maramureș s-au strâns 15.000 de semnături ale enoriașilor greco-catolici care au fost expediate Ministerului Cultelor.*” (Cristian Vasile, *Istoria Bisericii Greco-Catolice...*, p. 163).

⁵⁸ Episcopul Iuliu Hossu a fost mutat la mănăstirea Căldărușani, raionul Snagov, iar episcopul Ioan Bălan a rămas la Ciorogârla, raionul Domnești. (A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 736, vol. 1, f. 6).

⁵⁹ Istorul Ștefan Manculea, fost elev al ierarhului, descrie activitatea episcopului Alexandru Rusu în perioada domiciliului obligatoriu de la mănăstirea Cocoș: „Timpul și-l petrece mai ales în discuții teologice legate de istoria și viața Bisericii greco-catolice, cu proiecte de reorganizare pe care le împărtășește unor foști preoți blăjeni, sub deviza *Biserica unită: nimic pe hârtie, totul la cap*. Lucrează intens strângând documentație pentru istoria presei și tipografiilor din Blaj; acceptă să scrie un studiu pentru aniversarea a două secole de la deschiderea școlilor blăjene, dar aşa cum trebuie, păstrând cea mai severă obiectivitate. *Dumneavoastră nu aveți decât să o corectați, dar în cazul când o veți corecta în spiritul vremii, atunci ea să nu poarte îscălitura mea*”. (Ioan Opris, *Istoricii și Securitatea*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 390).

⁶⁰ Episcopul Iuliu Hossu nota în memoriile sale: „La 15 august am primit o carte poștală de la fratele Alexandru care-mi scria că a ajuns la marginea Bucureștilor, nici n-a fost dat jos din mașină, ci s-a schimbat numai echipa care-l însoțea și a continuat călătoria până la Galați, apoi a trecut Dunărea și a fost dus la mănăstirea Cocoș, regiunea Galați, raionul Isaceu”. (*Memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu...*, p. 442).

motivată: „Activitatea clandestină de instigare și reorganizarea cultului greco-catolic în clandestinitate a fost făcută în baza instrucțiunilor primite în mod verbal și scris din partea foștilor episcopi greco-catolici Bălan Ion, Hossu Iuliu și în special din partea lui Rusu Alexandru ce se dovedise a fi cel mai activ element dintre foștii episcopi, în organizarea clerului și credincioșilor ce aparținuseră cultului greco-catolic. (...) Episcopul Alexandru Rusu, îndată după eliberarea sa din închisoare, respectiv primăvara anului 1955, începe să organizeze activitatea clandestină greco-catolică din regiunea Baia Mare și Cluj, confirmând și numind noi persoane în funcțiile de conducere ale acestei activități dușmănoase, în regimurile respective. Susnumitul, prin scrisori, verbal și cu ocazia vizitelor pe care le primea de la diferite foste elemente catolice instigă împotriva legilor țării, respectiv împotriva Decretului 358/1948⁶¹, îndemnându-i pe aceștia să redacteze cereri, memorii cu conținut calomniator și dușmănos, care semnate fiind de foștii credincioși să le înainteze Guvernului. În același sens instigă și la organizarea unor manifestații publice în vederea anulării sus-amintitului decret. Rusu Alexandru în mod personal redactează memorii, copiile cărora le răspândește în public în mod instigator spre a servi drept exemplu. Activitatea dușmănoasă și criminală a episcopului Rusu este prevăzută și pedepsită de art. 327 alin. III, 325 lit B, cod penal. Propunem arestarea și percheziționarea fostului episcop greco-catolic Alexandru Rusu”.⁶²

După perioada de anchetă desfășurată în arestul Securității din Cluj⁶³, episcopul Alexandru Rusu a fost condamnat de Tribunalul Militar a Regiunii a III-a Cluj, prin sentința 1202/957 la muncă silnică pe viață, pentru „înaltă trădare”, întrucât „a desfășurat o acțiune de instigare pe linia cultului greco-catolic”⁶⁴. Ulterior, prin Decretul 5/963 al Consiliului de Stat, pedeapsa a fost redusă la 25 ani muncă silnică.

După proces, episcopul Alexandru Rusu, ajuns la vîrstă de 72 ani, a fost nevoie să suporte din nou calvarul anilor de temniță, marcați de lipsuri, nedreptăți și umilințe, în timpul cărora a trecut pe la penitenciarele Gherla

61 Decretul 358 din 1 decembrie 1948 prevedea desființarea Bisericii Greco-Catolice.

62 A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 3012, ff. 16-26.

63 Într-o notă informativă din 14 ianuarie 1957, colegul de celulă al episcopului relata impresiile acestuia referitoare la desfășurarea anchetei: „Fostul episcop Alexandru Rusu este mulțumit de felul cum este tratat aici. Nu vrea să forțeze ancheta, adică să fie chemat mai des la anchetă ca să termine odată. Face asta pentru că aşteaptă o conjunctură în evenimentele internaționale în favorul nostru și aceste schimbări să ne găsească în pușcărie”. (*Ibidem*, f. 147).

64 Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor, Fișă de încarcerare 18/1957

(1957 - 12 august 1958)⁶⁵, Pitești (13 august 1958 – 5 iunie 1960)⁶⁶, Dej (6 iunie 1960- 17 ianuarie 1963), Gherla (18 ianuarie – 9 mai 1963)⁶⁷.

La 9 mai 1963, Alexandru Rusu a decedat în penitenciarul Gherla⁶⁸, la vîrsta de 79 ani⁶⁹. Se adevărau astfel, cuvintele rostite de fostul episcop al Maramureșului cu aproape douăzeci de ani în urmă, în prima zi de Crăciun a anului 1946, când într-o predică și-a exprimat hotărârea de a se sacrifică pentru triumful credinței sale: „Noi, preoții, ne-am făcut întotdeauna datoria, de multe ori murim moarte de martir și ne vom face și în viitor, chiar dacă ne vom duce și în Siberia și vom muri acolo pentru libertatea și dreptatea despre care ni se vorbește”.⁷⁰

Apropiat de fruntașii național-țărăniști, în special de Iuliu Maniu, episcopul Alexandru Rusu, a devenit în anii de început ai regimului comunist cel mai intransigent dintre ierarhii greco-catolici în raporturile cu noul regim, manifestându-se deschis pentru păstrarea credinței catolice. Eliberat din închisoare, la mijlocul anilor '50, fostul episcop al Maramureșului a fost inițiatorul, alături de ceilalți ierarhi greco-catolici, a unor memorii trimise autorităților prin care solicitau legalizarea cultului desființat abuziv la sfârșitul anului 1948. Pe fondul intensificării acțiunilor sale, care implicau

65 Preotul Ioan Bărdăș amintește în memorile sale: „În cameră, lumea era amestecată, țărani, muncitori, intelectuali. Eu eram singurul preot. Aici l-am întâlnit pe episcopul unit de Baia Mare, Alexandru Rusu. Avea în jur de 65 de ani. Stătea pe patul de jos, nu se prea mișca, stătea mult timp întins și-l mai ajuta un țărân din părțile lui. Era un om retras, care nu prea întreținea relații cu ceilalți.” (Ioan Bărdăș, *Calvarul Aiudului. Din suferințele unui preot ortodox*, volum apărut cu binecuvântarea IPS Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, text îngrijit și notă biografică de Georgeta Pop, cu un cuvânt înainte de Ana Blandiana, Editura Anastasia, București, 1999, p. 77-78).

66 Referitor la perioada detenției de la Pitești, episcopul Ioan Ploscaru nota în cartea sa de amintiri: „În închisoarea din Pitești, în iarna anului 1959-1960, l-am întâlnit printre alții pe episcopul Alexandru Rusu. Aproape toate paturile din încăpere aveau trei nivele și în fiecare pat, cu excepția celor de sub plafon, erau căte doi deținuți. Aș că în această cameră erau mai mult de săptezeci de persoane. Pe mine m-au pus la început într-un pat de jos, cu episcopul Alexandru Rusu, dar pe parcurs am schimbat cu Gheorghe Guțiu, care era mai Tânăr. Episcopul Alexandru Rusu era de mai mult timp în această cameră, aș că a inițiat un program religios pentru fiecare duminică. Dânsul spunea rugăciunile de la Sfânta Liturghie, iar Gheorghe Guțiu cânta. În final, episcopul tinea o cuvântare. (Ioan Ploscaru, *op.cit.*, p. 376).

67 Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor, Fișă de încarcerare 18/1957

68 Preotul greco-catolic Alexandru Rațiu menționa în acest sens: „În 9 mai 1963, înainte de a muri, episcopul Rusu s-a ridicat în coate și a binecuvântat colegii de suferință. Deținuții din celulă în frunte cu doctorul Gordan Victor, azi refugiat în statele Unite, au rămas adânc mișcați. Prin pereți au anunțat toată suflarea închisorii”. (Alexandru Rațiu, *op.cit.*, p. 179).

69 Pe certificatul de deces este trecut drept cauză a morții: „Colaps cardio-circulator, comă uremică, artero-scleroză generalizată; abces renal drept cu flegmon perinefreric drept” (ACIMS, Fond Biserica Greco-Catolică, Dosar 3, f. 8);

70 A.C.N.S.A.S., Fond I, Dosar 714, f. 17.

un număr tot mai mare de credincioși, autoritățile au trecut la represalii. Episcopul Alexandru Rusu a fost arestat, judecat și condamnat la temniță pe viață, fiind acuzat de „înaltă trădare”. Condițiile inumane din închisoare, asociate vârstei înaintate, au dus la decesul său, dar au consacrat un martir, care a preferat jertfa finală în lupta pentru păstrarea credinței sale.

BISHOP ALEXANDRU RUSU AND THE COMMUNIST REGIME (1945-1963)

Key-words: *bishop, communist regime, prison, intelligence agencies, martyr*

The purpose of the this study is to present some the attitude of bishop Alexandru Rusu towards the communist regime, resulting from the documents of the intelligence agencies, but also the consequences of his attitude expressed in hard years of imprisonment, during these years he find his end.

Close collaborator of the national-peasant leaders, especially Iuliu Maniu, the bishop Alexandru Rusu became in the first years of the communist regime the most intransigent of the Greek-Catholics hierarchs towards the new regime, speaking out openly for keeping the catholic faith.

Arrested on 29 October 1948, along with other Greek-Catholic bishops, Alexandru Rusu was held at the orthodox monastery at Dragoslavele and Căldărușani, and on the 25 May 1950 was transferred to the Sighet prison. Released from prison at the beginning of January 1955, the former bishop of Maramureș county was the initiator, among the other greek-catholic hierarchs, of some memoirs asking for the reinstaelment of the abusively abolished religion in 1948. According as hes actions had been intensified, and were invalvingan increasing member of believers, the authorities initiated reprisals. Bishop Alexandru Rusu was arrested, judged and convicted to imprisonment for live, being accosed of „high treason”. The inhuman condition from prison, in pair with hes old age led to his death, bat also created a martyr, who prefered final sacrifice in the battle for keeping the faith.

UNIUNEA FEMEILOR ANTIFASCISTE DIN ROMÂNIA. STUDIU DE CAZ: ACTIVITATEA U.F.A.R. - FILIALA MARAMUREŞ

Tökölyi Robert Cristian

Absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie, Secția Istorie, Specializarea Istorie Contemporană, Universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (2004);

Masterat în Drepturile Omului, Universitatea de Nord Baia Mare (2006);

În prezent urmează cursurile Facultății de Științe Politice și Administrative, Secția Administrație Publică, Universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;

Profesor de istorie la Colegiul Economic “Nicolae Titulescu” Baia Mare (2004-2007);

Arhivist în cadrul Direcției Județene Maramureș a Arhivelor Naționale (din 2007);

Domenii de interes: istoria locală, istoria presei locale; diplomație și relații internaționale; Holocaustul; regimuri politice în secolul XX; mișcarea feministă, drepturile omului;

Articole și materiale publicate în Magazin Istorico și presa locală.

Cuvinte cheie: mișcare feministă, organizații feminine, partid comunist, drepturi civile și politice, activitate socială

„Prin votul și prin lupta noastră trebuie să ajungem acolo, ca în cât mai multe sate să fie câte o casă de naștere, o grădiniță pentru copii, cămine de zi și dispensare. Reușind să înfăptuim aceste, vom fi mândre că am făcut mult pentru binele acestei țări și pentru satele din regiunea noastră.”

(Colț de Țară, nr. 7/12 iulie 1946)

Perioada comună a fost pentru femeile din România una prolifică. Regimurile anterioare discutaseră problema emancipării femeilor însă au făcut prea puține în acest sens. După al doilea război mondial însă, femeile au primit drept de vot, au primit dreptul de a munci în orice domeniu, dreptul de a candida pentru anumite funcții etc.

Scopul acestui studiu este acela de a face cunoscută activitatea Uniunii Femeilor Antifasciste din România, prima mare organizație de femei înființată de Partidul Comunist Român și aflată în subordinea acestuia. Din punct de vedere structural, studiul cuprinde

două părți. În prima parte va fi descris contextul intern al instaurării regimului comunist, momentul înființării organizației U.F.A.R. precum și activitatea acesteia la nivelul întregii țări. A doua parte este un studiu de caz, în centrul atenției aflându-se filiala Maramureș a U.F.A.R. și activitatea acesteia pe parcursul anului 1946, reflectată în documentele de arhivă. Totuși, înainte de a analiza activitatea acestei organizații de femei din perioada comunistă consider necesară o scurtă introspecție în istoria nu prea îndepărtată a mișcării feminine din România.

Începuturile mișcării feminine pe teritoriul românesc pot fi identificate la mijlocul secolului al XIX-lea.¹ Primele organizații feminine s-au numit fie Reuniuni (Reuniunea Femeilor Române, Brașov, 1850)², fie Societăți (Societatea Doamnelor Române din Bucovina, Cernăuți 1891).³

Indiferent de denumire, majoritatea aveau un caracter predominant filantropic.⁴ Astfel de grupări au luat naștere în toate provinciile românești iar activitatea lor era extrem de asemănătoare: femininele militau pentru sprijinirea învățământului, colectau fonduri pentru ajutorarea celor nevoiași, au înființat interne, școli de meserii pentru fetele săraci.⁵

Către sfârșitul secolului al XIX-lea, odată cu apariția mișcării socialiste în Europa, mișcarea feministă și-a diversificat programul, femeile revendicând acum egalitate în exercitarea drepturilor civile și politice, acces la toate profesiunile libere și manuale, muncă egală, salar egal, legi protectoare ale muncii în ateliere și fabrici.⁶ Însă, aproape toate tentativele în vederea dobândirii acestor drepturi s-au soldat cu eșecuri. După ce în primul război mondial, grupările feminine au aderat la Crucea Roșie, ajutând soldații, văduvele și orfanii⁷, în perioada interbelică acestea au hotărât să se unească pentru a-și putea îndeplini mai bine dezideratele. Astfel a luat naștere Consiliul Național al Femeilor condus de Calypso C. Botez.⁸

1 Pentru începuturile mișcării feminine din România și evoluția sa pe parcursul sec al XIX-lea a se vedea: Paraschiva Câncăea, Mișcarea pentru emanciparea femeii în România, București, Ed. Politică, 1976; Elena Georgescu, Titu Georgescu, Mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1975; Elena Georgescu, Evoluția mișcării revoluționare și democratice a femeilor din România, în „Anale de istorie” XXI, nr.4, 1975; Ștefania Mihăilescu, Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929), Iași, Ed. Polirom, 2002.

2 Elena Georgescu, op. cit. p.84

3 Ștefania Mihăilescu, op. cit. p.24

4 Ștefania Mihăilescu, op. cit. p.23

5 Ibidem, pp.23-25

6 Ibidem, p. 27

7 Ibidem, pp.33-34

8 Ibidem, p. 41

Perioada dintre cele două războaie nu s-a ridicat la nivelul de aşteptări în ce priveşte doleanțele feministelor, până în 1929 ele obtinând doar admiterea lor în eforiile şcolare, în serviciile căilor ferate, practicarea avocaturii. Punctul culminant al perioadei a fost atins în 1929, când prin Legea Organizării Administrative, femeile au primit dreptul de a fi alese în consiliile comunale și județene.⁹

Anii '30 nu au adus nimic nou pentru feministele din România, situația internă deteriorându-se, ceea ce a condus în cele din urmă la instaurarea regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, urmat de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, perioadă în care, din nou, feministele au ajutat soldații, văduvele și orfanii.

În timpul celui de al doilea război mondial, România a luptat de partea puterilor Axei. Cu toate acestea la 23 august 1944 principalele forțe politice din țară au reușit să pună capăt acestei colaborări printr-o lovitură de stat. România s-a alăturat Națiunilor Unite iar în plan intern se părea că regimul va redeveni democratic întrucât a fost repusă în vigoare Constituția din 1923, care garanta drepturile și libertățile cetățenești. Partidele politice și-au reluat activitatea, la fel și organizațiile profesionale, de tineret, culturale, etc.¹⁰

Încheierea armistițiului cu Națiunile Unite în septembrie 1944 a clarificat situația țării noastre în plan internațional. Deși Dictatul de la Viena a fost anulat, România a fost obligată să plătească uriașe despăgubiri de război, granițele sale de est au rămas cele stabilite de U.R.S.S., iar teritoriul său era ocupat de trupe sovietice.¹¹ Acești factori au favorizat ascensiunea Partidului Comunist Român la guvernare, fiind cuprins în cele două guverne Sănătescu (august-octombrie și octombrie-decembrie 1944) și în guvernul Rădescu (decembrie 1944- martie 1945).¹² Mai mult decât atât, din martie 1945 Partidul Comunist a devenit principalul partid de guvernământ odată cu venirea la putere a primului ministru, Dr. Petru Groza.¹³

În acest context în septembrie 1944, P.C.R. a propus celorlalte partide o platformă program pe baza căreia să se unească într-un Front Național Democratic. Dintre punctele platformei merită menționate: abolirea măsurilor fasciste și rasiale, democratizarea țării, asigurarea egalității tuturor

⁹ Ibidem, p.39, 45

¹⁰ Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Studiu și antologie de texte (1929-1948)*, Iași, Ed. Polirom, 2006, p.70

¹¹ Ibidem, p. 70

¹² Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX*, București, Ed. Paideia, 1999, p.491

¹³ Ibidem, p. 491

cetătenilor indiferent de naționalitate, religie și sex.¹⁴ În cadrul F.N.D.-ului s-a constituit și o comisie de femei care organiza periodic întuniri ale femeilor pe circumscriptii, în capitală.¹⁵

La 3 octombrie 1944, Comitetul Central al P.C.R. a făcut public un Proiect de revendicări speciale pentru femei în care se arăta că trebuiau avute în vedere revendicările speciale ale muncitoarelor, țărăncilor, intelectualelor și gospodinelor, deoarece activitatea în rândul femeilor avea o însemnatate deosebită întrucât ele reprezentau mai mult de jumătate din populația țării de unde rezultă o imensă forță economică și politică. Din aceste motive, arăta Proiectul de Revendicări, era necesară mobilizarea femeilor în lupta de democratizare a țării pornind tocmai de la revendicările lor. Proiectul preciza și direcțiile de acțiune ale viitoarelor organizații feminine: munca de mobilizare a femeilor în vederea dobândirii drepturilor politice, a dreptului de a accede în orice profesie și funcție, salarii egale cu ale bărbaților, protecția femeii în muncă, protecția mamei și a copilului.¹⁶

În procesul de dezvoltare a mișcării femeilor, sub patronaj P.C.R., un moment important l-a constituit înființarea secțiilor feminine în cadrul Sindicatelor Unite. În ianuarie 1945, s-a desfășurat Congresul General al Sindicatelor Unite unde au fost abordate și problemele femeilor. Raportul asupra problemelor femeilor, prezentat cu această ocazie cuprindea o serie de obiectii: dreptul la muncă și exercitarea tuturor profesiilor, drept deplin de vot și eligibilitate, ocrotirea maternității și a copilului, lichidarea analfabetismului. Ca o continuare, la 31 ianuarie 1945, s-a desfășurat o conferință națională a femeilor muncitoare care a emis revendicări asemănătoare.¹⁷

Acesta este contextul în care Partidul Comunist din România a luat decizia creării unei organizații unice de femei numită Uniunea Femeilor Antifasciste din România. Măsura nu a fost una singulară pentru P.C.R., în perioada interbelică patronând și alte organizații de femei, care au rămas în anonimat, activitatea lor fiind lipsită de importanță: Cercul Femeilor Comuniști, 1922; Cercul Femeilor Muncitoare de pe lângă Sindicalele Unitare, 1928; Uniunea Femeilor Muncitoare din România, 1930; Comitetul Național Antifascist al Femeilor, 1934; Societatea pentru Protecția Femeii și

¹⁴ Venera Teodorescu, Activitatea Uniunii Femeilor Antifasciste din România și a Federației Democrate a Femeilor din România în perioada 1944-1947, în Revista de istorie, tom 27, nr. 8, 1974, pp. 1187-1188; Paraschiva Câncea, op. cit. p. 145

¹⁵ Paraschiva Câncea, op. cit. p. 145

¹⁶ Ibidem, p. 146

¹⁷ Ibidem, p. 147; Venera Teodorescu, op. cit., pp 1189-1190

a copilului, 1934; Frontul Feminin, 1936, etc.¹⁸

Crearea noii organizații a fost pregătită de un Comitet de inițiativă din 9 aprilie 1945, alcătuit alături de femei comuniste și de reprezentante ale altor formațiuni politice. Comitetul a elaborat un program și a ales un comitet de conducere alcătuit din: Ana Pauker (președinte de onoare), dr. Florica Bagdasar (președinte) și patru vicepreședinți ale organizației feminine.¹⁹

Programul de activitate al U.F.A.R., publicat în ziarul Scânteia din 12 aprilie 1945, cuprindea următoarele puncte:

1. „lupta contra fascismului prin: sprijinirea frontului; combaterea fascismului intern; lupta pentru drepturi egale; strângerea relațiilor cu organizațiile antifasciste din țările vecine Uniunea Sovietică, Iugoslavia, Bulgaria și celelalte țări democratice.

2. ridicarea nivelului cultural și politic al femeilor din sate și orașe: lichidarea analfabetismului; propagarea culturii.

3. îmbunătățirea stării sanitare a femeilor din orașe și sate: maternități la orașe; dispensare și moaște la sate; combaterea bolilor epidemice și sociale; ridicarea igienei în general.

4. protecția copiilor: leagăne de copii, cămine de zi, de sezon la țară, orfelinate pentru copiii ostașilor, grădinițe.”²⁰ Programul de activitate al U.F.A.R. a fost aprobat într-o adunare a femeilor din 18 aprilie 1945.²¹

Activitatea U.F.A.R. era coordonată de un comitet central în cadrul căruia funcționau 7 secții pe probleme. U.F.A.R. urma să acioneze prin intermediul unor organizații regionale și județene, formate la rândul lor din filiale și subfiliale organizate pe orașe, cartiere, întreprinderi, cămine și sate. Femeile puteau deveni membre doar printr-o adeziune scrisă. Organizația avea și un organ de presă propriu „Drumul Femeii” prin care își făcea cunoscută activitatea, realizările, dezideratele, etc.²²

Într-o perioadă extrem de scurtă, U.F.A.R. s-a extins la nivelul întregii țării înregistrand zeci de mii de activiste. Au luat naștere noi filiale,

18 Virgiliu Țărău, De la diversitate la integrare „Problema femeii” și instaurarea comunismului în Europa Centrală și de Est. Cazul României, în Ghizela Cosma, Virgiliu Țărău (coordonator), Condiția femeii în România în secolul XX. Studii de caz, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 149; Elisabeta Ioniță, Mișcarea revoluționară și democratică de femei din România în perioada 1918-1944 (II), în Anale de istorie, an XXXIII, nr. 5, 1987, pp. 30-38

19 Ștefania Mihăilescu, Din istoria feminismului românesc. Studiu și antologie de texte (1929-1948), Iași, Ed. Polirom, 2006, pp. 74 -75

20 Ibidem, pp. 378 - 379

21 Ibidem, p. 75

22 Venera Teodorescu, op. cit., p. 1192

subfiliale județene, orașenești și comunale astfel încât în luna august 1945 organizația avea deja 76 de filiale. După un an de activitate, în aprilie 1946, situația era următoarea: 143 comisii culturale, 242 biblioteci, 36 de școli de cadre, 112 școli de analfabeți, echipe sportive, de teatru, cămine de copii, etc. Sub raport organizatoric U.F.A.R. s-a extins în toate județele țării: în 58 orașe, în capitalele de județ existau filiale înregistrate ca persoane juridice și peste 200 de subfiliale. S-au ținut peste 700 de întrebari pe țară și peste 3000 de conferințe pe diferite subiecte: culturale, politice, sociale și științifice.²³

S-au organizat cursuri de limbi străine, cursuri de inițiere economică și politică, cursuri de gospodărire sătească, cursuri profesionale și de croitorie, cursuri de alfabetizare pentru cei neștiutori de carte. S-au pus bazele a 30 de cămine de zi, 17 colonii sezoniere, 17 cantine proprii, 4 grădinițe, 2 leagăne, un cămin de croitorie, un azil de bătrâni, etc. Pe plan local, femeile s-au implicat în distribuirea pâinii, a geamurilor, a mălaiului, au întreținut maternități, orfeline, au reclădit școli. Femeile antifasciste s-au organizat pentru primirea soldaților de pe front, au ajutat școlarii nevoiași și copii orfani.²⁴

Un domeniu predilect al activității U.F.A.R. l-a reprezentat munca sanitară. S-au înființat pretutindeni dispensare proprii, cabinete medicale unde se acordau consultații gratuite, medicamente, alimente. Au pătruns în cartiere mărginașe contribuind la curătirea lor. Au organizat în fabrici și cartiere conferințe cu sfaturi medicale pentru îngrijirea femeii însărcinate și a noului nașut. Femeile au colaborat cu medici din mari centre Cluj, Oradea, București în vederea combaterii bolilor etc.²⁵ Totodată femeile antifasciste s-au implicat în domeniul administrativ, în 1945 la Fălticeni fiind aleasă prima femeie în funcția de primar.²⁶

Toate aceste acțiuni au făcut ca U.F.A.R. să fie invitată să participe la pregătirea și desfășurarea congresului mondial al femeilor unde urma să se pună bazele unei organizații internaționale. Ideea și inițiativa acestui fapt au aparținut Uniunii Femeilor Franceze, condusă de Eugenie Cotton. U.F.A.R. a răspuns favorabil acestei invitații trimițând la Paris două reprezentante ale sale. În paralel, în țară, s-a constituit un comitet de inițiativă care să organizeze participarea româncelor la congresul internațional.²⁷ Congresul

23 Elena Georgescu, Titu Georgescu, op. cit., p. 238

24 Ibidem, p. 238

25 Ibidem, p. 238

26 Ibidem, p. 239

27 Venera Teodorescu, op. cit. p. 1195

Internațional s-a desfășurat între 26 noiembrie-01 decembrie 1945 la Paris, au participat delegatele a peste 40 de țări, iar în urma dezbatelor a luat ființă Federația Democrată Internațională a Femeilor.²⁸

Pornind de la acest model, liderele din țară ale femeilor, cu acordul și sprijinul P.C.R.-ului, au hotărât unificarea mișcării feminine într-o formulă federativă. În acest sens, toate grupările feminine existente, inclusiv U.F.A.R., au fost cuprinse, începând cu luna martie 1946, în cadrul Federației Democratice a Femeilor din România, condusă de Maria Rosetti. Noua formulă avea ca scop principal mobilizarea femeilor pentru alegerile de la sfârșitul anului, sprijinind pe față, în campania electorală, forțele Blocului Partidelor Democratice.²⁹ F.D.F.R. a funcționat până în 1948, în cadrul său, celelalte organizații feminine, inclusiv U.F.A.R., și-au păstrat o oarecare autonomie.³⁰ Totuși, încă din 1947 P.C.R. a luat decizia de a anihila această libertate de acțiune, toate grupările feminine fuzionând din 1948 în Uniunea Femeilor Democratice din România, organizație total supusă partidului.³¹

Ultima parte a studiului este dedicată activității U.F.A.R. filiala Maramureș, aşa cum se reflectă ea în documentele deținute de Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Maramureș, pe anul 1946. Astfel, la D.J.A.N. Maramureș pe lângă celelalte documente create de Partidul Comunist Român se regăsesc și acelea care fac referire la activitatea organizației din Sighet. Din aceste rapoarte aflăm care era numărul militantelor, cum erau organizate și care erau activitățile depuse în diverse domenii. Din păcate, aceste rapoarte se limitează strict la anul 1946, alte informații neexistând. Astfel din rapoarte aflăm faptul că centrul U.F.A.R. din Maramureș se afla la Sighet, însă membrele din această filială coordonau și alte centre la Săpânța, Remeți, Sarasău, Coștui, Ocna Șugatag, Câmpulung la Tisa.

Activitatea U.F.A.R. filiala Maramureș, pe parcursul anului 1946, poate fi analizată din mai multe perspective:

1. Organizatoric

Numărul membrilor U.F.A.R. a crescut în mod constant. Dacă la sfârșitul anului 1945 erau 81 de membre, în ianuarie 1946 numărul acestora a crescut la 120 în Sighet, 78 în Săpânța, 37 în Remeți, 1 în Sarasău, 3 la Coștui și 3 la Ocna Șugatag.³² În raportul pentru perioada 20 februarie – 20 martie

28 Ibidem, p. 1195

29 Ibidem, pp. 1196-1198

30 Ștefania Mihăilescu, op. cit. p. 77

31 Ibidem, p. 80

32 Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Maramureș (D.J.A.N.MM.), fond Uniunea Femeilor

1946 se menționa că numărul membrilor din Sighet a crescut la 174. În județ însă „nu s-au mai organizat femei în U.F.AR. în conformitate cu instrucțiunile primite de la Regionala U.F.A.R.-ului, femeile dela sate fiind îndreptate spre Frontul Plugarilor, însă în cursul acestei luni nici nu ne-am deplasat în comunele rurale, aşa că nu s'a făcut nici un fel de organizare a femeilor dela sate afară de cele avute în Săpânța în număr de 78, Coștui 4, Remeți 37, Câmpulung la Tisa 8, de unde am primit raport că ar fi crescut numărul femeilor care ar fi aplicate să se înscrie în U.F.A.R. la 40 însă s'ar necesita o deplasare, din punct de vedere al organizării.” Totodată se menționează faptul că din cele 174 de membre, 30 erau și membre de partid.³³

Într-un alt raport, nedatat, este menționată o creștere a numărului de membre la 412, această creștere datorându-se „faptului că femeile au avut ocazia să vadă unele acțiuni ale U.F.A.R.-ului care le-a atras.” Raportul specifică faptul că „la fiecare dintre membre când s'a prezentat la înscriere le-am explicat programul politic, cultural și sanitar al U.F.A.R.-ului. Au fost multe care auzind programul nostru, s'au retras dela înscriere, crezând la început că organizația noastră este numai de bine facere, însă care au rămas, s'au putut vedea că sunt elemente verificate, care înțeleg menirea U.F.A.R.-ului.”³⁴

Între 15 iulie-15 august, numărul membrilor a crescut la 668, creștere considerată „minimă”. Cauza ar fi fost faptul că „în ultimul timp s-a neglijat munca organizatorică”. În acest interval au avut loc câteva înscrieri dar „numai după dorința unor femei care benevol s'au prezentat pentru a fi înschise în U.F.A.R.” Comitetul de conducere s-a întrunit doar de două ori, la ședințe prezentându-se doar 40% din membre. Au fost cooptate membre noi, o învățătoare și două funcționare, numărul membrilor comitetului de conducere fiind de 31.³⁵ În aceeași perioadă, mai multe femei intelectuale proaspăt înschise „s'au pronunțat că doresc să aducă în U.F.A.R. un spirit mai românesc”. Acestora li s-a explicat că spiritul U.F.A.R.-ului este unul democratic deoarece cuprinde femei de orice naționalitate și orice categorie socială. În fața acestor explicații femeile „s'au lăsat convinse în aparență însă se pretinde mare vigilență ca nu cumva acestea să caute introducerea respectiv dezvoltarea șovinismului în organizație”.³⁶

Antifasciste, dosar 1/1946, fila 1

33 Ibidem , fila 3

34 Ibidem , fila 4

35 Ibidem, fila 5

36 Ibidem, fila 5

Numărul de membre a crescut în perioada 15 august-15 septembrie 1946 la 700. S-au înființat 12 comisii de străzi, 2 comitete de străzi, 2 comitete de instituții la Primărie și Prefectură. S-a reorganizat subfiliala din Săpânța care număra în acea perioadă 100 de membre, iar în comuna Crăcești s-a format un comitet de inițiativă pentru organizarea unei eventuale subfiliale.³⁷ Până la sfârșitul anului 1946, numărul membrilor a crescut la 740, iar în luna decembrie a luat naștere un comitet de inițiativă în Plasa Sugatag, comitet alcătuit din 3 femei, personalități locale.³⁸

2. Cultură

Femeile antifasciste au organizat în acest domeniu, în decembrie 1945, un concert în sala cinematografului muncitoresc „de unde am avut un venit de cca. 400.000 lei”;³⁹ la 13 martie 1946, s-a deschis o școală pentru analfabeti în localul U.F.A.R.-ului, unde învățau la început 10 femei fără știință de carte, îndrumate de un învățător pus la dispoziție de Inspectoratul Școlar Județean; tot în localul organizației a luat ființă și un curs de limbi străine;⁴⁰ s-au pus bazele unei biblioteci ce avea circa 90 de volume;⁴¹ s-a făcut educație politică.⁴²

Femeile antifasciste au luat parte la defilarea dedicată zilei de 1 Mai și cu trei numere în programul artistic, au depus coroane la monumentul eroilor sovietici în 9 mai iar la 10 mai s-au implicat cu un dans în programul artistic, au participat la defilarea și la retragerea cu torte dedicate aceleiași zile.⁴³ În vara anului 1946, resortul cultural a fost lărgit, responsabilă pentru acest domeniu fiind „ prietena Elena Benko”. S-a înființat un serviciu de difuziune care comunica zilnic stîrile, muzică și lozinci. La 14 august s-a inaugurat un curs de limba română, însă s-au prezentat doar 4 persoane. Din acest motiv s-a hotărât amânarea cu o lună a acestui curs „deoarece populația argumentează că din cauza căldurii nu poate să ia parte.”

Tot în această perioadă au luat naștere două echipe culturale, una maghiară și una română. Problema a fost că echipa maghiară „este mai bogată ca cea română, din cauză că elementele române nu se găsesc în număr suficient”. Cu toate acestea organizația își manifesta credința în faptul că „

37 Ibidem , fila 7

38 Ibidem, fila 11

39 Ibidem, fila 2

40 Ibidem, fila 3

41 Ibidem, fila 4

42 Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Maramureș (D.J.A.N.MM.), fond Uniunea Femeilor Antifasciste, dosar 1/1946, fila 4

43 Ibidem, fila 4

lărgindu-se secția culturală și cu elemente intelectuale românce, credem că și această echipă va fi mai bună”.⁴⁴ Echipele de străzi ale U.F.A.R. popularizau ziarele „Drumul Femeii” și „Dolgozo Nō”⁴⁵, doar la sfârșitul anului, reușindu-se vânzarea a circa 150 de exemplare.⁴⁶

În decembrie 1946, împreună cu „tineretul progresist” s-a organizat o reprezentăție culturală dedicată zilei de Sf. Nicolae. Au participat copiii de la școala reformată, de la școala nr. 9, de la căminul de zi al U.F.A.R. etc. Cu această ocazie „s-au împărțit copiilor săraci 170 de pachete/ bomboane, prăjituri, mere și nuci/provenite din colectări.” În ziua de 7 decembrie s-a organizat un bal, în sala Cercului Militar, în scopul ajutorării copiilor săraci, cu ocazia sărbătorilor de Crăciun. Balul a fost unul reușit, suma strânsă cu această ocazie fiind de 1.200.000 lei.⁴⁷

3. Domeniul sanitar.

Raportul U.F.A.R. din luna mai 1946 specifică faptul că femeile antifasciste au organizat consultații gratuite pentru femeile sărace și s-au distribuit chiar și medicamente gratuite primite de la Serviciul Sanitar Județean.⁴⁸ Din august 1946 s-a deschis un dispensar medical la sediul U.F.A.R.-ului unde mai mulți medici de la spitalul de stat acordau consultații și medicamente gratuite zilnic femeilor de la sate. Serviciul Sanitar Județean a pus la dispoziția dispensarului diferite medicamente, dar în cantități mici. Tot în cadrul acestui centru se efectuau și extracții dentare gratuite.⁴⁹ Către sfârșitul anului, U.F.A.R. a primit din partea caravanei sanitare o cantitate mai mare de medicamente: piramidon, aspirină, împotriva scabiei, etc. bineînțeleș toate fiind distribuite gratuit femeilor sărace.⁵⁰

4. Domeniul „mama și copilul”.

Activistele U.F.A.R. au acordat o atenție deosebită mamelor, văduvelor și copiilor. La începutul anului 1946, membrele organizației au aranjat o colectă de „sdrențe” în orașul Sighet și s-au pus bazele unei maternități în comuna Săpânța,⁵¹ iar mai târziu în luna martie s-a luat în

44 Ibidem, fila 5

45 Ibidem, fila 7

46 Ibidem, fila 11

47 Ibidem, fila 11

48 (D.J.A.N.MM.), fond Uniunea Femeilor Antifasciste, dosar 1/1946, fila 4

49 Ibidem, fila 6

50 Ibidem, fila 11

51 Ibidem, fila 2

discuție posibilitatea înființării unei maternități și la Poienile de sub Munte.⁵² În primăvara aceluiasi an, activistele au luat parte la împărțirea de cereale (porumb) familiilor sărace cu mulți copii, astfel încât 400 de familii au fost ajutate.⁵³ Tot la acest capitol, în ziua de 1 mai 1946, U.F.A.R. împreună cu o altă organizație caritabilă subordonată P.C.R.-ului, Apărarea Patriotica, au pus bazele unui cămin de zi pentru copii săraci, iar cantina A.P.-ului s-a mutat la U.F.A.R. fiind administrată în comun. Aceasta se explică prin faptul că ambele organizații se confruntau cu grave probleme financiare nici una nefiind capabilă să plătească singură cheltuielile.⁵⁴ În cămin erau îngrijiti în jur de 35-40 de copii, majoritatea copii de muncitoare maghiare. În ciuda eforturilor, căminul era primitiv „consta din o cameră fără mobilier bun”. Deși în luniile anterioare se discutase posibilitatea înființării unor maternități, în vara lui 1946 aceasta nu a fost posibilă „din cauza lipsei de mobilier și instalații”.⁵⁵ În preajma sărbătorilor de Crăciun, membrele U.F.A.R. au colectat de la tăbăcarii din Sighet materiale pentru ghete ce urmău să se împartă copiilor din căminul organizației. Din păcate în ciuda tuturor acestor eforturi căminul de zi a fost închis pentru reparații urmând a se redeschide la începutul anului următor, 1947 „în împrejurări igienice mai sănătoase”⁵⁶.

5. Domeniul finanțiar

Din punct de vedere finanțiar organizația s-a confruntat cu mari probleme. Raportul din vara anului 1946 menționa faptul că „în casa U.F.A.R.-ului nu avem fonduri. Pentru achitarea salariilor și cele necesare pentru întreținerea cantinei și căminului am luat bani împrumut [...]. Din cotizații s'a adunat puțin, donații nu avem. Serate nu putem aranja din cauză că săptămânal se aranjează baluri de diferite instituții și organizații și nu putem ajunge la rând. Singura salvare vor fi sumele ce le vom primi din exportul de sare, însă până atunci ne sbatem cu mari greutăți materiale.”⁵⁷ Totuși însă, se pare că până la sfârșitul anului situația finanțiară a filialei s-a redresat pentru că „am primit din partea regionalei un beneficiu de 3.000.000 lei și am mai realizat o sumă considerabilă astfel că în prezent U.F.A.R. are un capital de cca. 24. 000.000 lei care se află depuși în bancă.”⁵⁸

52 Ibidem, fila 3

53 Ibidem, fila 4

54 Ibidem, fila 4

55 Ibidem, fila 6

56 Ibidem, fila 11

57 Ibidem, fila 6

58 Ibidem, fila 11

Concomitent cu aceste activități U.F.A.R. a mai desfășurat și altele cum ar fi: au sărbătorit ziua femeilor, ziua de 1 Mai, 9 Mai, 10 Mai, au întâmpinat trupele la reîntoarcerea de pe front, au participat la conferințele regionalei U.F.A.R. din Oradea, s-a făcut propagandă în favoarea Frontului Plugarilor sau a B.P.D.-ului, atât la oraș cât și la sate, s-au răspândit manifeste în vederea încadrării femeilor în Federația Internațională a Femeilor, au dus “muncă de lămuri” în favoarea B.P.D., cu femeile de la sate care “sunt nedumerite și nelămurite, ascultă și discută cu bunăvoiță, se poate ușor a prelucra platforma-program, însă cum se vede, mai ales cele mai bătrâne se sfiesc de votare.” Au organizat cu diferite ocazii “ mari adunări de femei” pregătite printr-o amplă propagandă ce constă în afișe, manifeste și comitete de străzi.

Alături de rapoartele de activitate ale U.F.A.R., dosarul mai conține și două documente ce fac referire la activitatea Federației Democratice a Femeilor din România, organizație creată după cum am menționat și în partea a doua a studiului, la începutul anului 1946. Ea îngloba mai multe grupări feminine printre care și U.F.A.R. iar principalul său scop era de a le coordona în vederea alegerilor ce se pregăteau pentru luna noiembrie 1946. Din aceste două documente aflăm faptul că inițial președintă a F.D.F.R. a fost Maria Muntean “care nu a activat deloc” condiții în care aceasta a fost schimbată cu învățătoarea Maria Berinde, membră a comitetului de conducere a U.F.A.R. Organizația mai avea o vicepreședintă și două secreteare. F.D.F.R., organizația Maramureș a organizat o manifestație împotriva fascismului din Spania, a desfășurat o campanie economică în urma căreia prețurile zarzavaturilor în piețele din orașul Sighet au fost reduse. Totodată, a deschis și o prăvălie care “deși câștiguri mari nu aduce, este locul de întâlnire al femeilor în fiecare după masă, unde membrele noastre pe neobservate introduc discuții politice”. F.D.F.R. a mai luat parte și la o operațiune de căutare a prizonierilor de război, a ajutat femei sărace și văduve etc.⁵⁹

Astfel se prezintă activitatea filialei U.F.A.R. din Sighet pe parcursul anului 1946 în documentele deținute de Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale. Privită în ansamblul ei, aceasta a fost una pozitivă: s-au organizat cursuri de inițiere economică și politică, cursuri de alfabetizare, s-au luat măsuri în vederea îmbunătățirii sistemului sanitar, au fost ajutate femeile văduve, orfanii și alte victime ale războiului, s-au organizat baluri în vederea străngerii de fonduri. Femeile antifasciste au coordonat activitatea de

59 Ibidem, fila 8

patronare a creșelor, căminelor, grădinițelor, leagănelor și caselor de copii. S-au implicat în viața politică, unele devenind primărițe, altele ocupând funcția de ministru (cazul Floricăi Bagdasar, medic renomit și președinte U.F.A.R., devenită în 1946 ministrul Sănătății). Indiferent de perspectiva din care poate fi analizată perioada tulbure a primilor ani de după război, cert este faptul că, pentru foarte multe din activistele timpului, drepturile dobândite atunci au însemnat extrem de mult.

Feministele nu au dispărut odată cu anul 1946 sau cu Uniunea Femeilor Antifasciste din România. Ele au continuat să activeze sub diferite forme sau organizații pe toată perioada regimului comunist. Pentru fiecare etapă de evoluție, documentele referitoare la activitatea grupărilor de femei băimărence sau a celor din județul Maramureș, se păstrează la Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale.

THE ROMANIAN ANTIFASCIST WOMEN UNION. STUDY CASE: THE U.F.A.R ACTIVITY: MARAMUREŞ BRANCH

Key words: feminist movement, feminist organizations, communist party, civil and political rights, social activity

This study is structured in three parts. The first part is a short presentation of the feminist movement since the 19th century, in Romania. The second part refers to the Romanian Antifascist Women Union in general, while the third part is dedicated to the Maramureş branch of these organization. The third part is based on original documents which are preserved at the Maramureş County Directory of National Archives. The Romanian Antifascist Women Union was the first women mass organization established by the Romanian Communist Party during the early years after the second world war. The Romanian Antifascist Women Union was established in 1945 and it was dissolved in 1948.

The documents, that refers only to the year 1946, emphasize the high role played by the feminists, with the assistance of the Communist Party, in the battle for civil and political rights. During that period, the activists were involved in different areas of social work: they opened schools, maternities, they gave clothes, food and drugs for those without many, they helped the veterans, the widows and the orphans. The feminists were also involved in politics. In 1946, dr. Florica Bagdasar, the president of the U.F.A.R. was named the first lady minister of health.

EXPLOATAREA MINIERĂ BAIA SPRIE - CENTRU DE EXTERMINARE A DEȚINUȚILOR POLITICI

Drd. Marius Uglea

Absolvent al Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, secția Istorie, specializarea Istorie Contemporană (2006) cu o lucrare de licență pe tema *Societatea civilă în România după 1989. Studiu de caz: Memorialul Sighet*.

Masterat Istorie Contemporană și Recentă, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca (2007)

Doctorand al Institutului de Istorie „George Bariț” din cadrul Academiei Române, Filiala Cluj, cu tema *Coloniile de muncă din România (1950-1955). Studiu de caz: Coloniile din Regiunea Maramureș*.

Arhivist în cadrul Direcției Județene Maramureș a Arhivelor Naționale. Autor al unor studii privind coloniile de muncă forțată care au funcționat în Maramureș.

Domenii de interes: sistemul concentraționar românesc, rezistența armată anticomunistă, legislația represiunii comuniste, societatea civilă românească postdecembriștă.

Cuvinte cheie: mină, colonie de muncă, deținuți politici, represiune comunistă, centru de exterminare

Articolul de față vine în completarea lucrărilor preliminare pe tema represiunii comuniste din Regiunea Maramureș, constituind în același timp și o întregire a cercetării pe linia reeducării politice practicate în colonia de muncă forțată din cadrul Exploatării Miniere Baia Sprie.

Cele trei mine de plumb din Maramureș, Baia Sprie, Cavnic și Valea Nistrului au funcționat oficial ca și colonii de muncă începând cu anul 1952, mai precis, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri cu numărul 1554 din 22 august, existând dovezi¹ clare că cele trei mine de plumb constituiau locuri de muncă ale „brațelor speciale” încă din 1950-1951. De asemenea, este necesar să subliniem faptul că munca în subteranul acestor mine era de cele mai multe ori secretizată, majoritatea personalului

1 Ne referim la o serie de documente oficiale create de Explotarea Minieră Baia Sprie referitoare la munca și la activitatea „brațelor speciale” dinainte de 1952; Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale (în continuare DJANMM), Fond *Explotarea Minieră Baia Sprie*, dosar 4/1951, f. 6 sau Fond *Explotarea Minieră Cavnic*, dosar 1/1951, ff. 3-6;

neavând calificări în domeniul minier, cei mai mulți dintre deținuții politici având pregătiri de natură intelectuală. Însăși legislația care reglementa funcționarea lagărelor și coloniilor de muncă a avut un caracter aleatoriu, secret sau cu numeroase interpretări, în funcție de nevoile Securității în exercitarea „reducării dușmanilor poporului”.

Intrarea în incinta fostei colonii de muncă de la mina de plumb Baia Sprie

Referindu-ne la colonia de muncă de la Baia Sprie, aceasta și-a început activitatea în cadrul unei vechi mine de plumb atestată documentar în jurul anului 1376. Activitatea minieră a acestei regiuni trebuie căutată încă de la primele atestări ale orașului Baia Sprie, din vremea regelui Carol Robert, care acorda primele privilegii locuitorilor printr-o diplomă din anul 1329.² Denumirea latinească cu care apare înscris acest oraș este de „Mons Medius”, ceea ce în traducere însemna „Muntele Mijlociu”. De acum înainte orașul își va lega existența de minerit, de-a lungul secolelor apărând în documente alături de „Rivulus Dominarum”, Baia Mare de astăzi, ca oraș liber regesc.³

² Informație preluată din cadrul DJANMM;

³ <http://baiasprie.com/istoric.php>;

Trebuie urmărită și titulatura de „Baia Sprie”, care a fost cunoscută abia în secolul XIX, și care era o dovdă a condițiilor grele de exploatare a minei din acest oraș, „baia” însemnând bineînteles „mină”, iar terminologia „spria”, venind din latinescul „asper” care însemna „aspru”, cu trimitere directă, cum spuneam, la condițiile dure de exploatare a mineritului.

Făcând o scurtă istorie a activității miniere din Baia Sprie, trebuie să accentuăm că în secolele XIII-XIV minerii coborau în galerii prin alunecare, folosind un șort din piele și iluminându-și locul în care munceau cu un opaiț în care ardea ulei de rapiță. Din secolul XVII, pentru iluminatul în galeriile minei, s-a început folosirea lămpii cu carbid, lampa electrică făcându-și apariția abia la sfârșitul secolului XIX.⁴ Neexistența vagonetelor facea ca, la începuturile activității miniere de la Baia Sprie, minereul să fie transportat în recipienți din lemn, fiind scos la suprafață fie în saci din piele de bivol cu ajutorul scripeștilor, fie cu ajutorul cailor, abia în secolul XVI utilizându-se primii vagoneți din lemn.

În 1508 mina de la Baia Sprie se afla în proprietatea lui Ioan Turza, iar din anul 1530 trece în posesia lui Ioan Zapolya, în 1580 urma să fie cedată regelui Ștefan Báthory până în anul 1642 când este arendată locuitorilor din Baia Sprie. În 1661 mina este în posesia lui Ahmed Paşa din Oradea, iar în 1690 intră sub autoritatea Imperiului Austro-Ungar.⁵ În secolul XVIII, în toată zona Ardealului, precum și în Baia Sprie, începeau să pătrundă primele forme ale producției capitaliste. Acum au avut loc transformări semnificative în domeniul tehnologiei miniere, cunoșcându-se o eficientizare importantă în munca minerilor, dar și o înăsprire a exploatarii acestora, fiind renumită greva minerilor din 1726, când au fost distruse toate utilajele nou instalate.⁶ În timpul împărătesei Maria Terezia, mai exact în 1786, au fost înființate alte două galerii secundare, este vorba de Galeria Terezia și Galeria Irani, producția minieră crescând tot mai mult. Din 1918 mina de la Baia Sprie intră în posesia statului român, în 1938 concesiunile miniere având deja o suprafață de 155 ha. Producția anului 1948, când nu se recurgea încă la folosirea deținuților politici, era de aproximativ 1600 t plumb, 90 t cupru, 1300 t zinc.⁷

Până în 1938 la Baia Sprie se lucra doar manual, după care s-a trecut la perforajul cu ciocanul pneumatic. Puțul de extracție a fost dotat

⁴ *Ibidem*;

⁵ Aurel Ciolte, Valeriu Achim, *Triunghiul Morții*, Baia Mare, Ed. Gutinul, 2000, pp. 9-11 *apud* Kondrat Norbert, Marius Uglea, *Coloniile de muncă de la Baia Sprie, Cavnic și Valea Nistrului (1950-1955)* în revista DJANMM „Maramureș colț de țară”, Baia Mare, 2006, p. 118;

⁶ <http://baiasprie.com/istoric.php>;

⁷ Kondrat Norbert, Marius Uglea, *art. cit.*, p. 118;

cu o mașină de extracție foarte veche, cu o capacitate mică, 100 de tone pe zi. Capacitatea flotației era de numai 250 de tone pe zi, prelucrând și minereul din mina Cavnic, care se transporta la Baia Sprie cu ajutorul unui funicular pe o distanță de 5 km. Personalul Exploatării Miniere Baia Sprie în 1948, înainte de construirea coloniei de muncă, a fost de 258 de muncitori în subteran, 128 muncitori la suprafață, 13 conductori minieri, 7 funcționari și 3 ingineri mineri. În 1949 șef al E.M. Baia Sprie a fost numit inginerul Ion Isaicu, transferat de la E.M. Dealul Crucii, unitate minieră care s-a închis, efectivele și întregul utilaj trecând la Baia Sprie. Mina de la Baia Sprie era subordonată Combinatului Metalurgiei Neferoase Baia Mare, depinzând de Ministerul Minelor și Petrolului și mai apoi de Ministerul Metalurgiei și Industriei Chimice.⁸ Încă din 1948 exploatarea a fost completată cu cele mai bune cadre de ingineri, subingineri și maiștri. Până în 1953 personalul minei era angajat civil și apoi din 1953 până în 1955 prin ordinul Ministrului de Interne, Alexandru Drăghici au fost militarizați, mulți civili devenind atunci cadre fără să fi avut nimic de-a face cu PCR-ul.⁹

Această scurtă prezentare a istoriei posesiilor minei de la Baia Sprie, precum și a evoluției activității tehnice de prelucrare a minereurilor, se înscrie în tipicul cronologiei de lungă durată, trecând prin toate etapele, de la evul mediu la epoca modernă, cu începutul orânduirii capitaliste și apoi contemporană, cu trecerea minei în totalitate în posesia statului și utilizarea acesteia, în perioada ascensiunii regimului comunist, ca mijloc al reeducației politice prin muncă, punându-se accent și pe dezvoltarea industrială a regiunii sudice a Maramureșului, care depindea foarte mult de exploatarilor subsolului.

Colonia de muncă de la Baia Sprie nu a fost scutită de procesul naționalizării, treptat ajungând să adăpostească cunoșcutele „brațe speciale” din anii 1950-1951. Loturile cele mai importante și-au făcut apariția la această colonie în 1952 și 1953, pregătind astfel și organizarea celorlalte colonii de muncă din regiune, Cavnic și Nistru. Reabilitarea prin muncă a constituit un pretext important pentru primele recrutări a deținuților politici care aveau condamnări mai mari de 10 ani și care, în septembrie 1950, aveau speranța că vor scăpa de hrana sărăcăcioasă și frigul de nedescris de la penitenciarul din Aiud. Acum, sub stricta supraveghere a comandantului Securității de

8 DJANMM, *Fond cit.*, dosar nr. 4/1950-1951, ff. 32-38;

9 Kondrat Norbert, Marius Uglea, *art. cit.*, pp. 118-119; vezi Aurel Ciolte, Valeriu Achim, *op. cit.*;

la Oradea, Ludovic Zeller¹⁰ și a colonelului Sepeanu Tudor¹¹, comandantul Securității București, au fost urcați în vagoanele-dubă și trimiși la Baia Sprie un lot de aproximativ 250 de deținuți.¹²

Intrarea principală în mina de plumb de la Baia Sprie

Colonia de la Baia Sprie, la începuturile activității sale, nu putea să adăpostească un număr foarte mare de deținuți mineri, fiind amenajată „*pe o mică terasă a muntelui, în apropierea puțului principal de acces în mină și constă, la ora aceea, din patru barăci aşezate în aşa fel ca să închidă o curte dreptunghiulară între ele.*”¹³ Colonia a început să se extindă o dată cu

10 fost colonel la Securitatea Oradea, născut în 1924 în satul Ciocaia din Bihor, a fost primul comandant al Securității Bihor, la înființarea acesteia în 1948. În iulie 1949, a instrumentat procesul unui lot de partizani din Maramureș, aduși de la Sighet la Oradea. Tot atunci a reprimat sângeros răscoala țăranilor din sudul județelor Bihor și Arad, arestând și ucigând peste 200 de oameni. A fost numit ulterior director în Directia Penitenciarelor, ocupându-se de „reeducarea” deținuților politici din penitenciarele Pitești și Gherla. A fost șeful Securității din Arad, Bihor și Maramureș. Avea obiceiul să-i sperie pe deținuți simulând execuțiile.

S-a sinucis tragându-și un glont în cap după îndepărarea din conducerea PCR a Anei Pauker; <http://www.informatiadevest.ro/arhiva.php?go=arhiva&id=1333&sid=18/04/2006-24/04/2006>;

11 director al Securității capitalei, implicat în „*fenomenul criminal Pitesti*”; *Memoria revista gândirii arestate, nr. 13* (<http://revista.memoria.ro/?location=archive&action=details&id=198>);

12 Lucia Hossu Longin, *Memorialul Durerii: o istorie care nu se învață la școală*, București, Humanitas, 2007, p. 220;

13 Ion Diaconescu, *Temnița destinul generației noastre*, București, Nemira, 1998, p. 84;

creșterea numărului de deținuți, ajungând până la 15 barăci construite din prefabricate, utilizate ca dormitoare, și care erau amplasate în cadrul platoului dreptunghiular ce avea o dimensiune de aproximativ 5 ha și împrejmuit cu un gard de scândură, înalt de circa 5 metri. Gardul era prevăzut deasupra cu 4 rânduri de sărmă ghimpată, iar în interior exista o rețea de sărmă pe care erau amplasate din loc în loc tăblițe care avertizau: „*Trecerea oprită, împușcare fără somătie!*”. Lângă acest gard au fost amplasate aşa-numitele foișoare de pază din lemn situate mai sus de înălțimea gardului. Foștii deținuți ai coloniei de la Baia Sprie susțin că aceste foișoare erau dotate cu semnale de avertizare sonoră și reflectoare pentru urmărirea mai ușoară a mișcărilor din curtea coloniei.

Deținuții care ajungeau pentru prima dată în colonia de la mina de plumb Baia Sprie, treceau printr-un şoc al schimbării, „*de la rigoarea aceluia spațiu redus și apăsător, pestilențial ca miros și ca tot ceea ce se poate imagina, la un teritoriu liber. Eram între munci, străjuși de niște stânci cu aspect cenușiu, cu un pic de verdeață.*”¹⁴ Impactul schimbării de la celulele de izolare a penitenciarelor la spațiul, la libertatea aparentă indusă psihicului deținutului de peisajele regiunii Maramureș, îi făcea pe cei mai mulți să spere în schimbarea întregului regim de viață în acest sistem infernal al gulagului românesc, însă, în scurt timp, totul devinea o iluzie, noii deținuți sosîți la Baia Sprie, devenind adevărate mașinării ale exploatarii miniere.

Cei care ajungeau la Baia Sprie aveau condamnări foarte mari, peste 10 ani, fiind preluati de la penitenciarele Aiud, Gherla, sau, după 1953, de la Canal. Nu au fost semnalate cazuri în care deținuții să fie aduși la colonie în perioada anchetei desfășurate de Securitate, însă întreaga activitate și comportamentul celor considerați periculoși era în permanență urmărit de sistem prin intermediul informatorilor care erau prezenți atât printre deținuți cât și printre muncitorii și maiștrii civili. Uneori activitatea deținuților era urmărită chiar de către simplii gardieni ai lagărului de muncă, foișoarele de supraveghere ale militarilor, din apropierea gardului coloniei, fiind instalate și în acest scop.

Majoritatea deținuților politici ispășeau la Baia Sprie pedepse, în special pentru încălcarea articolului 209 din Codul Penal, „*uneltire împotriva*

¹⁴ Arhiva de Istorie Orală a Centrului Internațional de Studii asupra Comunismului din cadrul Memorialului Victimelor Comunismului și al Rezistenței Sighet (în continuare AIOCIMS), Fond casete audio, „*Coloniile de la Baia Sprie, Cavnic, Valea Nistrului*”, casetă nr. 1340 I, interviu cu Miltiade Ionescu;

ordinii sociale”, articol-pretext în care putea fi încadrat oricine,¹⁵ sau pentru „trecerea frauduloasă a frontierei”, fiind bine cunoscute practicile de anchetare și de întocmire a dosarelor, încât fapte, despre care doar s-a discutat în anumite contexte de către „uneltitorii”, erau considerate crime împotriva regimului comunist. Este și cazul fostului deținut miner de la Baia Sprie, și mai apoi Cavnic, Cornel Onaca, condamnat doar din cauza unor îintruniri la care se „plănuia” căderea regimului comunist, prin atacarea Securității din Oradea și trecerea frontierei înspre Iugoslavia cu un vapor militar.¹⁶ Bineînțeles, pentru regim aceste planuri reprezentau un pericol iminent, iar cei care au îndrăznit născocirea unor asemenea planuri trebuiau să fie reeducați pentru schimbarea orientării politice și a activității de împotrivire la noua orânduire socială impusă cu atâtea eforturi de către comuniști.

Duritatea condamnărilor emise de justiția comunistă în baza articolelor în care se încadrau deținuții politici din întreaga țară era diferită de la o perioadă la alta. Potrivit unor cercetări realizate asupra sentențierelor aflate în cadrul Centrului de Cercetare și Păstrare a Arhivelor Militare din Pitești, s-a constatat că în perioada 1948-1949 sentințele erau numeroase, dar cele mai multe termene erau relativ mici. Pedepsele se înăspreau pe măsura accentuării luptei de clasă, ajungându-se ca după 1958 să se acorde pedeapsa cu moartea pentru o infracțiune care, în Codul Penal din 1948, se pedepsea cu închisoare de până la 7 ani.¹⁷

Referitor la regimul coloniei de muncă de la Exploatarea Minieră Baia Sprie, trebuie să evidențiem faptul că întotdeauna deținuții nou sosiți la această mină treceau printr-o perioadă de aclimatizare de aproximativ două săptămâni.¹⁸ În această perioadă unii dintre ei făceau diverse corvezi pe la bucătărie, sau prin alte locuri care nu cerea prea mult efort fizic, fiind pregătiți în acest timp pentru adevărata muncă în subteran.

Toată această perioadă de acomodare urma după o lungă călătorie pe care deținuții o făceau până la Baia Mare cu vagoane-dubă, celebre în mediul penitenciar, atașate la trenurile de marfă, fiind apoi îmbarcați în camioane și transportați la Baia Sprie. Din cauza aglomerației aceste călătorii determinau adesea stări de slăbiciune a „politiciilor” și în același timp transfigurări chinuitoare, înscriindu-se între acele episoade sugestive care denotă, în

15 Romulus Rusan, *Cronologia și geografia represiunii comuniste în România*, București, Fundația Academia Civică, 2007, p. 37

16 Cornel Onaca, *Martori și martiri*, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2000, pp. 85-118;

17 *Ibidem*, pp. 59-60;

18 AIOCIMS, *Fond cit.*, caseta nr. 42, interviu cu Alexe Nicolae;

primul rând, lipsa de respect a comunismului față de fința umană, deținuții trecând încă o dată pragul dezumanizării:

„Mulți dintre noi, ajunși într-un grad de slăbiciune greu de descris provocată de foame, sete și insuficiența oxigenului din vagonul-dubă, am ajuns curând să ne pierdem cunoștința. La strigătele noastre desperate, securiștii paznici, deschidea ușa din metal a dubei pentru a lăsa să se mai primenească aerul viciat de transpirația excesivă; aerul proaspăt inhalat cu nesaț ne-a trezit încet-încet din leșin.”¹⁹

Observăm că din acest tablou apocaliptic nu puteau să lipsească gardienii care controlau sau lăsau la voia întâmplării viața unor ființe ale căror destine erau pe cale să se năruiască, devenind vulnerabile în fața comunismului.

În scurta perioadă de acomodare cu colonia de muncă de la Baia Sprie, alimentația foarte consistentă și variată era uimitoare pentru deținuții politici veniți de la Gherla, Aiud sau Canal. Astfel rația zilnică de pâine era la început de 1,250 kg, de 4-5 ori mai mult ca în celealte locuri de detenție politică din România. Dimineața se primea un mic dejun normal, constituit din pâine, marmeladă și o cafea, la prânz și seara existând chiar două feluri de mâncare gătită cu ulei și adesea carne, după cum ne informează memorialistul Ion Diaconescu.²⁰ Această alimentație se datora în primul rând pregăririi detinuților pentru munca deosebit de grea în subsolurile minei, iar pe parcurs vom vedea că și aici lucrurile se vor înrăutăti, în funcție de dispozițiile pe care diverșii conducători ai exploatarii le primeau de la centru, de la Ministerul de Interne, după trecerea lagărelor și coloniilor de muncă în subordinea acestuia. S-a ajuns și la rationalizarea mâncării, a pâinii pe cartelă în funcție de îndeplinirea normei, aceasta mai ales în anii 1954-1955. Astfel, deținuții care își satisfăceau norma zilnică impusă primeau câte 250 gr de pâine la o masă, iar ceilalți câte 100 gr, sistem la care s-a recurs pentru obținerea unei cantități tot mai ridicate de minereu, dar mai ales pentru exterminarea prin muncă a „brațelor speciale”.²¹ Cert este, și o spun majoritatea foștilor deținuți obligați să muncească la Baia Sprie că regimul alimentar din perioada imediat următoare sosirii la această colonie nu se compara cu regimul de la coloniile și lagărele de muncă de la Canalul Dunăre-Marea Neagră.²²

19 Cornel Onaca, *op. cit.*, pp. 139-140;

20 Ion Diaconescu, *op. cit.*, p. 85;

21 Interviu autorului cu Ioan Hotico, 07.09.2006;

22 *Ibidem*;

Paul Lăzărescu, referindu-se la regimul alimentar de la Baia Sprie, împarte perioada detenției sale (1952-1956), în două etape distincte. În prima etapă alimentația era în general mai bună, mai consistentă, acest lucru fiind pus pe seama comandantului, maiorul Popa, care „era un om cumsecade, având grija să fie o mâncare bună, fiindcă oamenii munceau de fapt și era rațional, logic ca aceștia să dea și randament.”²³ A doua etapă este cea în care comandant devine Szabo Zoltan, acesta introducând raționalizarea pâinii de care am amintit deja, totul raportându-se la îndeplinirea normei. Asemenea asocieri sunt adesea scoase în evidență de către foștii deținuți, existând întotdeauna la conducere „oameni cumsecade” și comandanți „brute”, în ansamblu regimul fiind unul criminal fără excepții. Alternarea regim bun și regim rău a fost tot un mijloc al depersonalizării oamenilor, de multe ori trecerea bruscă de la un regim alimentar al coloniei la altul, marcând și distrugând viațile acestora.

Pentru buna funcționare a acestei mine de plumb, un rol deosebit de important l-a avut personalul tehnic, format din deținuți ingineri cu orientare spre asemenea activități. Cu acest personal tehnic, noii sosiți luau foarte repede legătura în vederea unei instruiriri rapide necesare muncii în subteran. Majoritatea foștilor deținuți minori își amintesc de inginerii Alexandru Balș și Ion Bujoiu, responsabili cu instruirea, devenind pentru cei mai mulți deținuți un fel de mentor pe linia exploatarii mineritului.²⁴ Ion Diaconescu, încadrat la Biroul Tehnic a fost beneficiarul învățămîntelor lui Balș și Bujoiu, ajungând în scurt timp un bun coordonator al muncii cu mineritul exercitată de colegii săi, sub stricta supraveghere a comandanților de la Baia Sprie, prin intermediul gardienilor infiltrati în toate aripile acestei exploatari.²⁵

Un aspect important, scos în evidență de mulți cercetători a fost cel al relației dintre muncitorii deținuți și cei civili încadrați conform normelor muncii legale. Din acest punct de vedere trebuie să scoatem în evidență două aspecte. Unii pun foarte clar accentul pe faptul că în subteranul minei de plumb de la Baia Sprie se aflau atât minorii civili, cât și cei politici, dar că cele două categorii munceau în schimburi și la orizonturi diferite, pe timpul zilei sau nopții, în timp ce alții istorici, specialiști în acest domeniu, erau de părere că activitatea civilă în cadrul minei revenea doar artificierilor, câtorva

23 AIOCIMS, *Fond cit.*, casetă nr. 270/I, interviu cu Paul Lăzărescu;

24 Alexandru Balș și Ion Bujoiu au fost condamnați la muncă silnică pe viață, sentință fiind pronunțată în 1947 pentru lotul „Marii Finanțe”. Cei doi au fost absolvenți ai celebrei Universități din Paris, Școala Normală Superioră, și condusese ră Societatea Petroșani, proprietară a 200 de mine în Transilvania. În anul 1939, inginerul Bujoiu fusese și ministru al economiei naționale; Lucia Hossu Longin, *op. cit.*, p. 224

25 Vézi în acest sens lucrarea memorialistică *Temeița destinul generației noastre* de Ion Diaconescu;

muncitori liberi și eventual personalului tehnic, munca efectivă revenind deținuților politici. Documente create în anii 1950-1951 sunt sugestive și părtinitoare aspectului că în colonia de muncă de la Baia Sprie se aflau atât mineri civili cât și deținuți politici. Importantă este în acest sens o adresă prin care directorul general al Combinatului Metalelor Neferoase Baia Mare, Alexandru Gomoiu, cerea conducerii exploatarii de la Baia Sprie să nu acorde concedii în masă „salariaților obișnuiți”, profitând de întrebunțarea „brațelor speciale”, acest lucru însemnând paralizarea anumitor sectoare.²⁶ De asemenea, muncitorii civili erau cei care, prin intermediul ziarelor, sau, de cele mai multe ori, a articolelor decupate din presa vremii asigurau deținuților politici contactul cu lumea, cu evenimentele din afara coloniei. Prin astfel de mijloace s-aflat la Baia Sprie de moartea lui Stalin, la 5 martie 1953, vesteala ducându-se rapid în întreaga colonie, unde a renăscut speranța eliberării și căderii regimului comunist în întreaga Europă Răsăriteană. Tot în aceeași manieră, deținuții de la Baia Sprie au intrat în posesia informației Convenției de la Geneva din 1955, când, după această dată, sistemul concentraționar românesc a cunoscut o perioadă de usoară destindere. Se întâmpla de multe ori ca veridicitatea știrilor venite din om în om să fie pusă la îndoială de către deținuți, acestea fiind de multe ori deformate sau răstălmăcite.²⁷

Referitor la relația deținuților cu exteriorul se poate trage concluzia generală că știrile din acea vreme erau destul de rare, iar contactul cu cei din familie era strict interzis, deși directiva generală a Ministerului prevedea că în cazuri excepționale și deținuții politici din cadrul coloniilor de muncă să aibă, cel puțin o dată pe lună, contact cu familia prin intermediul vorbitorului, pachetului sau scrisorilor. Însă, este bine cunoscut faptul că nici la Baia Sprie, și nici la celelalte două colonii de muncă din Maramureș nu se permitea sub nici o formă contactul cu familia, luându-se măsuri deosebite de izolare, tocmai pentru că opinia publică și cetățenii din afară să nu afle de existența unor asemenea locuri de detenție.

Revenind la regimul de muncă, trebuie să scoatem în evidență că activitatea cea mai usoară pe care o putea desfășura un deținut politic la colonia minei de plumb Baia Sprie era cea de întreținător la suprafață care se ocupa de curățarea, măturarea coloniei, dirijarea apelor pluviale, prin desfundarea rigolelor, și uneori descărcatul căruței cu care se făcea aprovisionarea cu alimente la bucătărie. De obicei aceste „corvezi” revineau celor declarați inapți pentru munca din interiorul minei sau celor care se îmbolnăveau pe

26 DJANMM, *Fond cit.*, dosar nr. 4/1951, f. 6;

27 Ion Diaconescu, *op. cit.*, p. 97;

parcurs. Aspectul inuman al regimului se contura cel mai profund în subteranul minei, unde, „brațele speciale”, lipsite de experiență, erau sufocate de munca specifică minerilor. În numeroasele lucrări cu caracter memorialistic, sunt explicate o parte din meseriile exercitate la diferitele orizonturi miniere. Acest lucru îl face și Cornel Onaca în *Martori și martiri*, realizând o binevenită prezentare a perforatorilor deținuți, a rulătorilor, vagonetarilor, copturiștilor, dulgherilor, burajerilor, minerilor c.f., mecanicilor și nu în ultimul rând a medicilor,²⁸ fără existența cărora activitatea minieră nu ar fi fost posibilă la Baia Sprie. Deținuții politici ajungeau ca toate aceste meseri să le practice după doar câteva intrări în subteran, numărul accidentelor ușoare, dar și a celor deosebit de grave fiind în continuu creștere, mai ales datorită lipsei de experiență a „brațelor speciale” nou încadrate din ordinul Ministerului Afacerilor Interne.

Regimul de muncă de la mina de plumb din Baia Sprie este conturat de majoritatea foștilor deținuți ca un tablou apocaliptic, fiind apreciat ca unul dintre cele mai dure locuri de muncă obligatorie din perioada regimului comunist care au funcționat pe teritoriul României. Aici, exercitarea meseriilor prezентate însemnă asumarea unui continuu risc, de la intrarea în mină și până la ieșire. Munca cea mai grea era destinată perforatorilor care lucrau în abatajele cele mai puțin aerisite, la temperaturi de 40-45 de grade. Cei mai mulți nu rezistau acestei călduri istovitoare, muncind doar în slipuri și având în picioare cizme de cauciuc:

„În acele locuri de muncă, lucrau cei mai puternici și robusti în stare să susțină și să mânuiască aparatul greu, care producea trepidății continue,

28 **Perforatorii** deținuți – perforau cu sfredele de dimensiuni foarte mari perejii foarte duri ai minei; **rulătorii** din abataje – separau minereul de steril rezultat în urma împușcăturilor, rulând apoi minereul în rostogol, o pantă cu înclinare mare care permitea alunecarea materialului; **vagonetari** – împingeau manual vagonetele umplute cu minereu până la puțul de extracție pentru a fi scoase cu corfă (mijloc asemănător liftului) la suprafață; **copturiști** – verificau cu rângile din otel rezistența tavanului sau pereților rocii, care prezintau după fiecare explozie dezlipiri de bucăți de minereu, mai mici sau mai mari, de la câteva zeci de kilograme până la câteva tone; **dulgherii** – armau peretii din galerii și abataje, consolidând tavanele care prezintau pericol de surpare, tot ei erau cei care confectionau scările necesare la locurile de muncă, aşa-numitele suitorii, care erau utilizate la urcarea și coborârea din galerii în abataje și de acolo mai sus sau mai jos, la alte orizonturi miniere; **burajerii** – confectionau din lut galben frâmântat cu apă burajele, care aveau formă cilindrică de 15-20 cm, tăvălile apoi în nisip. Burajele se întrebuiau la astuparea găurilor din rocă, făcute de perforatori, după introducerea de către artificieri a explozibililor; **minerii c.f.** (căi ferate) – asigurau prelungirea liniilor ferate înguste, în funcție de înaintarea lucrului în galerii și abataje, reparau și înlocuiau traversele din lemn confectionate de către dulgheri, întăreau cu piroane liniile desfăcute și montau macazurile în locurile cerute; **mecanicii**, care întrețineau și reparau diferitele echipamente tehnice; echipele de proiectare și topografie stabilieau cu ajutorul teodolitului diferite măsurători; **medicii** – asigurau asistență medicală în mină, acordau primul ajutor în cazul accidentelor; Cornel Onaca, *op. cit.*, pp. 153-156;

împroscându-i pe tot corpul cu un mâl noroios provenit din praful de rocă amestecat cu apă, oferind imagini de infern, în care siluete mânjite din cap până în picioare, descriau în mișcări ritmice ale corpului, un fel de ființe imaginare, considerate ca spirite ale întunericului.”²⁹

Această muncă infernală se desfășura mai ales la Orizontul 13, deschis exploatarii pentru a fi utilizat în vederea reeducației „dușmanilor poporului”. Acest orizont minier se afla la o adâncime care uneori depășea 400 de metri. Cel care a mânuит aici primul perforator a fost aviatorul Vasile Boarу, ajutat de Paul Lăzărescu și mai apoi de câțiva preoți. De altfel, majoritatea foștilor deținuți interviavați își amintesc foarte bine că Boarу și cu Lăzărescu erau cei care au deschis, la îndemnurile conducerii minei, munca la acest orizont.³⁰

Schimbarea conducerii de la Baia Sprie din 1953 a constituit o înăsprire dusă la extrem a regimului de muncă. Este momentul în care comandant al coloniei devine Szabo Zoltan, ajutat în exercitarea terorii de către locotenentul Cioară, locotenentul politic Guleran și locotenentul Pintea.³¹ Acum s-a manifestat forma specifică coloniei de la Baia Sprie a „fenomenului Pitești” de care se amintește în majoritatea studiilor cu acest caracter, însă fără amploare foarte mare, atât datorită numărului mic de „reeducații” prezenti aici³², dar și datorită curajului deținuților, care, la Baia Sprie, au recurs în mai multe rânduri la greve. Noua conducere instituită a redus pâinea la 300 de grame pe zi, deci mai puțin de un sfert în comparație cu ceea ce se dădea la început. Norma a fost mărită la aproximativ 7 tone de minereu de om într-un singur schimb, lucru foarte greu de realizat, aproape imposibil. Cel care depășea norma primea ca stimulent pâine până la 1 kg în ziua respectivă. Nu trebuie să omitem pericolozitatea muncii la diferitele orizonturi miniere, referindu-ne mai ales la urmările nefaste pe care exploatarea principalelor neferoase (plumb, zinc, cupru)³³ o putea avea asupra organismului, cuprul, spre exemplu, deosebit de tăios, producea, nu de puține ori, infecții foarte grave deținuților accidentați prin tăiere.

Regimul deosebit de sever a avut și o latură pozitivă, dacă ne gândim la solidaritatea care se cimenta între „brațele speciale” de la Baia Sprie încă din anul 1951. Este relevant în acest sens comentariul Luciei Hossu Longin despre Noaptea de Înviere, petrecută de deținuți în subteran:

29 Ibidem, p. 154;

30 AIOCIMS, *Fond cit.*, caseta nr. 270/I, interviu cu Paul Lăzărescu;

31 <http://www.procesul.comunismului.com/marturii/fonduri/ioanitoiu/morminte2/default.asp.htm>, accesat în 16.11.2007;

32 Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România, *op. cit.*, p. 161;

33 DJANMM, *Fond cit.*, dosar 5/1951, f. 13;

„Noaptea de Paști a anului 1951. Hotărârea de a sărbători Învierea Domnului a fost îmbrățișată de toți deținuții din lagărul de la Baia Sprie. Ca o formă a rezistenței, a împotrivirii, am recompus, cu ajutorul martorilor supraviețuitori Nicolae Păun, Vasile Boară, Mircea Moței, Mircea Buteanu, Victor Paulian, Ionică Băurceanu, Învierea din acestă noapte, împărtășirea speranței prin lumină. Agățate cu sfuri de colțurile de rocă, sfredelele rezonau precum clopotele bisericilor în libertate. La bătaia clopotelor, amplificată de intensitatea bolților, au dispărut și ziduri, și frontiere, și munții de plumb. A rămas covârșitoare credința. Ferecății în piatra dură, în muștenia lor de ieri, au azi chipurile fulgerate de lumină. Au fost sute aici, îngenuncheați în fața liturghiei, în acea noapte a anului 1951, și au rămas în viață cățiva. Lampa de carbid a preotului Antal mai izvorăște și azi lumină din lumină.”

Încheind în această manieră pozitivă trebuie să remarcăm că descrierea de mai sus este o dovedă clară a faptului că solidaritatea și credința erau singurele mijloace de rezistență în fața terorii, ajungându-se, ca, din cauza regimului sever, deținuții să recurgă și la gesturi mult mai îndrăznețe, cum sunt cele ale declanșării grevelor de care vorbesc cei mai mulți, greve care au fost întotdeauna atenuate în liniște pentru păstrarea secretului existenței coloniilor ilegale de muncă în minele de plumb din Maramureș.

Sperăm că cele câteva aspecte prezentate în acest articol și-au adus o contribuție importantă în conturarea perioadei de maximă duritate a regimului comunist din Regiunea Maramureș, reeducarea prin muncă de la mină din Baia Sprie fiind o expresie a suprimării atât a libertății fizice, cât mai ales a libertății de gândire, dacă ne referim la izolarea informațională și culturală a deținuților politici în subteranul acestei mine.

THE MINE EXPLOATATION FROM BAIA SPRIE – EXTERMINATION CENTRE FOR THE POLITICAL PRISONERS

Key words: *mine, labour colony, political prisoners, communist repression, extermination centre*

This article has been written with the purpose of supplementing the preliminary writings on the Communist Repression in the South of Maramureş, thus being a way of revealing the truth through practical political re-education in the forced labour colonies within the Mine of Baia Sprie.

The lead mine from Baia Sprie didn't get away from nationalization process becoming, since 1950, officially 1952, a forced labour colony for the political prisoners with very serious sentences brought here from Aiud, Gherla, and the Danube-Black Sea Channel. The underground work in this mine was often kept secret as the majority of the staff had no qualifications in the mining field, the most of the political prisoners being intellectually qualified. Even the legislation settleing the way camps and labour colonies worked had an aleatory, secret character, or allowed several interpretations depending on the requirements of the Security when practising the “re-education of people's enemies”.

MINORITĂȚILE NAȚIONALE ÎNTRÉ DOCTRINA COMUNISTĂ ȘI PROPRIA IDENTITATE. STUDIU DE CAZ: EVREII DIN REGIUNEÀ MARAMUREŞ (1950 – 1965)

Drd. Adriana Coroian

Licențiat în Istorie - Geografie, Facultatea de Istorie - Geografie, Universitatea din Oradea, 2004. Bursă Socrates în geografie, Orléans, Franța, 2003. Studii de masterat la Universitatea din Oradea: „Istoria vestului românesc în context național și european”. Doctorand cu frecvență în istorie, Universitatea din Oradea, cu lucrarea: „Politica și propagandă comunistă în regiunea Maramureş (1952-1968) n. în 1980, în Baia Mare.

Cuvinte cheie: minorități naționale, doctrină comunistă, evrei, regim communist, organizații de masă

Raportul etnie – politică este departe de a fi unul simplu, atât în planul teoriei, cât și a faptelor. În cazul regimului comunist, dominarea politică, economică și culturală, s-a răsfrânt în alterarea identității etnilor în aceiași măsură ca în cazul specificității societății tradiționale românești. Marxiștii susțineau că funcția ideologică a separărilor etnice savant întreținute de clasele dominante ale

societăților industriale ar fi aceea de a ascunde interesele convergente ale păturilor exploatatoare și chiar de a descalifica anumite forme de revendicare, făcându-le să pară manifestarea unei poveri arhaice¹. De aici pornește politica asimilaționistă a comunismului. Prin asimilaționism înțelegem negarea unor pretenții pluralistice particulare. Astfel spus comunismul tindea spre uniformizarea întregii societăți.

Analiza chestiunii evreilor din perspectiva clivajului pe linia comunism – anticomunism pare a fi, la prima vedere, una previzibilă. Problema în discuție este însă mai profundă cu substraturi psihologice, sociale și politice. Discuția comportă dificultăți întrucât se pretează la abordări

¹ M. Segalen, *Etnologie. Concepțe și arii culturale*, Editura Amacord, Timișoara, 2002, p. 21

din unghiuri extrem de variate, prin urmare, demersul nostru nu este unul exhaustiv. Pornim de la ideea că ideologia totalitară se întemeiază pe sfidarea și ignorarea deliberată a diversității și complexității. Regimul nu avea cum să combată iremediabil libertatea de opțiune și cu atât mai puțin conștientizarea propriei identități etnice. Dacă identitatea etnică se construiește pornind de la ideea de diferență², studiul evreilor din regiunea Maramureș va atinge probleme demografice, sociale și confesionale pe de-o parte și aspecte politice de pe altă parte. Din perspectivă politică este considerat că funcția predominantă a etnicității este aceea de a organiza interesele politice, prin urmare chestiunea evreiască în regimul partidului unic era una din cele mai complicate ca urmare a existenței unui puternic curent sionist.

Coordonatele demografice și social - economice ale populației evreiești

Zona Maramureș – Sătmăr s-a evidențiat din punct de vedere etnic ca un spațiu al diversității și interferențelor, ca urmare a convietuirii etnicilor români, maghiari, evrei, ucraineni și germani. Configurația noii structuri teritorial – administrative³ impuse de comuniști a plasat regiunea Maramureș imediat după Regiunea Autonomă Maghiară din punct de vedere etnic, proporția minorităților în populația totală fiind de 34,12%⁴.

Evreii au avut o evoluție dramatică, urmare a Holocaustului din perioada administrației maghiare. În 1941 în județul Maramureș erau 39.583 evrei (8,49%), iar în Satu Mare 25.037 (5,37%)⁵, în total 64.620 evrei. În urma deportării lor de către guvernul de la Budapesta, s-a estimat, în 1947, că populația evreiască din Maramureș s-a redus la 5596 persoane (1,31%).

2 Ghe. Teodorescu, *Etnicitatea: teorie și experiență istorică la timpul prezent*, în *Xenopoliana*, nr. 1 – 4/1997, p. 132

3 Cu începere din 1950 s-a trecut la împărțirea teritorial – administrativă a României conform modelului sovietic, pe regiuni și raioane. Delimitarea acestora realizându-se pe considerentul „complexității social – economice”, noile structuri administrative nu amintea nimic din cea a fostelor județe, divizate pe considerentul specificității geografice și istorice. Concret, regiunea Maramureș – denumită inițial regiunea Baia Mare – încorpora fostele județe Maramureș, Satu Mare și părți din județele Sălaj și Someș. În 1960 regiunea trece de le denumirea depersonalizată – reluând pe cel al orașului de reședință – la cea de Maramureș pe care o va păstra până la desființarea sa în februarie 1968. Schimbarea s-a datorat politicii duse de Gheorghe Gheorghiu Dej de reorientare către valorile naționale după retragerea trupelor sovietice din România în 1958. Pentru evitarea oricăror confuzii am decis uzitarea denumirii de Maramureș indiferent la care perioadă facem referire.

4 Procentajul este calculat conform datelor din recensământul din 1956

5 L. Gyémánt, *Evreii din Transilvania*, Institutul Cultural Român. Centru de Studii Transilvane, Cluj – Napoca, 2004, p. 124

iar în Sătmar la 10.597 (2,47%)⁶. Numărul lor avea să se reducă de la un an la altul ca urmare a emigrării acestora în Israel sau alte state democratice vest – europene. În 1956, populația evreiască avea să scadă la 7735 de evrei. Scăderea va continua, pentru că la recensământul din martie 1966 să fie consemnați doar 1343 evrei în regiunea Maramureș⁷. Interesantă este dispariția comunităților din mediul rural, ca urmare a emigrării populației evreiești, fenomen consemnat de documente încă de la începutul anilor '50⁸. Situația este reflectată și în creșterea ponderii orășenilor evrei la 78% în 1956, respectiv 94,4% în 1966. Explicarea fenomenului dispariției treptate a comunității evreiești, se regăsește în politica națională și economică a regimului comunist, prin urmare se poate considera un element al evoluției politice a statului român.

Politica economică a comuniștilor i-a afectat pe evrei în mod direct și cât se poate de profund. Stabilizarea monetară din 1947 și 1952, naționalizarea întreprinderilor industriale, comerciale și bancare din 1948, urmată ulterior de cea a imobilelor a afectat statutul unor largi categorii ale evreilor. Vechea clasă de mijloc de comercianți evrei din perioada interbelică⁹ fusese efectiv eliminată. În 1956 mai erau consemnați în regiune doar 27 de comercianți evrei¹⁰. În mediu rural mare parte a evreilor erau agricultori iar populația urbană era formată în special din meseriași, muncitori, intelectuali și o categorie destul de importantă de foști comercianți¹¹.

Perspectiva muncii „colective” și comandate birocratic – centralizat oferită de regim nu se arăta deloc pe „gustul” unei populații ce-și exersase în timp spiritul intrepid, competitivitatea, simțul proprietății¹². Comitetul

6 Ibidem, p. 142

7 *Recensământul populației din 21 februarie 1956. Structura demografică. Numărul și repartizarea teritorială a populației; Starea civilă; naționalitate; limbă maternă; nivel de instruire; familiu* (în continuare: *Recensământul populației din 21 februarie 1956...*), p. 190 – 191; *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Regiunea Maramureș*, vol. I, *Populația* (în continuare: *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966...*), p. 77

8 Sunt amintite localități precum Tășnad, Seini, Copalnic Mănăștur, Tarna Mare, Turț. Arhiva Națională – Direcția Județeană Maramureș, *Fond Comitetul Democrat Evreesc* (în continuare: A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*), dos. 1/1950, f. 30, 64

9 În 1930 erau înregistrați 7721 evrei comercianți în județul Maramureș și 8594 în județul Satu Mare (*Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. V, *Populația după situația în profesie, sex, grupe de vîrstă, instrucție și neam pe clase de profesioni*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 229, 314)

10 *Recensământul populației din 21 februarie 1956...*, p. 292 - 293

11 A. N. – D. J. Mm., *Fond Comitetul Democrat Evreesc. Comitetul Județean Maramureș* (în continuare: *Fond C.D.E. Comitetul Județean Maramureș*), dos. 4/1948, f. 5

12 H. Kuller, *Opt studii despre Istoria evreilor din România*, Editura Hasefer, București, 1997, p. 23

Democratic Evreiesc (C.D.E) răspundea de îndrumarea evreilor spre munca productivă și recalificare profesională. În regiune era constituită o comisie C.D.E de încadrare în muncă compusă din cinci activiști, toți cu funcții de răspundere în instituții și întreprinderi din regiune¹³. Micii meseriași trebuiau îndrumați spre cooperativele meșteșugărești iar foștii mici comercianți spre fabrici și uzine¹⁴. Problema încadrării în munca productivă a întâmpinat în regiune greutăți motivată de autorități prin lipsa posibilităților de încadrare în localități precum Satu Mare, Sighet și Carei. La Baia Mare unde existau posibilități, problema locuințelor nu a permis încadrarea oamenilor din alte localități¹⁵. În 1956 erau integrați în cooperative doar 472 meșteșugari evrei față de cei 1028 care continuau să muncească individual. În întreprinderi erau 2201 evrei muncitori. Alternativa la munca productivă a fost sistemul instituțiilor publice. Evreii au fost integrați masiv în diferite instituții, în regiune fiind înregistrați în 1956 un număr de 3555 evrei funcționari (45,95%)¹⁶. Documentele C.D.E semnalează existența unui grup aparte de evrei, a celor neîncadrați în muncă. Mare parte din aceștia erau foști comercianți care doreau să se integreze pe „un post ușor cu salar mare de la magazioner și iluzii de director”. În decembrie 1951 în orașul Satu Mare erau neîncadrați peste 80 de evrei iar în Sighet numărul acestora se ridică la 24¹⁷.

Gravele probleme sociale cu care s-a confruntat populația evreiască în perioada imediat următoare războiului au necesitat acțiuni susținute de refacere și sprijinire a comunităților. Ajutorul finanțiar acordat populației evreiești erau contribuții directe ale organizațiilor internaționale evreiești, și în special ale organizației Joint Distribution Committee, cunoscută sub numele prescurtat Joint. Aceasta a activat până la 1 martie 1949 când i s-a interzis orice activitate¹⁸. În perioada în care și-a desfășurat activitatea, Joint a sprijinit material și finanțiar Comisiile de Distribuire ale ajutoarelor bănești și obiectelor de îmbrăcăminte trimise populației evreiești revenită din lagărele de deportare. Aceste comisii au fost constituite pe lângă comunitățile evreiești din Sighet, Satu Mare, Baia Mare, Carei, Vișeu și Șomcuta Mare¹⁹.

13 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/1952, f. 148, 149

14 Arhiva Națională Istorică Centrală, *Fond Comitetul Democrat Evreesc* (în continuare: A. N. I. C., *Fond C. D. E.*), dos. 43/1952, f. 52, 54

15 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/152, f. 208; dos. 4/1953, f. 13

16 *Recensământul populației din 21 februarie 1956...*, p. 292 - 293

17 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/1952, f. 202, 218

18 L. Rotman, *Evreii din România în perioada comunistică 1944 – 1965*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 70

19 Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Fond Documentar* (în continuare: A.C.N.S.A.S., *Fond Documentar*), dos. 3973, f. 117

Joint, prin intermediul Băncii de Credit Mărunt din Satu Mare și Sighet, a subvenționat asociațiile și amplasamentele socio-sanitare evreiești²⁰.

Paralel cu Joint au activat încă două organizații evreiești de ajutorare, O.R.T. (Organization for Rehabilitation Through Training), ce patrona învățământul profesional, și organizația O.S.E. (The World Union for the Protection of the Help of Jews), ce se ocupa de probleme medicale ale populației evreiești²¹. O.R.T. a organizat programe de calificare și recalificare a populației evreiești. Denumită sugestiv de autoritățile comuniste „Asociația pentru îndrumarea evreilor spre profesioni manuale și agricultură”²² și controlată de C.D.E, aceasta a încurajat schimbarea structurilor socioprofesionale a populației evreiești. „Stațiunile de restratificare” cum erau numite de comuniști, au avut ca principal obiectiv antrenarea evreilor în activitățile productive. Acestea au fost organizate la Carei, Tășnad, Livada și Acâș²³. Organizația O.S.E. era reprezentată în Baia Mare, Sighet, Satu Mare, Carei și în diferite comune din regiune²⁴. Autoritățile comuniste au interzis activitatea acestor organizații, prin decizia de guvern din 1 martie 1949. Aceasta prevedea ca întregul patrimoniu al JDC, O.R.T. și O.S.T. să treacă în posesia Federației Uniunilor de Comunități Evreiești²⁵.

Chiar dacă organizațiile evreiești internaționale nu și-au reluat activitatea în România, populația evreiască a fost în continuare sprijinită financiar și material de organizațiile și evreii din străinătate. Documentele C.D.E semnalează că „coletele ajungeau regulat, lunar, acelor propuși în cantitate de până la un kilogram, cu diferite articole curente”. Același document precizează că au fost întocmite liste cu evreii care meritau să primească ajutor și că „pachetele nu vin cu expeditorul unei organizații ci cu adresa a diferiți evrei din Belgia, oameni fictivi”. În condițiile penuriei produselor de bază, evreii au făcut uz de spiritul lor întreprinzător dezvoltând comerțul subteran cu produse provenite de la organisme de ajutorare²⁶. Ajutorul financiar era primit prin Banca R.P.R. Un document al Securității, datat 24 mai 1962,

20 Spitalul Evreesc din Satu Mare și ambulanța din Sighet au apartinut comunităților din aceste orașe. Cantine existau la Satu Mare, Sighet și Vișeu de Sus. Cămine de fete funcționau în comunitățile Satu Mare și Vișeu de Sus. Toate au fost sprijinite cu alimente, îmbrăcăminte și medicamente de către Joint. (A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Comitetul Județean Maramureș*, dos. 5/1948, f. 87; dos. 7/1949, f. 17; A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 3973, f. 111, 112)

21 L. Rotman, *op. cit.*, p. 70

22 A.C.N.S.A.S., *Fond Documentar*, dos. 3973, f. 113

23 *Ibidem*, f. 113

24 *Ibidem*, f. 112

25 L. Rotman, *op. cit.*, p. 70

26 A.N.-D.J.Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 1/1950, f. 17

menționa că „în primul trimestru al acestui an, elementele sioniste de pe raza regiunii au primit prin Banca R.P.R. suma de peste 50.000 lei”²⁷.

După 1950, pe fondul ascensiunii antisemitismului stalinist, au loc diverse procese, unele cu caracter economic, în care acuzații erau evrei. În februarie 1953 începea la Satu Mare procesul „Dozsa Gheorghe”. Inculpații, în număr de nouă evrei, foști membrii în conducerea întreprinderii Dozsa, erau acuzați de delapidare, nerespectarea directivelor în legătură cu reforma monetară, neglijență în serviciu. Rumoarea stârnită în rândul populației a fost cauzată de declarația unui martor al acuzației potrivit căreia Controlul de Stat care a efectuat ancheta i-ar fi cerut să dea declarații compromițătoare pentru evreii acuzați. „Ești muncitor și trebuie să spui totul căci noi vrem să-i distrugem pe toți evreii”²⁸. Dacă populația evreiască era îngrijorată de metodele uzitate în timpul procesului, în rândul populației neevreiești se comentă că doar evreii au fost speculanți²⁹.

Chiar dacă după 1955 se poate vorbi de relaxare în dinamica regimului comunist, politica socială și economică a acesteia s-a menținut constantă în direcția „luptei de clase” și a uniformizării societății. Au existat doar schimbări de nuanțe sau priorități tactice care răspundeau unor interese de moment ale regimului. În anii ‘50, pe fondul lipsei cadrelor specializate, evreii dețineau funcții importante în economie sau administrație. Perioada naționalismului românesc și creșterea numărului de cadre specializate din rândul românilor va conduce la o izolare a populației evreiești din punct de vedere socio-profesional.

Comunitatea evreiască

Comunitățile evreiești erau percepute de comuniști a fi extrem de periculoase ca urmare a valorilor ostile socialismului pe care le promovau. Ele, în concepția regimului, erau percepute ca „un cuib de jefuitori, de exploataitori, de spioni”³⁰, motiv pentru care au fost infiltrate și în final preluate de simpatizanții comuniști. Amestecul puterii în viața comunității a fost dur. Dacă nu au desființat Comunitatea, comuniștii au golit-o de substanță, anulându-i principalele funcții. Prinț-o serie de măsuri succesive, în anii 1948 și 1949 erau naționalizate instituțiile medicale cât și cele sociale,

27 A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 3973, f. 35

28 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 4/1953, f. 20

29 *Ibidem*, f. 21; Idem, *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 3/1953, f. 204

30 A. N. I. C., *Fond CC al PCR, Cancelarie*, dos. 2/1953, f. 27

lăsând comunitatea fără funcția de ajutor social. Scopul era de a transforma comunitatea evreiască într-o entitate religioasă. Potrivit statutului de organizare și funcționare a Cultului Mozaic (1 iunie 1949), comunitatea era definită ca „întrunirea credincioșilor de religie mozaică dintr-o localitate”, subliniind prin intermediul definiției caracterul strict religios al acestei comunități. În optica Partidului Comunist, i se recunoștea deci comunității evreiești o singură funcție, cea religioasă, dar ea era dirijată într-un spirit antireligios. Aceasta a fost una dintre contradicțiile de bază ale concepției comuniste privind organizarea vieții evreiești din România³¹.

Un nou Statut de organizare și funcționare al cultului mozaic, adoptat în februarie 1950, recunoștea existența doar a unor secțiuni distințe, ortodoxe și sefarde, în cadrul comunităților unice. Comasarea forțată a comunităților, deosebite între ele după specificul cultului sau după origine, a suprimat o tradiție îndelungată a coexistenței în cadrul același cult mozaic a unor comunități diferite. În 1964 în regiunea Maramureș erau consemnați 1779 evrei ortodocși și 610 sefarzi³².

Comunitățile se schimbaseră. Acestea își pierduseră autonomia bugetară și organizatorică. Comunitatea nu mai era decât o filială a Federației. Membrii ei, propuși de Ministerul Cultelor, erau membrii de partid ce aplicau dispozițiile regimului. Președinții de comunitate au fost transformați în simpli funcționari, ce răspundeau doar în fața Federației, și nu a comunității. În anii '60, urmare a emigrării masive, mai erau organizate alegeri doar în cadrul Comunităților Baia Mare, Satu Mare și Sighet, restul grupărilor afiliindu-se acestora, conform indicațiilor Federației³³.

Credincioșii își exprimau nemulțumirea și teama în privința amestecului regimului în activitățile comunităților religioase și neîncrederea în posibilitatea asigurării unui serviciu religios liber, cât și educării copiilor în spiritul religios thalmudic³⁴. Funcția religioasă era exercitată cu dificultate. Respectarea repausului sabatic nu era asigurată ceea ce se repercuta asupra copiilor din familiile religioase care erau pasibili cu eliminarea din școlile de stat. În septembrie 1958 secretarul Comunității evreiești și reprezentantul cultelor din orașul Satu Mare solicitau Secției de Învățământ a Sfatului Popular Orășenesc ca elevii evrei să fie scuțiți de scris în zilele de sabat³⁵.

31 L. Rotman, *op. cit.*, p. 76

32 A. N. – D. J. Mm., *Fond Inspectoratul Teritorial al Cultelor*, dos. 39/1963, f. 56, 67

33 *Ibidem*, f. 38

34 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/1952, f. 17

35 Idem, *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 24/1958, f. 72

Activități cu caracter comunist gen rapoarte de activitate, planuri de sarcini, critica și autocritica, activitățile propagandistice au transformat Comunitatea într-un soi de instituție oarecare³⁶, una din multele la dispoziția regimului. Prin urmare propaganda era dublată de supravegherea constantă din partea regimului. Propaganda se desfășura de regulă pe temele anti-alya și „lupta pentru pace”³⁷. Chiar și cuvântarea rabinului trebuia să aibă trimiteri politice, în spiritul propagandei de partid, sub atenta supraveghere a responsabilului de comunitate³⁸. Presiunea propagandistică va scădea după 1953, fără a se renunța la controlul asupra a tot ce se întâmplă în sinagogă. Aceasta era preluat tot mai mult de organele „specializate”, de Securitate. Se pare că era o practică recrutarea din rândul clerului sau al eforilor de informatori, care aveau dublu rol de a provoca și apoi de a raporta reacția publicului³⁹. Controlul politic accentuat asupra lăcașurilor de cult s-a datorat în principal conștientizării de către regim a importanței sinagogii ca loc de întâlnire și dezbatere sau chiar mediu de lansare de zvonuri. În ciuda unei propagande acerbe împotriva emigrării în cadrul comunităților, tocmai aceste medii religioase au constituit locul propice de propagare a ideilor sioniste care promovau emigrarea ca alternativă viabilă la comunism.

Semn al închiderii totale era interdicția corespondenței cu străinătatea pentru Comunități ca și pentru întreg personalul. Orice scrisoare primită sau trimisă trebuia înaintată la Federație fiind vizată oprirea oricăror relații cu evreii din străinătate⁴⁰.

O funcție importantă a comunității evreiești este cea educativă. Deși școlile comunitare evreiești au fost și ele supuse naționalizării în 1948, trecând în proprietatea statului, acestea și-au desfășurat în continuare activitatea. Acceptate tacit de regim, școlile Talmud - Tora și-au desfășurat activitatea în secundar învățământului obligatoriu de stat. Acestea au reprezentat breșa

36 L. Rotman, *Spațiul paralel – un pericol pentru puterea comunistă*, în *Dilemele convietuirii. Evrei și neevrei în Europa Central – Răsăriteană* (coord. L. Gyémánt, Maria Ghitta), Editura Institutului Cultural Român. Centru de Studii Transilvane, Cluj – Napoca, 2006, p. 176

37 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/1952, f. 18; Arhiva Națională – Direcția Județeană Satu Mare, *Fond Comitetul Democratic Evreiesc. Organizația Județeană Satu Mare* (în continuare: A.N.-D. J. S.M., *Fond C.D.E. Organizația Județeană Satu Mare*), dos. 42/1951, f. 31

38 Comitetul Democratic Evreiesc a înființat în 1951, la nivelul organizațiilor locale, funcția de responsabil cu munca de comunitate, ce trebuia să supervizeze întreaga activitate comunitară și să intervenă în sensul dispozițiilor primite de la centru (A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/1952, f. 18, 202)

39 L. Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă 1944 – 1965*, Editura Polirom, Iași, 2004, (în continuare: L. Rotman, *Evreii din România ...*), p. 50

40 *Ibidem*, p. 39 - 40

creată în monopolul partidului asupra educației tinerei generații. În 1952 – în perioada ascensiunii antisemitismului - se discuta la nivel central închiderea definitivă a acestor școli comunitare, demers motivat prin faptul că „masele largi muncitoare ale populației evreiești în toate timpurile au urât aceste școli care speriau copiii, erau schinguiți, că să învețe o limbă care nu se vorbea”⁴¹. În realitate, aceste școli, ca orice școli confesionale, nu puteau fi acceptate de regim fiind un obstacol în calea intenției Partidului Comunist de a monopoliza educația tinerei generații. În 1952 figurau în documentele CDE că frecventau această formă de învățământ 180 de copii din Satu Mare. Pentru a contracara învățământul religios, CDE a solicitat înființarea unei grădinițe idiș⁴² la Satu Mare. Deși fusese obținută aprobarea pentru înființarea grădiniței⁴³, singura unitate de învățământ de stat pentru evrei care și-a desfășurat activitatea a fost cea din Sighet cu două cadre didactice. Din 1960, ca urmare a organizării învățământului mixt, grădinița devine română – idiș, funcționând cu 68 de copii.

Acceptarea funcționării școlilor Talmud – Tora de către regim s-a datorat unei perioade de relativă relaxare, simțită după 1953. Aceste școli au funcționat și înainte de 1953 însă au întâmpinat dificultăți în desfășurarea activității. În 1955, s-a încercat, din inițiativa şef – rabinului Rosen, reorganizarea acestor cursuri. În 1956, s-a inițiat, independent de Comunitate, o Comisie Centrală pentru Talmud – Tora care prin activitatea sa și legăturile cu comunitățile din țară, a provocat o adevărată „mișcare pentru învățământul de Talmud – Tora”. Ecoul a fost imediat. Părinții din Carei au solicitat rabinului Rosen asistență pentru angajarea unui melamed (învățător). Ca o formă de independență a acestor cursuri, ele erau finanțate prin efortul părinților desfășurându-și activitatea în afara cadrelor comunitare aprobate și controlate de putere⁴⁴. În prima jumătate a anilor '60 doar în orașul Sighet învățământul talmudic mai era sprijinit finanțiar de părinți, în localitățile Baia Mare, Satu Mare și Vișeu fiind sprijinit finanțiar de comunitate⁴⁵.

41 A. N. I. C., *Fond CC al PCR, Cancelarie*, dos. 2/1953, f. 28

42 Limba idiș a fost propagată ca o contraponere la limba ebraică predată în școlile confesionale. Impactul limbii maghiare s-a repercutat și asupra evreilor, mulți dintre aceștia declarându-se evrei cu limba maternă maghiară. Dintre cei 7735 evrei existenți în regiune în 1956, un număr de 2422 aveau limba maternă maghiară (31,3%) și 3612 evrei (46,7%) vorbeau limba idiș. Procentul vorbitorilor de limbă idiș a scăzut în perioada 1956 – 1966 ca urmare a emigrării. Numărul acestora a scăzut la 247 persoane în 1966 în condițiile în care în 1956 în zona Maramureș – Sătmăra locuiau peste 1/3 din vorbitori de idiș din țară. (*Recensământul populației din 21 februarie 1956...*, p. 271; L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 146)

43 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/1952, f. 161, 201; dos. 4/1953, f. 13

44 L. Rotman, *Evreii din România...*, p. 51 - 52

45 A. N. – D. J. Mm., *Fond Inspectoratul Teritorial al Cultelor*; dos. 39/1963, f. 58

Din a doua jumătate a anilor '60 nu a mai funcționat grădinița de la Sighet dar nici învățământul talmudic din cauza lipsei copiilor pe fondul emigrării masive a familiilor evreiești⁴⁶. În 1964 mai funcționa în sinagoga din Satu Mare o școală Talmud cu doi melamezi. Școala funcționa cu două clase, una cu 22 de copii, cealaltă cu 19 copii. O astfel de școală mai funcționa la Vișeu cu 5 – 6 copii, iar la Baia Mare, din cauza lipsei melamudului, școala nu funcționa. În perioada în care exista melamud, aceasta era frecventată de 30 – 60 copii în perioada învățământului școlar de cultură generală și de aproximativ 100 elevi în perioada vacanțelor școlare⁴⁷.

Activitatea religioasă din cadrul comunităților a avut de suferit ca urmare a emigrării clericilor. În 1956 comunitățile mozaice Tășnad și Carei nu aveau rabinii. Există în fiecare comunitate câte un învățător care îndeplinea și funcția de haham (persoană însărcinată cu asigurarea cănnii rituale conform prescripțiilor religiei mozaice)⁴⁸. În 1964 Halpert Naftale deținea funcția de prim rabin al Comunității Satu Mare. Restul deservenților din regiune erau în funcția de haham⁴⁹. Prestigiul de care se bucurau rabinii în cadrul comunităților va determina un tip de comportament, model de urmat de restul populației evreiești. Au existat chiar cazuri în care rabinii îndemnau populația la emigrare. Într-o notă informativă a Securității, datată 4 iunie 1950, se menționează că prim rabinul Isacsohn Iuda din Sighet, care obținuse pașaportul pentru emigrare, ar fi declarat într-o cuvântare rostită în sinagogă următoarele: „Noi evrei trebuie să plecăm de pe acel teritoriu, unde ne-au omorât părinții și frații. Părinții noștri au murit, dar bandiții care i-au omorât, trăiesc și nu au avut nimic de suferit”⁵⁰. Motivația oferită este una morală, dovedă a impactului Holocaustului asupra populației evreiești și a proximității evenimentelor trăite.

Consecință a scăderii numărului comunităților mozaice, reducerea sinagogilor, prin demolare, a fost decisă de regim încă de la începutul anilor '50⁵¹. Dispoziția Federației Comunităților Evreiești din București privind sinagogile nefolosite era demolarea acestora și vânzarea materialului. Propunerile de demolare sau vânzare erau făcute de Serviciul de Bunuri al Federației de la Oradea, condus de Partoș Andrei. Funcționau în continuare

⁴⁶ Idem, *Fond Direcția Regională de Statistică, Învățământ de toate gradele*, dos. 11/1958, f. 7v, 9; dos. 19/1960, f. 3; dos. 19b/1961, f. 4; Idem, *Fond Inspectoratul Teritorial al Cultelor*, dos. 39/1963, f. 58

⁴⁷ Idem, *Fond Inspectoratul Teritorial al Cultelor*, dos. 39/1963, f. 41, 58, 70

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 16/1956, f. 25

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 39/1963, f. 63, 64

⁵⁰ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 8745, f. 235

⁵¹ A. N. I. C., *Fond CC al PCR, Cancelarie*, dos. 2/1953, f. 58

sinagogi în Baia Mare, Satu Mare, Baia Sprie, Șomcuta, Sighet, Târgu Lăpuș și Vișeu de Sus. Unele sinagogi, din cauza neutilizării au fost donate sau vândute la solicitarea Sfaturilor Populare prin intermediul responsabilului de bunuri de la Oradea. Dintre acestea unele au fost transformate în case de locuit, cum au fost casele de cult din Dragomirești, Poienile de sub Munte sau Petrova, altele au fost transformate în depozite ca în Vișeu de Jos, Vișeu de Mijloc sau Sighet⁵². Chiar și sub această formă, cultul mozaic a dispărut treptat din peisajul confesional al regiunii Maramureș. Este simptomatic pentru comunitatea religioasă că pe fondul reducerii numărului de sinagogi în funcție, al rabinilor, al instituțiilor comunitare și al credincioșilor, viața religioasă și cea socio - culturală să se atrofieze.

Alya în regimul comunist

Fenomenul emigrării masive a populației evreiești după al doilea război mondial este unul complex, cu efecte deosebite și la nivel local. Reducerea populației evreiești din regiune, până aproape de dispariție, a determinat modificări majore în configurația etnică și socio – economică a regiunii.

Poziția oficială a partidului față de emigrare, și anume: „erau libere a pleca în Israel acele persoane din rândul populației evreiești care își exprimau dorința de plecare prin completarea formularelor distribuite de MAI”⁵³, prin urmare o acceptare a fenomenului a fost dublată de o activă propagandă anti-alya. În regiunea Maramureș, doar în 1950, solicitaseră aceste formulare un număr de 2333 de evrei⁵⁴. Înscrierea pentru emigrare a medicilor, tehnicienilor sau a inginerilor a îngrijorat autoritățile comuniste întrucât afecta societatea din punct de vedere socio - economic. Regimul dorea stoparea emigrării în condițiile ascensiunii economiei românești și a lipsei cadrelor specializate. O notă informativă datată 9 mai 1950 surprindea comentariile provocate în rândul populației de înscrierea pentru emigrare a 16 medici evrei din orașul Baia Mare. Emigrarea acestora, potrivit populației, urma să lase orașul Baia Mare fără cadre medicale⁵⁵. „Înghețul” din 1952 avea să rezolve temporar exodul cadrelor specializate.

⁵² În general primele demolate au fost sinagogile din mediul rural, întrucât populația evreiască din acest mediu emigrase iar lăcașele de rugăciune erau în paragină. Localități precum Seini, Pir, Sanislău, Supuru de Jos, Tășnad, Apa, Apateu, Bercu, Halmeu, Nicula, Odoreu, Viile Satu Mare, Cehul Silvaniei, Negrești, Orașul Nou, Livada, Berbești, Crăciunești au avut sinagogi care au fost demolate în perioada 1958 – 1965. (A. N. – D. J. Mm., *Fond Inspectoratul Teritorial al Cultelor*, dos. 39/1963, f. 22 – 24; Idem, *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 1/1950, f. 61)

⁵³ A. N. I. C., *Fond CC al PCR, Cancelarie*, dos. 91/1950, f. 4

⁵⁴ A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 1/1950, f. 61

⁵⁵ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 8745, f. 227

În mai 1950 Comitetul Central al P.M.R. stabilea o amplă acțiune propagandistică împotriva emigrării. Acțiunile anti-alya constau în lămurirea populației evreiești, în special a „elementelor productive” din întreprinderi și instituții - muncitori, tehnicieni, ingineri, contabili, medici -, să rămână în România unde ar avea viitorul asigurat. Propaganda împotriva emigrației era desfășurată prin toate mijloacele: campanii de presă, editarea de broșuri, trimiterea de agitatori din casă în casă și chiar în sinagogi. Responsabil cu desfășurarea campaniei propagandistice era Comitetul Democratic Evreiesc (C.D.E.) a cărei eficacitate a fost aproape nulă, C.D.E recunoscând că „tendința de plecare este mai tare chiar în sufletul șovăitorilor”⁵⁶. Rapoartele comitetului surprind tensiunea și ostilitatea populației evreiești față de acesta dar și adeziunea la ideea de alya: „Cu începere din 3 mai 1950 atmosfera politică din orașul Sighet cât și din comune s-a schimbat în mod radical. Din prima zi a scoaterii formularelor pentru plecare, atitudinea populației față de C.D.E. a devenit ostilă și favorabilă emigrării”⁵⁷. Documentele consemnează că în localitățile în care evreii pleacă „fiecare își vinde avutul și își construiesc lăzile, stau în poziție de aşteptare al pașaportului”⁵⁸.

Notele informative – fie ale Securității, fie ale organelor de partid sau ale C.D.E – transmit continua agitație a populației evreiești⁵⁹. Sosirea și distribuirea de către organele de Milicie a „autorizațiilor de călătorie în statul Israel” la începutul anului 1951 a influențat restul populației evreiești în demararea procedurilor de emigrare⁶⁰, însă alimenta și antisemitismul popular. În rândul populației neevreiești circulau zvonuri cum că evreii „au adus comunismul și îl lasă pe capul românilor” sau că „fuga acestora este semn că va fi război”⁶¹.

Atmosfera în „ulița evreiască” devinea tensionată în momentul în care mulți dintre solicitanții de pașapoarte pentru emigrare erau refuzați⁶². C.D.E era acuzat, pe bună dreptate, de implicare în soluționarea cererilor. La Sighet nemulțumirile s-au concretizat în demararea organizată a procedurilor de

56 A. N. – D. J. S.M., *Fond C.D.E. Organizația Județeană Satu Mare*, dos. 42/1951, f. 44

57 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Comitetul Județean Maramureș*, dos. 8/1950, f. 119

58 Idem, *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 1/1950, f. 64

59 A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 8745, f. 227, 234, 244; A. N. I. C., *Fond CC al PCR, Cancelarie*, dos. 91/1950, f. 1; A. N. – D. J. Mm., *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 24/1958, f. 71 – 73; dos. 39/1958, f. 96 – 97; Idem, *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 2/1951, f. 41; Idem, *Fond C.D.E. Organizația Județeană Maramureș*, dos. 8/1950, f. 112

60 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 2/1951, f. 41

61 *Ibidem*, dos. 1/1950, f. 64; Idem, *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 24/1958, f. 73; A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 8745, f. 220

62 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Comitetul Județean Maramureș*, dos. 8/1950, f. 112

contestare a rezultatelor primite. O delegație formată din trei evrei urma să plece la București cu 100 de memorii de contestare, acțiune reprimată de C.D.E⁶³.

Starea de nesiguranță și frică din rândul populației evreiești vizavi de emigrare se observa în zvonurile alarmiste și contradictorii care circulau⁶⁴. Lipsa informațiilor oficiale a amplificat și în 1958, odată cu reluarea plecărilor, incertitudinile și agitația populației evreiești. Au fost semnalate acțiuni cu caracter de masă privind solicitarea aprobărilor de emigrare în Israel. Doar în Satu Mare în 22 septembrie 1958 aproximativ 200 de persoane solicitau insistent începerea înscrierilor pentru emigrare. În Sighet agitația era mai accentuată în special în rândul celor neîncadrați în muncă și care se întrețineau din venituri proprii. Până la sfârșitul lunii septembrie 1958 primiseră aprobare pentru emigrare 70 de familii din Sighet⁶⁵.

Propaganda emigraționistă în rândul populației evreiești a fost desfășurată de la om la om, în cadrul sinagogilor dar și cu ocazia unor întruniri și a organizării jocurilor de societate. Emigrarea era motivată de lipsa posibilității de câștig financiar, nepromovarea evreilor în posturi de răspundere, restricționarea accederii în învățământul superior a tinerilor evrei, antisemitismul, reîntregirea familiilor⁶⁶. În 1962 figurau în documentele Securității în „problema sionistă” 264 persoane în întreaga regiune⁶⁷ drept doavadă a amplorii pe care a luat-o mișcarea.

Plecarea persoanelor marcante locale au influențat populația evreiască. Înscrierea pentru emigrare a activiștilor de Partid, a funcționarilor de Stat din posturile de conducere, a ofițerilor și subofițerilor de Miliție și Securitate era percepță de populația evreiască drept „dovada în plus că în R.P.R nici măcar aceștia nu se simt în siguranță, cât privește viitorul lor și astfel caută să scape de aici”⁶⁸.

63 Idem, *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 2/1951, f. 41

64 Zvonurile erau dintre cele mai diverse: evreii care au solicitat formularele vor fi duși la Canalul Dunăre; cei care au scos formularele vor pleca fiind programate săptămânal transporturi cu două vagoane. După ce plecările au fost stopate, au circulat zvonuri cum că nu mai erau necesare formalitățile, că plecările urmău să se facă direct renunțând la cetățenie admitându-se doar 15 kg bagaj. Alte versiuni vehiculau că dosarele vechi nu mai erau valabile și că se vor face noi înscrieri dar toți cei care se înscriau urmău a fi trimiși la Canal. Zvonuri precum că integrarea în muncă cauzează dificultăți în primirea pașaportului pentru emigrare au condus, izolat, la ieșirea unor evrei din producție. (A. N. I. C., *Fond C.D.E.*, dos. 49/1953, f.15; A. N. – D. J. Mm., *Fond CDE. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/1952, f. 117; A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 8745, f. 245)

65 A. N. – D. J. Mm., *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 39/1958, f. 96, 97

66 A . C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 3973, f. 35; A. N. – D. J. Mm., *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 24/1958, f. 73

67 A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 3973, f. 27

68 *Ibidem*, dos. 8745, f. 234

Legăturile cu conaționalii din străinătate avea să indispună regimul comunist datorită atitudinii fățuș anticomuniste a evreilor din afara țării. Scrisorile venite din Israel și dezbaterea acestora în grupuri, în locuri publice sau la locul de muncă, alimentau și întăreau convingerile evreilor în continuarea procedurilor de emigrare. Scrisoarea citită de numitul Farkas Abraham în fața muncitorilor din cooperativa „30 septembrie” din Sighet relata că: „în statul Israel un muncitor câștigă 50 kg. de pâine pe zi și nu sunt adevărate toate minciunile pe care le scrie ziarul despre criza economică din Israel, căci toate acestea sunt numai trucuri de propagandă comunista”⁶⁹. Modalitățile de eliberare a aprobărilor de emigrare, fără a se ține seama de unitatea familiei, menținea și amplifică agitația în rândul celor rămași în țară pe fondul contactului cu membrii deja emigrați.

Regimul efectelor de strămutare și procedurile stricte de emigrare⁷⁰, impuse de autoritățile comuniste au determinat populația evreiască să apeleze la diverse tertipuri în demersurile lor. Documentele Securității consemnează evaziv o practică întâlnită în rândul cadrelor M.A.I, însă niciodată recunoscută de autorități. În mediile evreiești din regiune se comentă că responsabilii cu emigrarea din Miliție „primesc mită și cadouri de la cei arestați sau cei care pleacă din țară”⁷¹. Legăturile evreilor cu cadrele din Miliție erau sesizate, la modul cel mai general posibil, și într-un document al organelor de partid în care se specifică că „mai multe familii au stat de vorbă neoficial cu diferite cadre ale miliției din localitate (cunoșcuți, rudenii etc.), interesându-se despre dispozițiunile pe care le au în legătură cu eliberarea pașapoartelor”⁷². Limitarea cantitatii bagajelor cu care evrei puteau părăsi România și interzicerea înstrăinării operelor de artă sau a altor valori⁷³ au condus la apariția unor metode clandestine de scoatere din țară a bunurilor. Unii evrei care primeau aprobare pentru emigrare depuneau bani și alte valori la Legația Statului Israel din București a căror contravaloare o primeau în Israel. Alții au reușit să scoată din țară valori prin mituirea vameșilor în special din punctul de trecere Curtici - Arad sau chiar din București⁷⁴. Constatăm chiar o „solidaritate” în rândul evreilor în sprijinirea financiară a celor săraci în demersul lor de emigrare. În schimbul ajutorului primit, evrei săraci scoteau

⁶⁹ Ibidem, f. 245; A. N. – D. J. Mm., *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 24/1958, f. 71

⁷⁰ Vezi: *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945 – 1965)*, Centru de resurse pentru diversitate etnoculturală, Cluj – Napoca, 2003, p. 472

⁷¹ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 3984, f. 69

⁷² A. N. – D. J. Mm., *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 39/1958, f. 96

⁷³ A. N. I. C., *Fond CC al PCR, Cancelarie*, dos. 91/1950, f. 2

⁷⁴ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 3973, f. 36

din țară o parte din bunurile celor înstăriți⁷⁵. Chiar și aceste condiții în care s-a desfășurat alia nu a descurajat populația evreiască. Dispariția lor din societatea românească are semnificații multiple, de la încheierea unui capitol de istorie diasporică, la cea de răspuns a unei minorități naționale în fața atitudinii regimului comunist de negare a particularităților sale.

Comitetul Democratic Evreiesc

În strategia Partidului Comunist un rol important l-au avut „curelele de transmisie”, înființate încă din 1945 în cadrul minorităților. Acestea vizau controlarea îndeaproape de către comuniști a activităților minorităților naționale, dar urmăreau și crearea unor breșe în grupurile etnice. Controlul exclusiv al acestor organizații de către comuniști reiese și din cuprinderea lor în cadrul a ceea ce comuniștii denumeau organizații de masă, al căror resort era parte din structura partidului.

Comitetul Democratic Evreiesc a avut două perioade de funcționare distincte: prima, de la organizarea sa și până în 1948, când era reprezentat ca o încercare de unificare a diverselor grupări evreiești și când în componența sa intrau și grupări necomuniste, și a doua din 1948 până la autodizolvarea din 1953. Dacă la înființare CDE a pus accentul pe „unitatea democratică a populației evreiești”, în etapa următoare s-a accentuat lupta de clasă în lumea evreiască, adversari fiind considerați sioniștii⁷⁶.

Comitetul Democrat Evreiesc controla activitatea comunităților locale, având responsabili cu munca în comunități care îl dubla pe președintele comunității ce controla toată activitatea comunității, politica de cadre, operațiunile financiare, activitățile religioase și culturale⁷⁷. În regiune existau un Comitet regional, cu sediul la Satu Mare, format din 7 membrii dintre care 3 erau scoși din producție, trei Comitete raionale cu 3 membrii fiecare și comitete locale fără activiști scoși din producție în localități precum Târgu Lăpuș, Cehul Silvaniei, Negrești, Seini, Șomcuta, Tășnad, Halmeu sau Tarna Mare⁷⁸.

Comitetul Democratic Evreiesc, organul Partidului în lumea evreiască, își propunea, alături de obiective de interes general, cum ar fi

75 A. N. I. C., *Fond C.D.E.*, dos. 41/1952, f. 11; A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/1952, f.18

76 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Comitetul Județean Maramureș*, dos. 3/1947, f. 49; Idem, *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 2/1951, f. 21

77 L. Rotman, *Evreii din România...*, p. 117

78 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 2/1951, f. 1, 2

adaptarea și aplicarea legilor reparatorii, ajutorarea celor care au avut de suferit din partea dictaturii și a deportărilor, reintegrarea evreilor cu drepturi depline în viață publică și aşa-zisa „democratizare” a instituțiilor comunitare, precum și restratificarea societății evreiești, prin îndreptarea evreilor spre activități industriale și agricole. Domeniile de activitate ale C.D.E au fost restrânse ca urmare a reducerii funcțiilor comunitare prin naționalizarea instituțiilor sociale și sanitare.

Partidul, prin intermediul C.D.E, a declanșat o campanie de lămurire a evreilor să renunțe la intenția de a emigra, aducându-se ca argumente perspectivele oferite de societatea comunistă și dificultățile economice pe care le vor întâmpina în Israel. Mijloacele au fost dintre cele mai diverse: munca de la om la om, vizite la domiciliu, ședințe de străzi, conferințe, cercuri de lămurire, ședințe la locul de muncă, expoziții „realități din Israel”, mitinguri de masă⁷⁹. Regimul dorea stoparea emigrării evreilor în condițiile ascensiunii economiei românești și a lipsei cadrelor specializate. Eficacitatea propagandei anti - alya a fost aproape nulă, întrucât se opunea curentului general al populației evreiești, izolându-se de aceasta. Activiștii C.D.E nu erau agreeați de populația evreiască, fiind numiți sugestiv „schimbători de halate”⁸⁰. Populația refuza să vorbească cu activiștii C.D.E, fiind chiar cazuri în care populația evreiască era îndemnată să boicoteze activitățile desfășurate de C.D.E⁸¹. O notă informativă a Securității, datată 18 iunie 1950, reflectă ineficiența propagandei anti – alya desfășurată de C.D.E : „Deși C.D.E – ul depune o activitate intensă pentru combaterea valului de emigrare, psihiza creată este cu mult prea puternică și influența reacțiunii sioniste ține și pe mai departe în mrejele ei masele evreiești”⁸². În 1951, în urma depunerii a 1568 formulare pentru obținerea pașaportului, CDE recunoștea că: „Aceste cifre dovedesc și reoglindesc faptul cât de greșit a considerat C.D.E atitudinea maselor evreiești și cât de slabă a fost influența sa asupra maselor, despre care a vrut să credă că dispune de ele, însă scoaterea formularelor a dovedit că populația evreiască este sub influența dușmanului scoțând formulare în proporție de 79% în regiunea noastră”⁸³.

Desființarea regionalei C.D.E a avut loc la 24 martie 1953 în contextul antisemitismului stalinist și a desființării tuturor organizațiilor

79 A. N. – D. J. S.M., *Fond C.D.E. Organizația Județeană Satu Mare*, dos. 42/1951, f. 9, 15, 38 – 40; dos. 43/1952, f. 27; dos. 44/1953, f. 5, 6; dos. 45/1953, f. 23, 26; A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 3/1952, f. 138, 164, 226, 253 - 254

80 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 1/1950, f. 62

81 *Ibidem*, f. 62, 64; dos. 2/1951, f. 119

82 A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 8745, f. 244

83 A. N. – D. J. S.M., *Fond C.D.E. Organizația Județeană Satu Mare*, dos. 42/1951, f. 39

minorităților naționale⁸⁴. În actul de autodizolvare a CDE nu este amintit sub nici o formă eșecul propagandei anti-alya ci doar se constată că, în urma încadrării evreilor în organizațiile de masă generale, existența CDE nu mai era necesară⁸⁵. După autodizolvarea C.D.E, regimul a înțeles că populația evreiască nu era interesată de mesajul propagandistic al Partidului. Controlul asupra populației evreiești a fost exercitat prin intermediul Securității.

Evreii în sistemul partidului unic

Este un fapt îndeobște admis că majoritatea celor care au activat în ilegalitate în regiunea Maramureș făceau parte din rândul minorităților, în special din rândul evreilor și maghiarilor⁸⁶. Evreii au fost seduși de-a lungul timpului de doctrina socialistă. Însă mult vehiculata idee conform căreia cei care au adus comunismul în România ar fi în principal evreii și maghiarii pare parțial desuetă și aistorică. Răspunzătoare de implementarea comunismului în România este Armata Roșie și agenții sovietici care au avut drept sprijin în acțiunile de comunizare a țării o parte a populației minoritare. Corelarea apartenenței etnice cu ideologia comunistă o considerăm a fi una forțată întrucât adeziunea la o doctrină sau alta este un act individual. Opțiunile oamenilor nu pot fi aduse la un numitor comun. De la oportunism la utopia comunismului, de la interese economice sau politice la carierism toate sunt spectre motivaționale ale posibilei apartenențe la doctrina comunistă și aderenței la P.M.R. Nu considerăm să existe un tipar unic. Evreii în special au fost atrași de utopia comunismului, de ideologia internaționalismului opusă naționalismului, racismului sau antisemitismului, care au fost sursa opresiunii evreilor. Un alt motiv poate fi considerat dorința unor evrei de a fi activi în plan politic, sector înaccesibil pentru mulți dintre ei până în acel moment.

Proveniența socială și profesională erau diferite, unii venind din familii înstărîte și cu studii superioare, în timp ce alții provineau din medii paupere și lipsiți de orice pregătire școlară.

Din perspectiva culturii politice, este cunoscută tendința instrumentată de omogenizare a Partidului până la nivelul conștiinței comune. Nu se admitea ca membrii de partid să împărtășească sisteme diferite de valori

84 A. N. – D. J. Mm., *Fond C.D.E. Regiunea Baia Mare*, dos. 4/1953, f. 26

85 Idem, *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 39/1953, f. 50; A. N. I. C., *Fond C.D.E.*, dos. 45/1953, f. 80

86 În 1964, din cei 153 de ilegaliști înregistrați, 58 erau evrei și 69 erau maghiari. (A. N. – D. J. Mm., *Fond Asociația foștilor Detinuți Antifasciști. Filiala Maramureș*, dos. 7/1964, f. 91 - 94)

politice și de conduite, situație explicabilă prin eterogenitatea compoziției sociale și a experienței politice anterioare. După gradul de cultură generală se poate deduce că marea majoritate posedă o slabă cunoaștere și înțelegere a sistemului politic, orizontul de interes fiind limitat cel mult la afinitățile locale. La cealaltă extremă erau membrii de partid care posedau o oarecare cunoaștere a realităților politice datorită participării active la viața politică, de regulă în eșaloanele inferioare ale partidelor sioniste. Lipsa legitimității în impunerea puterii – datorită nereprezentativității Partidului Comunist pe scena politică dar și în tradițiile de gândire politică românească – și lipsa aderenților reali au determinat mașina de propagandă comunistă să-și procure extrem de repede un număr de aderenți din rândul masei de manevră a regimurilor anterioare⁸⁷, care i-au ajutat pe comuniști la preluarea puterii și la guvernarea în teritoriu. Consolidarea regimului a permis partidului să treacă la eliminarea din structurile sale a „tovarășilor de drum”, a celor cu „antecedente” politice reaționare. În luna mai 1957 mai erau încadrați în partid 36 de membrii cu trecut sionist⁸⁸.

Ideea vehiculată că membrii de partid care dețineau vreo poziție în PMR, nu au avut nimic în comun cu chestiunea evreiască⁸⁹ o considerăm drept o abordare unilaterală a problemei. Cert este că evrei din nomenclatura de partid nu au acționat ca reprezentanții populației evreiești. Evreii din posturile de răspundere au acționat conform directivelor partidului îndepărtându-se de comunitatea evreiască. Însă, în condițiile în care o parte a membrilor de partid evrei, unii din aceștia, activiști de partid, au ales să emigreze în Israel, aveau rudenii în străinătate cu care erau în corespondență și chiar beneficiau de ajutoare materiale și financiare din străinătate, ne îndreptățește să credem că aceștia nu erau complet străini de problema evreiască⁹⁰. Pentru a contracara extinderea fenomenului emigaționist în rândul membrilor de partid evrei, Comitetele raionale și orașenești de partid organizau dezbateri în încercarea de a-i convinge să nu emigreze. O notă informativă precizează că într-o ședință a membrilor de partid și a activiștilor de bază C.D.E., desfășurată la Sighet în 4 mai 1950 cu scopul de a lămuri membrii de partid evrei de inutilitatea emigrării, 14 membrii de partid au depus carnetele de membru, motivând că doresc să emigreze în Israel⁹¹.

87 V. Neumann, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra gândirii politice în Europa Est – Centrală*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 122

88 A. N. – D. J. Mm., *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 25/1957, f. 15

89 Ș. Leibovici – Lais, *Comitetul Democratic Evreiesc*, Editura Ion Pelipcean, București, 2003

90 A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 3973, f.32, 35, 36

91 A. N. – D. J. Mm., *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 24/1958, f. 72, 73; A. C. N. S. A. S., *Fond*

Urmare a plecărilor din țară, ponderea evreilor a scăzut în partid. Numărul membrilor de partid evrei a scăzut de la 378 (1,89%) în 1956 la 241 (0,38%) în 1966⁹². S-a vehiculat ideea „epurării” membrilor de partid evrei în mai multe valuri succesive, ca urmare a politiciei de românizare a tuturor structurilor partidului⁹³. În regiunea Maramureș în 1950 erau excluși în masă evreii – unii din aceștia cu stagii chiar în ilegalitate - de către organizațiile de bază. În 1955 Colegiul de Partid confirma excluderile pe motivul că „a dat dovedă că este un element străin de lupta partidului nostru (...) iar în 1950 s-a înscris pentru emigrare în Statul Israel”.⁹⁴ Zvonuri privind excluderea membrilor de partid care au solicitat formularele pentru emigrare au circulat și în rândul populației evreiești. Un document al Securității consemna că „degeaba își retrag evreii formularele de emigrare, căci acest fapt nu li se va ierta și membrii de Partid peste câțiva timp vor fi excluși, iar pentru ceilalți, această șovăire va constitui totdeauna o pată neagră”⁹⁵.

Evreii sunt întâlniți în toate eșaloanele partidului în perioada internaționalismului proletar. Numărul acestora în activul Comitetului Regional de Partid avea să scadă treptat de la 11 evrei în 1952, la 8 în 1956, ca în 1966, să mai intre în activul regional doar 2 evrei⁹⁶. În activele raionale aceștia sunt prezentați în special în comitatele Satu Mare, Carei și Negrești. Politica de românizare a structurilor partidului se va reflecta și în compoziția națională a acestor active din care evreii au fost eliminați în anii ‘60⁹⁷.

Funcția cea mai importantă ocupată de un evreu în ierarhia regională a Partidului a fost cea de secretar al Comitetului Regional, în persoana lui Lőw Paul, membru de partid din 1946, acesta ocupând și funcția de adjunct al Comisiei Economice al Comitetului Regional⁹⁸. Ceilalți evrei din conducere,

92 Documentar, dos. 8745, f. 226, 227

93 A. N. – D. J. Mm., *Fond Com. Reg. Mm. al PCR* dos. 32/1959, f. 8; dos. 42/1966, f. 8

94 A. Roth, *Cine „a adus” comunismul în România?*, în *Altera*, nr. 2/1995, p. 141 - 142

95 Este amintit în documentele de partid cazul lui Vachtel Iosif, membru de partid evreu, care în perioada 1940 – 1944 a luptat ca ofițer în Armata Roșie (A. N. – D. J. Mm., *Fond Com. Reg. Mm. al PCR*, dos. 43/1955, f. 3, 38, 57, 58, 61, 62, 71 – 73, 77, 80, 83 – 86, 88 – 90, 92, 95, 96, 98, 121 – 123, 129, 137, 140 – 146, 148, 149, 153, 159 – 161, 163, 166, 169 – 171, 193, 195, 196, 203, 205, 209, 214, 216, 218, 224 – 231; dos. 24/1958, f. 72)

96 A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dos. 8745, f. 245

97 Ibidem, dos. 27/1956, f. 2; dos. 1/1966, f. 220, 221

98 În 1952, în activul raionului Carei erau 5 evrei (12,8%), în activul raionului Satu Mare erau 4 evrei (8,7%) iar la Negrești erau 2 evrei în activul raional (*Ibidem*, dos. 25/1952, f. 22; dos. 42/1965, f. 27, 32, 36, 40, 46, 51)

99 Ibidem, dos. 1/1956, f. 204; dos. 1/1966, f. 220

în ciuda importantelor atribuții, nu au făcut parte din primul eșalon al partidului în regiune. Funcții importante au deținut Dascăl Eugen, director regional M.A.I, Levi Eugen, medic, șef al sectorului Sănătate din Sfatul Regional; Naiovici Paraschiva, director al Școlii de Marxism – Leninism și Sebastian Ioan, director întreprinderea „1 Mai” Ferneziu, toți membrii ai Comitetului Regional de Partid⁹⁹.

Statistica nomenclaturii Comitetului Regional din martie 1958 consemnează că din cele 369 funcții din nomenclator, 26 erau deținute de evrei (7,05%). Dintre funcțiile ocupate de evrei în nomenclatură, 13 erau posturi în organele și aparatul de partid (50%), 4 erau din presa de partid, 4 din sfaturile populare, 2 din M.A.I și câte o funcție din cooperativele de consum, instituții de artă, cultură, învățământ și A.R.L.U.S. În 1965 un singur evreu figura în nomenclatura Comitetului Regional de Partid¹⁰⁰.

Activiștii de partid evrei și-au desfășurat activitatea în perioada internaționalismului proletar în conformitate cu directivele de partid. Aceștia au fost treptat marginalizați și scoși din funcțiile de răspundere. Foști militanți ai partidului, pe de-o parte, înstrăinați de Comunitatea evreiască, pe de altă parte, unii din membrii de partid evrei au găsit răspuns situației în care se găseau în emigrarea în Israel.

Concluzii

Odată ajuns la putere, regimul comunist a trecut în forță la uniformizarea întregii societăți. La fel ca societatea tradițională românească, grupurile etnice au fost vizate în demersurile regimului de omogenizare socială. Problema națională avea să fie una mult prea complicată pentru puterea comunistă, datorită gradului său ridicat de complexitate. Pentru a ține sub control grupurile minoritate dar și pentru a le distruge coeziunea etnică, comuniștii au creat acele organizații de masă cunoscute și sub formula de „curele de transmisie”. Comitetul Democratic Evreesc – organul Partidului în lumea evreiască – a avut o eficacitate efemeră în lupta sa contra sionismului și emigrării. Evreii au ales emigrarea ca opțiune viabilă comunismului. Sionismul câștigase teren din ce în ce mai mult chiar și în rândul membrilor de partid, drept dovedă că ideile comuniste la care aderaseră nu mai erau

99 *Ibidem*, dos. 1/1956, f. 204 - 205

100 *Ibidem*, dos. 36/1958, f. 13; dos. 42/1965, f. 7 - 9

percepute decât ca utopice. Se poate vorbi de un „fenomen de masă” în condițiile în care a condus la dispariția treptată a unui grup etnic cu o tradiție istorică seculară în regiune. Era o manieră transanță de a răspunde politicii de omogenizare și de control a regimului comunist.

Puterea comunistă nu a reușit să înțeleagă particularitățile „chestiunii evreiești”, fie că era vorba de mișcarea sionistă, fie de dorința de a emigra în Israel, după cum nu a înțeles rolul și importanța Comunității în viața socială și confesională a acesteia. Ostilitatea regimului față de evrei nu trebuie scoasă din contextul general al oprimării tuturor valorilor care erau contradictorii direcției impuse de socialism.

NATIONAL MINORITIES BETWEEN THE COMMUNIST DOCTRINE AND PERSONAL IDENTITY. STUDY CASE: THE JEWS FROM MARAMUREŞ REGION (1950-1965)

Key words: *national minorities, communist doctrine, jews, communist regime, mass organizations*

Once it had reached the power, the communist regime rushed towards standardizing the entire society. As well as the Romanian traditional society, the ethnical groups were aimed at regarding the regime's measures of social homogenizing. The national issue was going to be a much more difficult problem for the communist power to deal with, due to its higher degree of complexity. The ethnical affiliation has itself represented a mean of fighting against standardization. Jews, swept off as a result of the Holocaust from the period of Magyar domination, were strongly affected by the regime's socio – economic politics. In order to keep the minority groups under control but also in order to destroy their cohesion, the communists created the mass organizations. The Jew Democratic Committee had a passing efficacy in the fight against Zionism and emigration, but with its help the regime only tried to subordinate the Jew community. This was transformed in an exclusively religious entity by suppressing all the organizations having a social-cultural character. Under the pressure of international Jew organizations, the communist regime has tacitly accepted the Talmudic education to carry on and authorized the contacts with the international Jew word. The Zionism has gained more and more field even within the party members, proving that the communist ideas they had adhered to weren't seen and understood as utopian. Symptomatically for the Jew community from the area was the atrophy of religious and social life on the backgrounds of emigration of Jew families.

Publicată cu sprijinul

**BRD-GSG Baia Mare
S.C. SAURO Baia Sprie**

et Commissarius Ecclesie Sancte Crucis de Pelej
archie dei gratia Regis Hungarum Bohemie et
Bohemie et fidelibus suis Commissarii Ecclesie
et Nicolai nepotum et demetrij fratris eius
Zelijstrijque Potite in comitatu Maromarosien.
Super quo fideliter esse. sumiter Gregorius mar
danus Thortus de Dringomijd alij ob sen
porum viri ipsi gratiam Nam in ead habu
tis et alios predictos in dominium eiusq. Se
ppetue possideris. Si non fuerit graditum
in primam ad Amicul competet rationem et
et Euocatorum si qui fuerint virorumq.
princ. fideliter rescribat. datum Brude sabbati
preceptis et mandatis eiusq. domini Regis. obed
Iohannes Obzum ad Officium fideliter exequi
sabbato proximo ante dominum Pomifalma
porum viri ipsati adam Nam in nobis debitis.

I.S.S.N. 1844-9832

